

Б и ђ л и о ѿ е к а „ К а л е н д а р ”

књиѣа 95

На корицама:

Кивот Драгића Радосављевића

Цариград или Солун, 1792. Посребрени месинг, искуцавање, ковање,
урезивање, гравирање, цизелирање, пунцирање, резање 29×15× 7,5 cm).

Ризница манастира Студенице.

Копаоник, поглед на северозапад

Фотографија и корице:

Мина и Симеон Илић

Copyright © 2020, Драгић Илић

Copyright © 2020, за српски језик, за Србију и Црну Гору, АГОРА

Ова публикација се у целини или у деловима не сме умножавати,
прештамповати или преносити у било којој форми или било којим средством без
дозволе аутора или издавача, нити може бити на било који други начин
или било којим другим средствима дистрибуирана или умножавана
без одобрења издавача. Сва права за објављивање ове књиге
задржавају аутор и издавач по одредбама Закона о ауторским правима.

ДРАГИЋ ИЛИЋ

КАРАНТИНИЈА

2

*Породична хроника
из земље које нема*

Оцу Војиславу и деди Драјићу

ЕРЖИКИН ДНЕВНИК

Сада је овде море, а некада је било копно змишља Милан док седи крај обале и гледа у једну тачку на хоризонту, тамо где се спајају вода и небо. Одмара очи од свега што је видео. После Мијајлове смрти у Рибарској Бањи, мислио је да њега више ништа не може тако да потресе. Зашто му не рекох, оптуживао је себе. Зар да умре, а да не зна за сина? Није исто у рети са и без овог сазнања. Човек кад одлази са земље, а са собом оставља потомство, и не жали. Све му је другачије. То што се кроз живот толико мучио, радио, потуцао по свету и мора да иде даље, није му терет. Боље да сам му рекао, па макар и одмах умро, кривио је себе данима. Миа је хтела да га поштеди па му не рече за мене да постојим, а ја учиних исту грешку. Истина нема цену! Треба је ре јез тактизирања. Јер никад се не зна кад човек може да умре. Учини му се да се из тачке у даљини помаља лађа, али само на трен. Трепну, па настави да зуре у празно. Ето, зашто ваља друкчије гледати на старе људе. Сви су они изгубили оца или мајку, па наставили тако рањени да живе, размишља. Нису то више исти људи. Знају да је на њих ред.

Ержи не воли да са њим седи крај мора. Некада, кад су били млади, она је то више од њега волела. Чак је знала да се љути што је такав. Сада се опет љути на њега што је овакав. На вест да је почео рат, она је оставила остарелу мајку у Прагу и стигла у Србију. Била је свуда. Пратила је српског ља и Врховну команду у стопу. Тако је имала праве извештаје о стању на ратишту. Кад је видела да многе европске новине не желе да објављују истину о стању на српском фронту, одлучила је да у свој дневник све детаљно бележи. То ју је и спасило да не полуди. Јер све оно што је видела и чула преко дана, ноћу је избацивала из себе пишући на десетине страница. Беч и његову ратну

пропаганду побеђивала је својим све бољим писањем. Њене реченице добиле су ново рухо. Језик је прешао границу између писања једног новинара и књижевника. На темељу трагичних дешавања из тих ратних дана, рађао се њен особен и леп стил писања. Сада, док Милан седи крај обале, она у хотелској соби сређује своје рукописе. Прија јој овај мир. Кад јој се заморе леђа, устане од стола и стане крај прозора. Са брдашца, на коме је смештен хотел, види се Керкира као на длану, и острво Видо, у даљини.

+ + +

Јуче је са пристаништа испратила Милу на пут, па сад стрепи како ће се њена пловидба завршити. Моли се Богу, јутрос је била у Српској цркви на молебану, да деца не падну у ропство. Откад је зимус група ученика, млађих од петнаест година, са два наставника и наставницом испловила санитарским бродом из Медове, све је могуће. Заробљени су на мору и спроведени у Котор. Нису имали среће. Пре тога старији ђаци на првој лађи, њих сто и четрдесет на броју, имали су мирну пловидбу и стигли безбедно у Марсељ. То је охрабрило Министарство просвете и црквених послова да у другој партији на брод укрцају четиристо старијих ученика са више наставника, па и они срећно преко Италије приспеше до вароши Екс-Ле-Бен, одакле су размештени по лицејима и колеџима широм Француске.

– Где је танко ту се и кида – сети се Ержи како је Милан говорио беспомоћно ширећи руке у Медови, кад стиже вест да су малишани у Котору.

Она је покушавала да ту новост пошаље на што већи број адреса. Насловну страну је безуспешно тражила од уредника. Уверила се, по ко зна који пут, колико је тешко бити новинар. Видиш и чујеш све, прође то кроз тебе, затрепериш, добијеш инспирацију, напишеш, избациш из себе на папир, а после други одлучују да ли ће и како бити објављено. Мука је то. А још ако извештаваш шта богати и бесни чине сиротим и слабим, цензура ти не гине.

Срећом, после педесет и четири сата ропства у Котору, лађа са малишанима пуштена је у слободну пловидбу. Одатле су стигли у Бастију, на Корзици, и чекали рано пролеће да исплове ка Француској, где су распоређени по школама. Али деца су путовала и даље. Тако су нека испловила из Драча, а друга наставила пешачење по Албанији и стигла на Крф. Одавде, у три партије, ученици су испраћани на даље школовање. Прва група, око три стотине деце, испловила је почетком фебруара и стигла у Ајачи, на Корзици. Друга, сто и осамдесет ђака, приспела је у Алжир. А трећа, коју јуче испратише Ержика и Милан, треба да уплови, ако Бог да, у марсељско пристаниште.

Тако се на француском земљишту, у педесетак разних места, па и оних на Корзици и у Алжиру, слило три хиљаде ученика свих узраста, из српских школа – избеглица. Како су многи лицеји и колеџи интернатског типа по Француској били претворени у војне болнице, то је број места за нове ученике знатно смањен, па Ержи и због тога брине. Али место се увек нађе. Тако је било до сада. Ученици су распоређивани по интернатима, у групама од једне и више десетина, убрзо по доласку. У пратњи својих наставника, дочекивани су најсрдачније у местима која су им одређена, како од просветних и политичких власти, још више од грађанства, а највише од школских другова. Недељом или празником, директорима школа долазили су Французи с молбом за одобрење да им у кући буде гост неки мали српски ученик, како су их звали.

Ержи за то зна од колеге новинара, Жана, друга из студенских дана, члана редакције *Еко Пари*, који јој редовно пише. Он је и Милану драг човек, одавно. Једном је помогао и Мијајлу око лечења. Послао је из Париза лек кога још не беше код нас. Тако је он скоро писао да је био сведок када је у једној школи, радник, сиромашак, дошао да моли директора да му гост буде једно српско дете. А према извештају, које има Министарство просвете и црквених послова, наши ђаци ће провести ускршње празнике као гости у домовима добрих људи.

Ученици који имају више од осамнаест година, још чекају распоред. Они ће последњи бити груписани у посебан батаљон и послати у неку универзитетску варош на учење школских,

али и војних наука, с тим да буду позвани у Српску војску кад томе буде време. По наставном плану, ове године наша деца уче француски језик како би се што пре оспособила да прате школски програм. Ђаци који су доброг знања језика, већ слушају поједине предмете у разредима који одговарају њиховом узрасту. У већини ових школа ученици су униформисани, тако да и наша деца носе иста одела као друти, а понегде и српску војничку униформу. Сви они живе у интернатима. Строгост правила оваквог живота лакше им пада него француској деци. Ниједан ученик не сме да изађе у град без пратње наставника нити може држати код себе новац, ако га има.

При Српском посланству у Паризу, како Ержи јави Жан, образовано је Просветно одељење на челу са председником Краљевске академије и бившим министром просвете и црквених послова Јованом Жујовићем. А у Марсељу се налази делегат министарства г. Обрадовић, инспектор Скопске области. За школског лекара за све ученике у Француској одређен је др Гођевац, који сарађује са својим колегама по интернатима и доставља стални извештај о стању здравља наших ученика.

Све је почело пре годину дана кад је министарство изашло са предлогом да се деца погинулих ратника пошаљу на школовање у Француску. Сви разговори су текли у добром правцу, али их прекидоше нове ратне недаће у Србији. У тешким данима повлачења народа и војске кроз Албанију, у Скадар је стигла вест да Француска жели да прихвати сву школску децу која су избегла испред непријатељске навале. Одмах се приступило прибирању ученика који су се затекли у Скадру и околини. Тако се, на брзину, нађе преко осмасто ђака и спреми за пут. Са пристаништа су испраћени уз *Молићву српских жена и деце*: Боже! Спаси српски народ. Поврати га у своју милу земљу, натопљену крвљу и сузама... Молитву су после објавиле *Српске новине* (бр. 1, Крф, четвртак 7. април 1916, стр. 2).

– Сви су онда полудели – сети се Милан, на трен, како је у Бечу примљена вест о сарајевском атентату. Команда је одмах активирала и пензионисане обавештајне официре. Закључао је кућу крај старог контумца, отишао до гробља, Мијајлова и Миина липа беше процвала, па је с њеним мирисом у носу кренуо за Сарајево. Тамо је затекао линч Срба и њихове имовине. Све што је било од стакла и лакше ломљивог материјала, разјарени демонстранти су већ били полупали. Успео је да спасе Спалајковићевог таста, мада је вест о његовом наводном хапшењу била стигла и до Москве. Зато је Сазонов, руски министар иностраних послова, коме је Спалајковић половином јануара године 1914, по доласку у Петроград, предао копију акредитивних писама, затражио да се преко конзулата у Сарајеву разјасни судбина Јефтановића. Милан је имао пуне руке посла. Гласине да иза атентатора стоје Спалајковић и принц Ђорђе, могао је само он да спречи. Проналажење кривца на правом месту и избегавање успутних замки, био је његов обавештајни посао по коме се истицао у Бечу. Било је високих официра који су после атентата тврдили како до њега не би ни дошло да Милан није пензионисан. Заправо, атентатори не само да нису били у вези са Јефтановићем и старим босанским политичарима, већ су их и мрзели. Принцип је, после на суђењу, изјавио да није истина да се познаје „са каквим Глишом Јефтановићем, нити Спалајковићем”, а Чабриновић, у истрази, да се у београдској групи младобосанаца чак разговарало о ликвидацији Јефтановића.

Али нису се дале ни гласине. Спалајковић је на Миланов предлог дао интервју за руске новине у коме је нагласио да је оптужба да су злочинци радили по налогу из Београда неоснована и да ће Србија, која искрено сажаљева тежак губитак Аустро-Угарске, и надаље чинити све што може да одржава добросуседске односе. Тако је Спалајковић могао да извести Пашића да је руска штампа избегла да буде одведена на пут који је из Беча циљан, па је најоштрије осудила дивљачке нападе на невине Србе у Босни. У исто време, Царевина је била

огорчена на Спалајковићев рад и држала његове изјаве за антиаустријске.

Милан заврте главом не склањајући поглед са хоризонта. Сети се да му је Спалајковић писао, нешто касније, како је као српски посланик у Русији носио текст ултиматума, што га из Беча доби Краљевина Србија, ка Певчевском мосту: „Дан је био леп, један од оних летњих дана који Петрограду дају празнични изглед. Топао и сунчан, у коме је све одисало животном радошћу, док је папир, који сам нервозно стискао у руци, наговештавао да ће ускоро наступити владавина смрти.”

Опет му се учини да се из тачке на хоризонту помаља лађа. Трепну, па набра чело. Забринут је за Милину пловидбу.

+ + +

Ержи је прва опазила Милу. Било је то јесенас у Краљеву. Чекала је у реду да купи хлеб. Имала је дуге плетенице и плаве очи. Кад јој трговац рече да је поскупео, она врати паре у џеп и пусти Ержи да пазари.

– Дајте девојчици, ја ћу платити! – рекла је Ержи.

Пекар је хитро узео новац, па пружио два ражана хлеба.

– Још има људи. Није све пропало! – изустео је човек средњих година, отменог држања, професор Београдског универзитета, који је стајао у реду иза Ержи.

– Како се зовеш? – упитала је девојчицу.

– Мила. Мила Бакић – рекла је и постиђено узела хлеб из Ержиних руку.

– Колико ти је година?

– Десет.

– Одакле си?

– Из једног села са венчаца.

Милану је личила је на његову покојну мајку – волела је пустоловине и брзо учила од њега и Ержи, успут, стране речи.

О том њеном селу на Венчацу казивао им је после професор из реда за хлеб, који се није одвајао један део пута од њих.

– Још има људи! – говорио им је, са искреном захвалношћу, кад је видео како су Ержи и Милан преузели бригу о девојчици и да је свуда воде за собом.

Професор је био родом из Милиног села. Као младић, волео је да чита путописе књижевника Јована Мишковића, који је први и писао о значају њиховог села. Веровало се да су остаци двора, на брду изнад места, припадали последњем српском деспоту Павлу Бакићу.

Одмах крај тих зидина, на једној заравни, коју су звали Маџарско гробље, почивали су рано преминули Милини родитељи. Мајку није ни запамтила, а оца се сећала као кроз маглу. Кошчати човек са најлепшим осмехом умирао је у гостинској соби, кад јој је било шест година.

– Мила, моја Мила! – тепао јој је док је лежао болестан у својој сламарици, без снаге да придигне главу са јастука.

– Кућо Павла Бакића!

Професор је о Павлу Бакићу говорио са дивљењем – пре него што је морао пред Турцима да пребегне у Угарску, држао је педесетак села у околини Венчаца.

– Имао је најлепшу цркву у Србији – тврдио је. – Данас нико и не зна да је постојала. Зидана је и украшавана тесаницима од кречњака и сиге, у преплету са опеком и венчачким мермером. Била је то троапсидна грађевина са основом у развијеном уписаном крсту. Њени масивни ступци носили су куполу, а можда их је било и више. Пре Маричке битке је фрескописана. Видео сам један делић фреске са ликом светитеља, коме десно око није сачувано и имао утисак да у његовом левом оку изви-ре снага уметниковог сјајног рада. Остао свети човек без једног ока, па му се све скупило у другом!

– А где се чува тај фрагмент? – упитао је Милан.

– Нигде. Лежи недалеко од цркве у запуштеном подруму зарушене, види се, некада велике куће, дужине двадесетак и ширине десетак метара.

– Како је то тајанствено! – рекла је Ержи.

– Највећа тајна ове цркве јесте да је она била по габаритима већа од Грачанице, а можда и лепша – завршио је професор своје казивање.

– Нисам знао да су у то доба постојале такве цркве, српско-византијског типа, северно од Косова и Метохије – рекао је Милан док је пребирао путању по блатњавом путу пред собом.

Мила је слушала њихов разговор и ишла даље држећи се Ержи за руку. У Рашкој је проја поскупела на шест динара, а у Новом Пазару стигло их је ново изненађење. Ержи то не зачуди, јер је ноћ пре тога уснила Мијајла како јој даје наушнице. Њих сањати, читала је, значи примити неку вест. Варошки Турци беху позатварали дућане, па није могло нигде ништа да се купи. Војска је добила, али мање, црног хлеба.

– Ако немаш у својој торби, а ниси под Командом, глад ти не гине – вртео је главом незадовољни професор.

На Рогозни, више Новог Пазара, спавали су на голом снегу. Усред ноћи, у њиховој близини, крај једног шумарка, чуо се плач одојчета. Ержи је пришла суседској ватри, па је опазила сељанку (Мила јој после рече да је из њеног села) како повија детенце, учинило јој се рутински, као да то чини у својој кући, препирући се са својим рођацима, бежанцима, што нису донели дрва за ватру, па их је она морала по мраку налазити и ложити да се огањ не угаси. Милан није могао више да слуша плач, па се кроз мрак стао удаљавати од њега и налетео на коморције са товарним колима и гладним воловима, заглављене на пола леденог брега.

– Ни маћи се не можемо даље док не сване и док се не открави мало земља.

– Замркли смо овде и гурали кола, па нисмо одмакли ни за сто метара.

Ко има здраве ноге или добра коња, а нема велики товар, благо њему – говорио је један бркајлија, а Милан био задовољан јер није више чуо плач.

Те ноћи, пучњава митраџеза и пушака била им је никад ближа. Јасно се чула, у даљини, кроз долину валовитог Ибра.

Ержи још стајаше крај прозора загледана у острво Смрти, како наши прозваше Видо. Сетила се како је Мила, у овој соби, на Бадњи дан лепо читала и писала, па јој се и не седа за радни сто. Кад отпутује неко кога волите, онда вам се намећу његове ствари по соби као да су живе и стално вас сете да је још јуче био ту, крај вас, размишља. Зато је склонила Милина писма и фотографију, да их не гледа. Тако јој је мало лакше. Али ту су слике из њеног сећања, па је никако не остављају. Не зна куда ће са њима. Где да њих склони?

Мила седи за радним столом и чита *Пројрам Свечаности на Бадњи дан, 24. децембра, Крф:*

Ред колоне при бадњаку: Јактар, жандарм на коњу са тробојком и чуру (буклија), музика; Командант бадњака два помоћника; Службеници на коњима, чиновници и гости; Један, два вода жандарма.

– Како један, два – исправља је Ержи – кад лепо пише пола, то 1/2 – сад јој врати прстић уназад, јер Мила чита тако што пдвлачи кажипрстом сваку реч – чита се пола.

Сад се Ержи осмехну крај прозора, а тачка, тамо далеко на хоризонту, где се састају море и небо, постаде јој лепша.

– Вода одмара – размишља – од свега.

– Пола вода жандарма – наставља Мила да чита и повлачи кажипрст даље, испод сваке речи – Кола са бадњацима и шпалиром око кола.

Застаје на трен, види се, чита у себи, па вели:

– Опет пише пола вода жандарма.

Ержи се осмехну, а Мила настави:

– Напомена. У кретању коњаници по четири, колима по један, у ужим улицама према простору. Одлазак за бадњак у четрнаест часова.

Сад се читање прекида и прст стаје, а Ержи вели:

– У два, после подне.

Мила наставља, погнуте главе над новином:

– Од Месне команде поред парка (градског), Бристола, позоришта, друм Кодокале.

– Кондокале – исправља је Ержи.

– Повратак са бадњаком. Друм Кодокале.

– Кондокале – опет се јави учитељица и покуша да буде озбиљна, без осмеха.

– Кондокале – понови Мила, па се насмеја, а прст јој оде даље низ ред:

– Поред мора, пристаниште, кеј, Ес-пла-на-дом – сад чита слог по слог – Бен-гре-о, Ес-пла-на-дом код господина тро-полита предати бадњак, продужити поред Француске мисије до споменика (где се одвајају бадњаци за Дринску, Шумадијску дивизијску област и Пиротехничку чету). Одатле десно улица Фур-ти-ја, десно улицом ка биоскопу – сад Мила стаје, а Ержи каже заглављена у текст:

– Ићи ћемо да гледамо филм. Терај даље!

– Ка биоскопу – наставља се читање – код председника Владе и Владиног дома, предати бадњаке, даље поред Ан-гле-те-ра Опште војном одељењу и Жандармеријском батаљону предати бадњаке, а одатле поред барака (ту одвојити бадњаке за све јединице сем Команде места и Тимочке дивизијске области) затим продужити поред позоришта, Бристола, Еспланадом.

– Тако је, видиш да све лепше читаш – прекиде је Ержи.

– Еспланадом код Месне команде, (одатле упутити бадњак Тимочкој дивизијској области) ту се завршава церемонија.

– И наше читање за данас – рече Ержи уз осмех – па прелазимо на писање писма.

– Латиницом?

– Тако мора! А и њу знамо добро.

Писма се пишу латиницом, за крајеве под аустро-угарском, а ћирилицом или латиницом за крајеве под бугарском окупацијом. Најбоље је писати на дописној карти Швајцарске државне поште, али како се таква карта тешко добавља, то се може узети и обичан бео картон у величини дописне карте, и то без икаквих натписа. Најјевтиније је кад се узме цео табак белог картона и исече у величини обичне дописне карте. Цео

табак картона кошта пола франка, и од њега може да се исече до двадесет и пет карата. Писмо мора да буде читко и јасно написано, а садржина што крађа, јер војне цензуре цепају све карте нечитко написане и дугачке садржине. Зато је најбоље писати о породици, здрављу, новчаним и најпотребнијим стварима. Српски Црвени крст основао је у Женеви, Солуну и на Крфу своје Бирое за обавештења, и преко њих шаљу се карте нашим у Србији. Али ако желите да будете сигурни да ће писмо стићи где треба, боље га је слати преко: Међународног бироа у Берну, Шпанског двора, Ватикана и дипломатских представништава неутралних земаља, Циришког бироа за проналажење несталих, само што они преписку врше својим писмима, а не шаљу лична писма и карте (они сваку поруку преведу на француски или немачки језик) и пошаљу у Србију, зато им ваља послати и поштанске трошкове у међународним поштанским купонима или швајцарским маркама: за једну поруку треба послати два међународна поштанска купона или поштанске марке у вредности пола франака, (купон кошта тридесет лепта и добија се у пошти).

Мила увек пише на исту адресу: Croix Rouge Serbe – Belgrade (Simina ul. 16), јер жели да види да ли јој је брат од стрица, који је остао у Србији а не зна му место пребивања, жив и здрав. Сваке седмице му пише, али за сада нема одговора.

– Лакше би нашла стару цркву на Маџарском гробљу што вековима под земљом лежи, него њега – секира се док размишља о брату. Боји се да није пао у заробљеништво. Чула је да Швабе одводе у радне логоре широм свог царства и децу. Милан је скоро причао Ержи о судбини малог Миливоја, а она се правила да и даље спава како би све чула.

Син проте Аврама, који одби да се повлачи пред Бугарима, известио је Милана својим тајним писмом из логора о Миливоју, па је он све читао Ержи мислећи да Мила није будна:

„Бујица непријатељске мржње, културне земље, двојне апостолске монархије, беше захватила мноштво нејаке наше деце. Ни вапај родитељски ни цвилба отргнуте деце не раскравише окорела срца модерних европских варвара. Они се смеја-

ху нашим патњама и извештаваху свога ћесара да су српски народ умирили и да су много деце заробили. Међу том нејаком децом био је и Миливоје Н. из крагујевачкога округа. Када је заробљен, имао је једанаест година. Колико је то јадно дете пропатило од непријатеља у логору, није могуће описати. Слабачко тело његово мучено му је глађу и зимом. А душа дечака патила је много! Зима, глад и туга ломиле су, полако, малог Миливоја докле не паде у болесничку постељу. Лежао је у првој болници, барака број пет, заробљеничког логора у Хајнигсгину.

Била ми је додељена тешка свештеничка дужност у лагеру. Свакога дана морао сам да гледам изнурену браћу и да слушам њихово туговање за отаџбином. Исповедао сам их, причешћивао и примао њихове поруке за родбину у отаџбини. Патила је душа моја, јер сам све болове њихове носио у себи. Један од моје несрећне браће, који ми највише бола зададе, беше мали Миливоје. Ближили су се његови последњи дани живота. Тек што сам био напустио бараку у којој је он боловао, приђе ми један аустријски војник и рече:

– Господине свештениче, један мали болесник, у бараци број пет, жели да вас види.

– У ком је одељењу? – упитих га.

– У соби број два.

Туга ми стеже грло. Недостајало ми је ваздуха. Пред петом баракком сам застао да спречим сузе које су ми почеле влажити очи. Уђох у „собу смрти” – како су болесници називали собу број два ове баракке. Дочекаше ме четири тешка болесника.

– Ко ме тражи, драги моји? – упитих борећи се да не заплачем!

– Ја, господине – једва чујно одговори Миливоје.

Приђох и помиловах му главу. На кревету, изнад његовог узглавља, спазих мастилом на хартији развученим речником писом исписана три слова, као авет, t.b.c. Температура 39.9

– Шта желиш Миливоје?

– Хоћу нешто да ти наручим, јер осећам да ћу најдаље за један сат умрети! – одговори ми он.

– Миливоје, да ли знаш колико ме оневесељаваш када говориш о смрти? Зар смеш мислити на смрт, када знаш да имаш да порастеш и да мучитеље твоје казниш?

– О, господине, када не бих знао да те моја туга не боли, ја те не бих ни звао. Али, молим те, саслушај ме, јер ми се ближи крај живота.

– Па, реци ми шта хоћеш?

– Ја желим да умрем као српски војник.

– Видиш да сам у праву када ти кажем да нећеш умрети, већ да ћеш оздравити, порастати и у борби умрети као војник.

– Хвала ти што ме тешиш, али ја осећам да ћу убрзо умрети, па те молим да чујеш како то мислим да умрем као српски војник.

– Хајде, реци ми.

– Када умрем, да ми се на главу стави наша војничка шајкача.

– Добро, ја ћу набавити српску војничку шајкачу, али не да у њој умреш, већ да је носиш када оздравиш.

Мали Миливоје се захвали и рече:

– Ја нисам завршио све. Знаш, господине, када овде неко умре, онда му болничари узму све ствари, па те молим да пазиш да и моју шајкачу не узме когод. Ја бих желео да будем сахрањен као српски војник у шајкачи.

– Зашто то желиш?

– Е, мој господине, ти знаш да ће Бог једног дана погледати у мој гроб, па када ме види оваквог малог, он неће оставити а да не казни наше непријатеље, који су ме одвојили од моје мајке.

Наступи мала пауза...

Миливоје прибра последњу снагу и заврши:

– Ја умирем... с вером у Бога... да ће Он казнити... ове наше непријатеље...

Мали Миливоје издахну и заврши свој живот.”

Мила је плакала на јастуку, са ћебетом преко главе, и страховала да то није њен мили брат, јер и њему беше име Миливоје.

Милан је добро знао са ким има посла. Људи који су сада одлучивали да ли ће бити рата, њега су и послали у превремену пензију. И не само њега. Сметао им је свако ко је искуснији, паметнији и зрелији од њих. А највише то што их остарели цар није марио. Али стари свет се гасио и рађао нови. И то је Милану било очигледно још у Сарајеву, када је примио вест из Београда да је руски посланик у Србији умро у згради Аустро-угарског посланства. Николај Хартвиг, бар како му је Спалајковић јављао, био је највећа сметња плану да се сукоб Беча и Краљевине Србије локализује.

Али оно што је један пензионисани обавештајни официр знао, у том тренутку, многима је било далеко. Људи су радили свој посао и већ али да до рата неће доћи. Милан се крстио од чуда, кад је у српским новинама из тих дана, читао оглас канцеларије управника Државне штампарије, да је изашао *Речник места у ослобођеној области Сјаре Србије*.

– Ко ме је сад до тога у Београду? – писао је Спалајковићу.

Зато су гласине наставиле несметано свој рад. У Петроград је стигла свежа, да је Хартвиг отрован. Његова импозантна сахрана у Београду само је подгрејала ову слутњу.

Милан се још јаче ухватио у коштац са лажним вестима, и сам се чудео одакле му толика снага наједном, па је оставио Сарајево и обрео се у Бечу. Ержи га је пратила у стопу. На једвите јаде успео је преко својих старих колега, који су имали још мало утицаја, да се у првим расправама о садржају ултиматума, који се увелико припремао, одбаци предлог којим би се од Србије тражило извињење због Спалајковићевих изјава. Али је зато, у деветом члану завршне верзије, без спомињања имена, затражено објашњење за антиаустријске изјаве српских званичника после Видовдана.

Спалајковић му је писао сваког дана. Сад се сети, и даље заглаван у хоризонт, да је француски председник тих дана у Зимском дворцу разговарао са петроградским дипломатским кором. Британски амбасадор је пришао Спалајковићу док су чекали Поенкареа, и интересовао се како он гледа на кризу.

– Као на најопаснију кроз коју је Србија прошла током последње две године.

– Да, али ни Царевина неће моћи да нађе повод за напад ако Србија остане коректна – ублажавао је Британац.

– Беч ће створити неки инцидент – тврдио је Спалајковић
– Није ни Будимпешта боља – па мене њихова штампа већ напада као адвоката сарајевских убица!

Британац је вртео главом.

– Српска влада је спремна да прихвати сваки легитимни захтев ожалошћене царевине.

После је француски председник питао аустроугарског амбасадора:

– Какви ће захтеви бити постављени Србији?

– На њима се још ради – одговорио је Сапари.

– Надам се да се ваше царство неће обрушити на малу земљу која има пријатеље – закључио је председник.

Кад је полазио, Поенкаре се поздрављао са амбасадорима, а зауставио се једино пред Спалајковићем.

– Какве су вести из Србије? – упитао је.

– Врло лоше, а ситуација озбиљна, председниче.

– Ми ћемо вам помоћи да се побољша – рекао је, сви су чули, и отишао даље.

Сапари је наставио да уверава Спалајковића да се у Бечу мирно гледа на аустро-српске односе.

Три дана касније уследио је ултиматум Србији из Беча.

– То је европски рат! – био је изричит руски министар иностраних послова, кад му је Спалајковић однео текст ултиматума на читање.

Сазонов је после ручао са француским и британским амбасадором, па отишао на седницу владе на којој је одлучено:

да се, заједно са другим силама, Беч замоли да продужи рок за одговор на ултиматум;

да се од Цара затражи пристанак на мобилизацију четири војна округа и флоте у случају да то будући догађаји захтевају;

да се Београду саветује да не прихвата борбу, већ да, повлачећи војску, повери своју судбину великим силама.

– Народ је кренуо у бежанију јер му је причано да ће убрзо стићи помоћ савезника! – сети се Ержи како је професор говорио – Пашић је пре него што стиже ултиматум свим посланствима, осим бечког, писао циркуларну ноту у којој је молио за помоћ велике силе.

– Цивили и војска стигли су до Крушевца, Краљева и Чачка са уверењем да се даље неће ићи и да ће савезници стићи у помоћ – тврдио је он – Али се брзо видело да се мора даље бежати.

– Тако смо стигли овде где јесмо – потврђивао је Милан – опет на Косово! И то из три путна правца: преко Качаника, Преполца и Новог Пазара.

До Косова беше још и хлеба и путева, а одатле ни једног ни другог, настави Ержи да се присећа – стојећи крај прозора своје хотелске собе, загледаана у даљину.

Непријатељ им је био за вратом, продирао је ка њима кроз ибарске, лабске и качаничке дубодолине. А топовска и ми-траљеска паљба све ближа, па се није имало куд него даље, у бежанију. Друм никакав, као житко блато, био је све чешће закрчен. Војска ко војска, гура њиме напред, па престиже народ и заузима, по команди, позиције за заштиту избегличке колоне. Жене, деца, младићи и старци, рањеници, одступају на коњима, воловским колима (мало је фијакера, а најмање аутомобила).

И позна јесен, чинило се, са својом све јачом хладноћом и падавинама, журила је да што пре пређе у рану зиму.

Али то није сметало загрљеним регрутима, који су на вест да је и остарели Косовљани са њима у колони, мало-мало певали:

Ој Србијо, милој мила

Ти ћеш бити царевина.

Професор је на то само вртео главом и говорио:

– О, синови моји, ваља још многе жртве дати за царство.

Пред вече се заузима земљиште крај пута за преноћиште. Почињу расправе и отимања, јер се сваком жури да предахне. Зато официри вичу на сав глас име своје окружне команде или

војне станице и обласне дивизије која је, тог трена, кад они ступише у ту њиву крај друма, запосела своје место за коначиште, близу блатњавог пута.

Ноћу, крај ватре, одмарала је чемерна бежанија. Мила се од Краљева одвојила од својих сељана, па спавала код Ержи. А Милан је до дубоко у ноћ разговарао са професором.

– Бог је са нама – тешио га је професор.

– А где га видите? – чудио се Милан.

– Јави се у Мирослављевом јеванђељу, зар не!

Мирослављево јеванђеље, један од најзначајнијих ћириличких споменика српско-словенске писмености из XII века, Хиландарци су поклонили краљу Александру Обреновићу. Кад је он убијен са својом супругом краљицом Драгом, из дворског сефа нестало је и Јеванђеље.

Краљев библиотекар Добра Ружић, професор Више женске школе, водио је дневник, те јесени 1915, кад је била бежанија. Из Тополе је понео три краљева сандука, два за Народну банку, „а један пун артије да прегледа”. У Крушевац је стигао 27. октобра. „На путу до Сталаћа и Крушевца свуд ужурбанос покрет војске”, утефтерио је. Овде је боравио више од недељу дана бранећи се од народа, јер „сви навалише на мене, са питањима шта има новог, мислећи да ћу им ја Бог зна какве утешне и добре вести донети”. Помоћ савезника се међу бежанцима жељно очекивала. „5. октобар. Кад сам видео да Немци напредују... сетио сам се артија, које сам понео од краља, да их летимично прегледам. Бојао сам се да нека важна ствар не падне непријатељу у руке. Међу артијама наиђем на једно Еванђеље.” И тако је време пролазило, а непријатељ надирао. „18. октобар. Беше недеља и ја опет почех да прегледам Еванђеље. У један мах учини ми се да слике, иницијали, сећају на копију Мирослављевог јеванђеља, али ми не беше ни на крај памети, да би то могао бити оригинал, јер се за њега говорило да је украден и однесен у иностранство. Почех да читам и да га боље загледам, па изненада, при крају, наиђем на ђака Глигорија, који је писао за кнеза Мирослава. Је ли могуће да је најстарији српски писани споменик у мојим рукама? Одмах сутрадан написао сам писмо Престолонаследнику и одјурio к

њему, да му Јеванђеље предам са писмом”. Непријатељ је био све ближи. „22. октобар. Наша војска се повлачи, плашљивији беже, аероплани лете над Крушевцом, метеж, галама, расуло. На станици пуни вагони конзерви, ципела, све избачено на земљу, у блато и баре, жалост погледати. Краљ кад је то видео наредио је да се све то разда народу”. Помоћи од савезника није било, па је краљ сутрадан „изјутра у 9 сати” напустио Крушевац и кренуо пут Косова. Већ 25. октобра, окупатор је заузео град. „Сутрадан почеше силом да обијају дућане и пљачкају”, записао је добри библиотекар. Краљ је у Крушевац стигао возом. У свој дневник је прибележио: „У 18,20 часова, Добра дошао на воз. Мало с нама вечерао. Каже да је нашао Мирослављево јеванђеље и предао га Наследнику.”

У Рашкој су после, по белешкама Владимира Стевчића, благајника Државног трезора, његов начелник Аврам Левић и министар Војислав Маринковић, у присуству Љубе Давидовића, министра просвете, њему уручили „једну књигу да је чува више него злато и сребро које има у благајни”. Кад је Левић остао сам са Стевчићем, рекао му је да је то чувено Мирослављево јеванђеље. Поверио му је и како је оно пронађено. „Пре неколико дана у Крушевцу дошао је један човек регенту Александру и рекао да познаје особу код које се налази Јеванђеље. Нагласио је да та особа жели да га преда лично регенту, али под условом да му се омогући да пред њега дође под маском и да га нико не пита ко је и одакле је. Тако је једне вечери оно доспело у руке Карађорђевића. Регент га је предао влади и наредио да се чува заједно са осталим драгоценостима”. Спаковано у једно дрвено сандуче, прешло је Албанију и било смештено, неко време, у сеф Државне благајне на Крфу.

– Одакле Јеврејину ова друга прича о проналаску свете књиге, Бога питај! – казивао је професор – Мени личи да све ово пакују Апису!

Више од десет година гласине су ширене о нестанку светог рукописа. Тако се говорило да га је неко продао страном музеју, под условом да се о томе ћути педесет година. У сваком случају, у Јиречекову *Историју Срба*, могло је мирне душе бити

уписано да је оно нестало после убиства „последњег Обреновића”.

Милану су пријали ови тренуци и подсећали га на његове дуге шетње и разговоре са Спалајковићем, па би загрејан ватром успевао и да заспи, накратко.

+ + +

Ержи крај ват ајпре учи Милу, па онда пише новинске извештаје и води Дневник.

– А знаш ли које је ово слово? – пита Милу што је у свеску, да девојчица лепо види, полако исписала З.

– Не знам – одговара дете.

– Е, то је велико слово з – вели учитељица, па почиње да пише ново.

– А ово? – пита је даље.

– Знам. То је е!

– Тако је – сад пише треће слово.

– Немам појма, први пут га видим – каже дете, а Ержи још није довршила слово.

– Видиш, то је латиничко х.

– Ни то не знам – наставља Мила.

– Е, то је н – учи је новинарка новом слову које је написала. Онда она мало придигне главу, тако да није више наднета над свеском, па Мила може лепо да види сва слова.

– Е сад их прочитај!

– Зе-хн.

– Браво – смеје се Ержи – тако пише, али Немци га читају цен.

– Значи, њима се увек нешто привиђа – закључује Мила.

– Тако некако! – зачуђена овим дечијим запажањем потврђује Ержи.

– Они изгледа тако читају и своје државне границе – наставља девојчица.

– Вала баш, на географској карти лепо пише једно, а они читају друго.

– Има ли још таквих народа на свету?

– Има. И код њих се једно пише, а друго чита.

– Тужно! – наставља Мила своје размишљање – То значи да ми морамо напорно да учимо те њихове једно пише – друго читај речи.

– А они наше не морају, још тужније! – каже Ержи и враћа главу над свеску.

– И шта значи цен? – пита дете.

– Десет. Број твојих година!

Професор воли да слуша како напредују, па се и он понекад укључи са својим питањима:

– А знате ли вас две, кад тако добро владате швапским језиком, откуд нашој планини име Венчац?

Оне ћуте и гледају у Милана, али он им не може ништа дошапнути.

– Венчац значи владарска круна – вели онда професор.

– О, па ја онда дођем дете из краљевске куће – Мила наставља да их засмејава, док ватра не затражи да се устане са часа и пође у прибирање сирових грана, крај каљавог друма.

+ + +

Ержи трепну, па склони поглед са хоризонта. Окрене леђа прозору и приђе радном столу. У руке узме крпу, те њоме пребриса стару ораховину. Онда се смести у столицу са кожним седиштем и наслоном за леђа, па отвори фиоку и извади свој дневник пред себе, на сто. Још није ништа у њега прибележила о Милином одласку. Покушавала је, али није могла. Има тренутака кад и новинар стане, па има утисак да не зна о чему би више писао. То је давно увидела. Али ово је било нешто ново.

– Као боксер у рингу кад прими ударац – размишља Ержи – па има прекид памћења и не сећа се шта је било јуче, тако се осећам.

Али јој је зато из сећања изронила давна вест, па је не напушта – да неће моћи да буде мајка.

Дневник склони у страну, па се саже и из отворене фиоке узме *Српске новине*. Био је то један од последњих бројева који изађоше у Србији. Узме да их листа на столу.

„Службени дневник Краљевине Србије, Ниш, среда, 14. октобра 1915, година LXXXII”, читала је. Пређе погледом, летимице, насловну страну и сети се зашто је сачувала баш овај број. Био је то, сада, њен доказ колико је то ратно време било ишчашено. У службеном делу, новине су донеле чланак под насловом *Ойис осмоуіле мейјалне йећи „Гогел”*!? „Особито паковање, које је потребно ради преноса на мазгама... Један сандук за прибор од добре чамовине, 18 мм дебљине... У том сандуку стоје делови за пећ (побројани), алат и прибор... да би се помогло у свакој случајности која се може десити за време преноса”, на прескок чита чланак објављен преко читаве насловне стране. Окрете другу страницу и после кратких вести, из овог неслужбеног дела новина, опази списак приложника за помоћ пострадалима у рату. Мноштво имена и презимена из охридског округа, а на крају прочита реченицу коју је подвукла три пута оловком и ставила узвичник крај ње: „Сви по један пар чарапа.” Испод њих штампана је *Обзнана* по наређењу министра финансија, којом Царинарница пиротска обзнањује извод робе која је првих дана мобилизације склоњена у њен магацин и до данас није оцарињена. „У исто време, скреће се пажња сопственицима да ће им се лежарина наплатити за све време лежања робе у магацину; стога се позивају да своју робу што пре подигну”, читала је и још више се чудила – коме је тада, у штампарији, било стало до свега овога! Сети се да је то последњи број ових новина који је изашао у Србији, пред бежанију. У продужетку су следили *Сйискови заробљених официра, војника и ірађана срйских у Аустіро-Уіарској*, (здравих, рањених, болесних и умрлих), које објави Српско друштво Црвеног крста. „Напомена. Ови су спискови продужење раније објављених спискова као додатак *Срйских новина*”, писало је у поднаслову. Ержи узе да чита, страницу по страницу, у три ступца, сва та имена, презимена, чинове, пукове, места рођења и смрти. да се врати на почетак *Сйискова*, па пружи руку и узе свој Дневник и стаде бележити у њега само места где су Срби робовали или оставили своје кости по Царевини: Темишвар, Загреб, Кисег, Солпово, Цељ, Шомоњ, Нова Градишка, Кечкемет, Љубљана, Капошвар, Арад, Рума, Нађмеђер

(овде многи помреше), Велики Варадин, Будимпешта, Бјељина, Шоморје, Велика Кикинда, Петау, Липац, Грац, Нови Сад, Ђур, Сомботхољ, Вараждин, Фелшомег, Суботица, Нађшуљов, Пожун, Естергон (и овде многи помреше), Брчко, Болдогасон, Врдник, Чактарња, Маутхаузен – има их на више страница...

– Јадни људи! – прошапута, па настави да пише:

Зворник, Инсбрук, Балогфал, Петроварадин, Капошвар, Осијек, Сарајево...

– Ситна слова, на толико листа! – запрепасти се Ержи, кад преброја близу четрдесет новинских страница, са преко сто до триста имена по свакој, па стаде са радом.

+ + +

– Јадни људи! – сети се Милан како му је писао Спалајковић првих дана рата – Ко још мисли на њих, на јауке породица, на вапаје њихових душа?! На Карпатима, руски и аустријски пукови, већ се хватају у коштац. Два стара и моћна царства очајнички се хрвају!

Милан окрете главу у правцу острва Видо, па настави да зури у њега, као да је и оно тамо негде далеко, а не ту, пред њим, неколико километара удаљено од крфског пристаништа. Његовој замишљености не засмета ни бродница која исплови уз бректање мотора, очигледно добро оптерећена. Он се није будио из свог света. А то што су му очи биле отворене, био је само привид да је будан.

– Како смо били беспомоћни! – урони поново у своје мисли.

Сви напори његових колега са посла (највише њих је отишло у пензију кад и он), али и млађих војних обавештајаца који су им били наклоњени (неке од њих и Милан је увео у прве тајне службе), да до рата, ипак, не дође, пали су у воду. И леже од тада, ту, доле дубоко, на дну мора – имао је утисак. Као да нису ни постојали. Нико их и не може видети. Једном ће их рониоци, историчари по прашњавим архивама, сигурно наћи.

Али коме је, уопште, важан тај историјски суд, после оволиког броја жртава?

Ержи није ни примећивао тих дана пред рат, мада му је пријала њена пожртвованост и спремност на акцију. Она није стајала. Трчала је од редакције до редакције бечких новина и покушавала да унесе грам истине у све те силне гласине које су куљале о Србима. Само једне вечери, сети се, учинила му се налик оној истој девојци коју је упознао пре толико година на студентском протесту у Паризу. Чак је хтео и да јој то каже. Седео је уморан од свих тих канцеларија војних главешина (са неким је био и школски друг) које је обишао у току дана. У стану се нису више чули гласови шетача са улице, из центра града. Она је седела за својим радним столом и писала. Стона лампа, стари поклон од њене мајке, у затамњеној соби откривала је својом светлошћу њену, учинило му се, још увек антички вајану фигуру. Пожелео је да устане (умор више није осећао) из своје фотеље и прикраден јој са леђа, затвори њене лепе очи. Као некад! Устала је од радног стола, као да је све ово знала, и отишла у купатило.

– Уморна сам – рекла је кад се спремила за спавање – Лаку ноћ – додала је и откорачала у своју собу.

Зашто нисам рекао све што сам знао остарелом Цару? – наставља Милан са својим мислима, док бродница полако пресеца његов видокрут. – Погрешио сам и са њим као са Мијајлом!

+ + +

Ержи узе из фиоке свежањ хартије па је стави на сто. Биле су то њене несређене путне белешке писане у немогућим условима одступања преко Албаније, на којима је сада радила. Узимала је једну по једну страницу те грађе, читала је, понешто записивала у дневник и чудила се свему што је преживела. Папир који беше први на врху списка, спусти пред себе на сто.

„Албанске планине, са Милом код војводе Путника”, писало је на почетку белешке. Девојчицу је морала свуда да води са собом још после Косова, јер су страшни услови њиховог

повлачења са народом и војском из дана у дан бивали све гори. Интервју са првим српским војводом и начелником штаба Врховне команде тражила је данима. Имала је жељу да прва од новинара сазна како је, заправо, он ослобођен из Будимпеште. Јер кад је Аустроугарски ултиматум стигао у Београд, њему је јављено да прекине лечење у Глајхенбергу и хитно се врати у земљу. Он се са кћерком упутио првим возом преко Будимпеште кући. Али ту је задржан од стране власти и стављен у притвор, а кћерка смештена у један хотел, под полицијским надзором. Било је много нејасноћа у јавности, зашто су га непријатељи пустили, после једног дана ропства, да путује даље. Шта су хтели тиме да постигну? Гласине су кружиле о свему томе, а са повлачењем Српске војске кроз Албанију биле су још веће. Зато је Ержи ловила сваки корак остарелог и болесног Војводе. Знала је да је из Будимпеште са кћерком путовао преко Румуније и да се у Турн Северину задржао чак осам дана јер је добио запаљење плућа, како је саопштено. У Крагујевац је стигао тек 5. августа, где је преузео команду од вршиоца дужности начелника штаба Врховне команде, ђенерала Степе Степановића. Рат је већ био почео.

Војвода их је срдачно примио у планинској колиби, коју је његов посиљни покушавао да згреје сировим гранама. Кад је видео Милу, Војвода је изљубио сироче и стао да говори о свом детињству, па је разговор отишао у сасвим другом правцу од оног који је Ержи планирала. Тако се он одмах сетио како га је нека баба лечила у Крагујевцу.

– Живела је она дуго. Слушао сам од Спалајковића да су и њега родитељи водили код ње. И данас ми није јасно како је мој отац, а био је добар учитељ, могао да пристане и на ту глупост. Али ја сам имао грозницу, па су проценили да ми нема лека. Та баба ме је узела од родитеља и одвела до шуме. Онако малаксалог и сићушног, обесила ме је стрмоглавце о дрво. Ослободила ме је тек кад је проценила да је право време. Ето, тако су ме и у Будимпешти лечили један дан у притвору, пред рат, па пустили – причао је Војвода.

Ержи је успела да постави једно питање: Одакле му презиме Путник.

— Ја сам путник кроз непознату земљу, или у непознатом правцу — тако некако рекао је мој деда на граници, кад су га питали за име и презиме, бежећи са Косова од турског зулума, као дечак, у слободну Србију. Латови су му онда уписали у папире име Путник. Ето, мени данас не требају никакве мапе, јер знам не сваку планину, реку и путић у тој земљи, већ и коморцију. Зато сам и оставио аманет, да ми тамо треба два метра земље у грудима моје Србије — заплакао је Војвода и ту је био крај сваком даљем разговору.

+ + +

Милин брат Миливоје био је жив. Али до њега нису долазила сестрина писма. Била су погрешно адресирана. Ержи је знала да се лицима којима се у Србији не зна место становања, а зна се да су остала у отаџбини, пише на *Croix Roug Serbe – Belgrade* (Simina ul. 16). Мила је, својим све лепшим рукописом, тако и адресирала сваку карту за брата. Али таква писма су могла бити послата истом наслову на још три адресе у Србији: *Krusevac*, *Kragujevac* или *Valjevo*. Тражено лице било је на подручију Крушевца, а не у његовом родном селу, знатно ближем Београду.

Миливоја је у ратном метежу и бежанији прихватила кућа Поповића у Врбници, која је одлучила да не одступа пред непријатељем.

— Нећемо бежати! — саопштио је својим укућанима прота Алекса, после једне непроспаване ноћи, те ратне јесени.

— Ми смо једном са Косова овде избегли — сагласио се његов остарели отац, прота Јосиф — па се тамо нећемо враћати!

— Ово је наша земља! — био је изричит Радич.

Света Земља! — прекрстио се и заплакао прота Јосиф. Откад је превалио осамдесету годину живота, то му се све чешће дешавало. Није могао да крије своја осећања. Плакао је на дан крсне славе после сваке здравице, а откад поче рат, сузе су му знале саме ударати на очи. Тако у животу обично бива са оваквим људима, који су у младости били пун епског набоја. Кад

остаре, они неочекивано за све који су их добро знали, постају преосетљиви.

Окупатор је одмах увео забрану слободне куповине и продаје брашна, жита, масти, сланине, шећера... А најстрожије је била забрањена продаја меса. Врбничани су то схватили крајње озбиљно тек кад су видели како је неславно прошао Тола Динсин. Он је заклао брава и код своје куће продавао месо. То је било довољно да буде ухапшен. На саслушању у Крушевцу, он се вадио на председника општине, да је то урадио са његовим знањем и одобрењем. Окупатор није губио време на тражење кривца у овом случају, па је сместа дата наредба да се удари двадесет и пет батина по туру, у центру села, и једном и другом. Наше месо је извожено у царевину, а отуда је слато назад њихово, у знатно мањој мери и много лошијег квалитета. Кладница Живојина Стефановића у Крушевцу је почела да смрди од те „тазе” приспеле стране робе.

– Њихова стока пије устајалу и бајату воду – говорио је стари Прота, који је жирио најбоље свиње у крају – А и земља им је посна!

Продаја сира, кајмака и млека била је дозвољена, али их није нигде било. Све је одмах откупљивано за потребе војске. Пијаца у граду беше готово замрла. Воће се тешко могло купити, поготово грожђе и шљиве јер су све количине реквириране. У Врбници, код цркве, недалеко од гроба капетана Весе, били су инсталирани велики војнички казани.

– То нису јунаци! – плакао је остарели Прота кад је видео људе под оружјејем шта раде у порти.

– Пекмезари, оче! – тешио га је син, коме тог дана беше рођендан. Прота Алекса напунио је пекмет и пет година.

Пекмез је био веома тражен у Царевини. Крушевачки округ је прве године окупације прикупио триста тона сувих шљива, а шесто и тридесет тона пекмеза.

Сакупљање кестена, жира и коприва највише је збуњивало Врбничане. Једни су тврдили да им толики жир треба за спремање бојних отрова, а други се на то смејали и говорили да све иде у сточну храну. Коприву су морала да беру деца. У селу су

сви били једногласни по том питању жали да је то окупаторски којим жари и кажњава српчад. (У ствари, жир и кестен су у царевини прерађивани у индустрији уља, а коприва у индустрији одеће).

Све је ово спасило Миливоја Бакића да не буде одведен у логор. Кад га смотрише у селу, окупатори га унесе у списак деце за брање коприва и сакупљање жира. Тако он проведе већи део године на планини Јастребац, у бараци број три, импровизованог дечијег радног логора.

+ + +

– Указује нам се сјајна прилика да искористимо мудро догађај и остваримо потпуно уједињење Срба! – сети се Милан како му је писао Спалајковић из Петрограда, пред објаву рата.

– Садашњи моменат је јединствен, пошто је Русија решена да иде до краја и изврши историјско дело! – писао је дипломата.

На Миланове сугестије да није баш све тако, Спалајковић је отписао:

Овде нестрпљиво очекују почетак рата!

Милан је тих дана у Бечу читао од стране Царске војно-обавештајне службе пресретнута писма Василија Николајевича Штрандмана, отправника послова Руског посланства у Београду после смрти Николаја Хартвига, у којима је он извештавао своју владу: „Под утицајем у Спалајковићевим телеграмима осликаног одушевљења које је захватило Русију, овде не сматрају да је за Србију пробитачно да се центар тежине питања пренесе из Петрограда у неку другу европску престоницу”.

Онда су Милана хитно упутили Београд. Имао је мало времена да организује одлазак аустро-угарског посланика из Србије. Ержи није могла да путује са њим, јер команда није то дозволила. Са Миланом се у воз за Београд укрцао њен колега из редакције који је на послу важио за најлошијег новинара, али и за старог сарадника обавештајне службе. Војна цензура беше потисла цивилну, па више није ништа препуштано

случају. Ержи је то био први знак да све ово неће на добро да изађе. Знала је, кад јој на послу стану такви водити главну реч, ту више нема новинарства. Онда остаје само полуписмена пропаганда и цензура. Њеним новинама није био први пут да постају огласна табла једностраних ратних извештача. Кад официр помисли да он може бити уредник престоничког листа са дугом традицијом, знала је да је рат на прагу. Зато је замолила Милана да је извештава о свему што се збива у Београду. Он је, на брзину пакујући архиву посланика и особље на пут за Беч, стигао да јој укратко реферише о стању у српској престоници:

– Овде се сви сада питају: кад ми званично напуштамо град, шта ће урадити Спалајковић?

Ержи је ова вест тешко пала. Више није имала снаге, као некад, да прати све те буне у којима је њен Витез од Месеца коло водио.

Спалајковић није стајао. Телеграфисао је Београду, из сата у сат, о свему што се дешавало у Петрограду. „Руска влада заседа у царевом присуству. Наређене су све припреме за мобилизацију, која се има објавити ако аустроугарски посланик напусти Београд”.

+ + +

У Митровици Арнаути беху позатварали дућане и пекаре. Хлеб се издавао за војску, и то само проја. Ержи и Мила су покушавале да купе било шта за храну.

– Јел’ то твоје дете? – питала је остарела жена, коју сретеше у граду.

– Сад је моје! – рекла је Ержи.

Мила је ћутала и гледала у жену која приђе и помилова је по коси.

– Злато! – изустила је – Мора да си гладна!

Узми! – пружила је парче проје Мили.

Ержи је климнула главом у знак одобравања и дете је, снечивајући се, узело поклон из руку непознате жене.

– Хвала Вам до неба! – рекла је Ержи.

– Ја много волим децу. Бог ми није дао свог порода, али судбина је то! – казала је и отишла низ улицу.

– Како је Ваше име? – упитала је Мила.

Жена је застала, па се окренула:

– Злато, овде ме сви зову Куварица – рекла је и продужила даље свој пут.

Била је то жена која је, на кратко, радила код првог руског конзула у Митровици Шчербине као кућна помоћница. Али, иако је то давно било, надимак што га тад доби у вароши се задржао до данас, па су је сви по њему знали.

Бежанци су све бедније изгледали. А како и не кад је иза неких од њих остало пешачење дуго преко петсто пређених километара, дани и дани одступања, а крај се свему није ни назирао. Рика гладних и уморних волова, заробљених у јарму за прејних кола, сваки час се чула у вароши.

– Види како му је велико и тужно око – рекла је Ержи кад је успут опазила лепог вранца привезаног за једна кола.

Мила је пришла да помази премореног коња. Био је миран.

– Они имају најлепше очи од свих животиња – рекла је девојчица.

– Да, у њима можеш да се огледнеш као у зрцули лицидерског срца – изустила је Ержи.

Коњ се наједном усправио и стао задњим копитама да гребе по земљи. Мила се ухватила Ержи за руку. Онда се појавио војник са нарамком сена. Једно велико коњско око није имало више тако тужан поглед.

+ + +

Миливоје Бакић није знао да пише латиницом. Италијански ратни заробљеници, смештени у шаторима крај наупарске школе, нису могли ништа да му помогну. Увече, кад би ови преморени људи пристизали у логор, нису имали снаге ни једно слово да покажу Миливоју. Волели су то дете које им је би-

ло водоноша по цео дан, али силни физички напор отупео беше сваку вољу код њих. Једва су и својима код куће писали понеку реченицу на дописним картама, да се јаве да су живи. Ужасна трка за експлоатацију шуме, коју је наметнуо управник радног логора, настављала се раном зором. Сва та сирова грађа, коју су кулуком сељаци са својим колима и воловима превозили са Јастрепца, као да се светила својим дрвосечама. Некада благи и насмејани људи пред рат, а сада логораши, полако су постајали сурови. Уз то, они су радили ускотрачну пругу, којој је још мало требало па да стигне до манастира Наупаре. Аустријским официрима, који су становали у манастирском конаку пошто истераше из њега калуђере, одговарало је да пруга прође посред порте. Тако су могли са прозора, не излазећи напоље, да врше надзор колико је вагонића са посеченим стаблима силазило са планине на путу за царство. Остаре калуђери могли су само да ћуте и моле се Богу. То им је и наоштрије речено, кад су молили официре да пруга не прође посред њиховог дворишта, између средњовековног манастира и конака.

– Траса је траса!? љутито је препричавао игуман проти Алекси свој разговор са окупаторима, кад дође да види Миливоја.

– И где им се она завршава? – питао је Алекса.

– На Средњаку.

– Е, тако бива кад нас наши средњаци својом трасом овде оставише!

Пруга је кретала од стругаре у Обилићеву, па ишла долином Расине до Ломничке киселе воде. Овде се гранала у два крака. Један је настављао кроз села Ломница и Буци до Настовца, а други, преко Буковице и Наупара, до предела Средњак на Великом Јастрепцу. Била је узаног колосека, нешто шири од пола метра, и дуга близу тридесет километара.

Међу сељацима-кулучарима, који су се на седам дана смењивали са својим колима и воловима, било је жена и деце. Тако је Миливоје упознао Милицу из Степоша, и све му се променило у животу. Имао је утисак да влажни планински ваздух прима у плућа читаву седмицу, док је она била у његовој

близини, а испушта, уздише и бори се за њега, док је она чекала у селу, код куће, свој ред на кулучење.

+ + +

Војвода Степа примио је Ержи и Милу у влажној пећини-ци, усред албанских планина. Био је тазе избријан и да му није било дугих седих бркова благо повијених навише на крајевима, као и мушице од браде под доњом усном, изгледао би младолико за своје године, сећала се Ержи. Личио је на Милана по војничком говору тела, које је показивало прве знаке старости, плећа су кренула надоле али их је он држао усправно, трудећи се да још буде прав као стрела.

Војвода је помазио Милу по коси и пре него што је било шта изустео, Ержи је (плашећи се да и он не крене да прича о свом раном детињству као Путник) поставила спремљено питање за интервју:

– Да ли је тачно да сте недавно, негде у овим планинама, изјавили: Били смо грешни, заслужили смо ово?

– Тачно је! – рекао је Војвода, па склонио руку са Миљине косе и загледао се у новинарку.

– Значи ли то да сте Ви верник? – уследило је ново питање.

– Верница је била моја покојна мати, а ја се тако зовем – одговорио је Степа, а његово крупно око је засузило.

– Да, али ја сам чула да сте Ви, пре рата, обилазећи једну касарну имали примедбу зашто у војничкој спаваоници, на зиду крај икона, није било упаљено кандило!

– Тачно тако!

– Чак сте официрима, који су Вас дочекали, повишеним гласом рекли: Какви сте ви хришћани?

– И то је тачно! Добро сте се спремили за овај разговор.

– Па како онда себе не сматрате ваљаним хришћанином?

– Знате, цензура је појела мој даљи обилазак те исте касарне.

– Како то мислете?

– Па лепо. Кад сам ступио у кухињу, сипали су ми пасуљ да пробам. Ја сам затражио да ми додају мало и меса, да видим како се то војска храни.

– Не разумем.

– Офицер ми је пришао и на уво рекао: – Данас је среда, Војо!

– Постан дан!

– Е, тада сам ја рекао, сви су чули: Какав сам ја хришћанин!?

Војвода се сагао и из своје кожне торбе узео две иконице. Светог Саву је дао Мили, а Ержи Светог Симеона.

– Само нас још они могу спасти! – рекао је кад их је испраћао – Зато ћемо и отворити фронт против непријатеља тамо, близу Хиландара, код Солуна!

+ + +

Ержи је, ипак, наставила да шаље своја писма Спалајковићу. Он их је страшно читао и отписивао на њих исте вечери, у ресторану крај реке где су седели кад би она долазила у Петроград. Повремено је подизао главу са хартије и загладан у светлост канделабра са трга хватао нову реченицу, па се погнуте главе враћао писању. Уверавао је Ержи да не треба да брине, јер и он презире сваку буну. Али кад види све ово што се чини малом народу у коме је рођен, не може седети скрштених руку. Подсећао је на тему свога доктората, па и женидбу, изводећи у шали закључак да је босанско питање његова судбина. А могло је све да буде другачије, маштао је! Кад год би вратио поглед са трга на папир, писао би о томе шта би било да су њих двоје остали у Паризу после студија и водили мали живот у великом граду. Нико их не би примећивао на улици, у мноштву пролазника. Имали би свој мир и спокојно седели на тераси мајушног хотела на обали Сене. Новине не би ни читали, већ каталоге добрих изложби и проспекте за лепа путовања. Била би то права дипломатија! Избегли би све непријатности које им овако, свакога дана, чине непристојни људи, па остали сталожени, уживали у лепом времену, шетњама и добрим књижа-

ма. Тако би, можда, имали и деце! Своје снове делио је са њом, пишући даље своје писмо, и маштао да она седи наспрам њега за столом. Она му је на то отписивала да је његов отац лепо говорио: Ко високо лети, ниско пада. Покушавала је немогуће, да свог Витеза спусти са Месеца на Земљу, ту, крај ње. Исто је и он радио са својом родном грудом, настојећи да је приземљи што безболније, из великог вртлога високе светске политике, у ко-
ме се нашао.

Изјутра је настављао да пише Српској влади, дипломатама и Милану. Пашић је ове телеграме из Петрограда читао министрима, а њему отписивао да је дух народа јако порастао након што је чуо да га Русија неће напустити. Зато је он, као председник Министарског савета Краљевине Србије, дан пред објаву рата, увијено одбацио сугестију да би требало молити Британску владу за посредовање.

На Миланове коментаре, да није баш све тако како изгледа у Петрограду, Витез од Месеца је писао да су на улицама и пред Српским посланством непрекидне импозантне демонстрације. Као и да су једнодушност народа и војске, одушевљење и ратоборност, достигли врхунац. Извештавао је о изјавама начелника Руског генералштаба, да слање оружја и муниције у Србију може одмах почети и цара Николаја II, да верује да ће се Срби борити као лавови. Као и да се Сазонов, министар иностраних послова, енергично супроставио схватању о локализацији сукоба на Балкану и изјавио да је ово питање европско. Руска влада је донела одлуку да иде до краја у заштити Србије. Уколико нисмо у стању да се успешно бранимо, саветовао је Сазонов, требамо повлачити трупе у унутрашњост и апеловати на велике силе да упуте помоћ, настављао је Спалајковић са писањем.

Милан је отписао да се у Бечу, међу његовим колегама, могла чути вест да се припремају демонстрације незадовољних радника у Петрограду. Као и да су они рекли Бугарима да за сада ћуте.

А Спалајковић је известио Београд: „Са бугарске границе повићи све трупе, јер нам је од Русије гарантована потпуна сигурност на тој страни”.

+ + +

После Митровице пут је постао ужасан, прође Ержи нова слика из бежаније кроз главу. Био је местимично и калдрмисан, али још не насут, јер га држава није стигла тако брзо, за две године по ослобођењу, да заврши. Турци су друмове оставили у бедном стању.

– Море Марко, не ори друмова! / Море Турци, не газ’те орања! – огласи се професор гацајући по блату.

– Ал’ не оре брда и долине, / већ он оре цареве друмове – придружи му се незнани војник, који је морао да сиђе са свога коња, па га сад вуче за собом, по благишту, на узди.

Највећим делом то што се звало путем била је, заправо, каљава смоница. Зато су точкови западали дубоко у земљу, па се чекало, по киши, да се одглаве из глиба.

Посустали волови, под јармом, беху легли у блато.

– Где је коњић? Наше Зрцало? – упита је Мила.

– Милане, видиш ли га ти? – окрете се Ержи око себе.

Он се пропео, колико може из блата, на прсте и тражи га погледом. Опази првог мртваца гле лежи у глибу лицем окренут ка небу (Ержи су после рекли да је био рањеник, има и његово име записано у дневнику) па узе Милу за руку и склони је у страну, да то не види.

– Ено га! Видим га, тамо далеко, на челу колоне! – повика Милан и упре прстом у даљину.

Официри издају команду војницима да рукама извлаче точкове кола, а артиљерцима да износе, како знају, топове из каљуге. Товари, војни и цивилни, шта је ко на брзу руку са собом у бежанију понео, се сада одмањују и бацају крај пута.

– Лешинари! – јави се професор кад угледа прве Арнауте како све то купе да носе кући.

– Сатана! – прошапута професор.

Од силне експлозије, учини се у дворишту, сва стакла на прозору попуцаше и сручише се на под. У соби нико не дише. Сви ишчекују шта следи. Мила се још више склупча око Ержи у кревету. Милан није стигао ни да се придигне из постеље, а професор је већ стајао крај разбијеног прозора и осматрао калдрмисану призренску улицу, у центру града. Знали су да је непријатељ близу, али не и колико.

– Морамо да бежимо даље! – рече Милан, кад устаде из кревета и удахну хладан ваздух, који је већ продирао у собу.

– Ђаво! – шапну професор – Наступа!

У даљини се зачу неко тандркање метала по калдрми, па поче да се приближава. Милан стаде крај прозора. Имао је шта и да види! Јарац, повећи, као мање теле, ишао је напред, а за собом вукао на црвеном конопцу добош. За њим је наступала непријатељска коњица, у два реда, са поцепаним заставама. Кад се војници приближише, могле су им се на раменима јасно видети њихове еполете са великим словом Ф.

– Бугари! – каза професор.

И док су они улазили у окружно начелство и пошту, па стали да војску размештају по брду око вароши, Мила, Ержи, Милан и професор су успели да се кроз стражњи улаз у кућу и мало двориште домогну излаза из града. Тек после два-три сата бежаније, застали су у некаквом пољу више вароши, пуном избеглица, да узму ваздух и предахну. Али овде их стаде тући бугарска артиљерија, па се убрзо појавише наоружани Арнаути и препречише им пут! А онда наступи бугарска извиђачка патрола. На глас њихове трубе, понеки бежанци стадоше вадити беле крпе из џепова и махати њима са подигнутим рукама увис.

Коњаници, на челу са официром, приђоше па исукаше сабље и њима почеше сећи прве избеглице које им се нађоше на путу. Наступи вриска, запевка и народ се даде у бекство. Али коњаници, углавном, све пресретоше, па опколише и на силу, сваки час пропињући своје коње на задње ноге, полако сабише

на сред поља, као овце у тор. Милан се у општем метежу снађе да се сакрију у напуштену колибу, коју је смотрио још кад су стигли овде. Одатле су све јасно видели, као на длану (поље је на овом месту било благо узвишено), шта Бугари раде. Могли су само да ћуте и моле Богу, да и њих не опазе.

На челу избегличке колоне стајао је гологлави човек средњих година, онижег раста, са својом породицом.

– Одакле си ти, бре? – упита га официр, са коња.

– Са Косова! – одговори уплашени човек.

– Што бегаш, кад је Косово сад бугарско?

– Страх ме од Арнаута!

– Шта си ти?

– Србин.

Официр затегну узде у рукама, па окрете коња ка својим људима и заповеди, повишеним гласом:

– Што чекате, што их не тепате?!

Два војника, вешто сјახаше са коња, па притрчаше несрећном човеку и приметнуше му руке на леђа. Тако су га, уврнутих руку уз кичму, везали. Мада им то није ни требало, јер човек је био миран. Није се нимало опирао. Само је главу, онако пресамићен ка земљи, повио ка деци, да их види. Одвукли су га десетак-петнаест корака у страну и, на брзину, свог сабљама исекли. Њихови саборци дохватише дечака, млађег сина несрећника са чела колоне, па и њега убише. Кукњава и вриска избеглица испуни читаво поље. Две девојчице, МиLINE врснице, (Ержи спречи да дете из колибе то гледа тако што јој стави руке на очи), кћерке несрећног човека, притрчаше. Једна леже преко крвавог оца, а друга преко брата, па настаде још јача кукњава и нарицање. Више војника им приђе, и као гладни вукови, лако, као перо, их придигоше са мртаца и стадоше одвајати у страну од народа. Њихов старији брат притрча, а за њим и његова трудна жена, па клекну и стаде преклињати војнике да му сестре, бар, поштеде. Уместо одговора, он доби неколико удараца кундаком у ребра, па се пружи по земљи. Мало даље, на очиглед свих, Бугари су девојчице силовали, па посекали сабљама. Онда се вратише по брата, који још беше на земљи. Двојица војника га шчепаше у руке и приди-

гоше, тако да је сада клечао на земљи. Трећи војник приђе, приклекну па га снажно ухвати за гушу и подиже му главу увис. Један од оне двојице што га малочас подигоше са земље снажно му отвори уста, као да ће му вилице развалити. Човек стаде да кркља, а онај други наби му прсте своје леве руке у уста и извади језик напоље, тако јако, да га са ножем, дворесцем, у десници, лако одсече. Трудница, не одступив, већ навали да приђе несрећнику, па доби неколико удара у грудима и трбух и онесвешћена паде крај свог мужа.

+ + +

Милица из Степоша не дође. Миливоје је успео да сазна од њеног брата, нешто старијег дечака-мршавка, који је у свему помагао оцу око кола и волова, да је болесна.

– Морали смо да је оставимо у карантину – рекао је.

– Где је то? – питао је Миливоје.

– У Крушевцу.

– Није далеко!

– Није ни близу!

После неколико дана, прота Алекса је посетио Миливоја. Нашао га је у бедном стању. Дрхтурио је на хладном планинском ваздуху и био очајан.

– Даће Бог да ти је сестра жива и здрава – тешио га је Алекса.

– Даће! – прошапутао је дечак.

– Мила, беше, Мила Бакић?

– Да.

– Још нема писма?

– Нема.

– Рат је! Треба му времена да стигне.

– Рат је!

– Треба ли ти нешто?

– Води ме у Крушевац! – изустео је Миливоје и заплакао.

Тако је Алекса сазнао за Милицу и њен карантин. Одмах је, у пратњи игумана, отишао до управника радног логора и молио да пусти дечака са њим, на два дана.

У Крушевцу су били исте вечери. Примила их је љубазна докторка са својим преводиоцем. Од ње су сазнали да се Милица добро осећа и да је њено стање стабилно. Али да мора боравити у карантину још неко време.

– Имале смо само два случаја тифуса, и то код цивилног становништва – рекла је.

– А где је смештена?

Докторка је умала од стола и пришла прозору лаганим ходом по неравном, земљаном поду и показала руком у правцу мале куће у кругу болнице, коју су недавно отвориле као клинику за инфективне болести.

– Тражиле смо да нам одобре коришћење још једне зграде да би се смањила гужва.

– И какав сте одговор добиле? – питао је Алекса.

– Аустријанци су били изричит да нема друге зграде!

– Како нема, срам их било! Горњи спрат префектуре зврји празан, а од доњег су начинили, без преке потребе, складиште!

– На ту чињеницу им је скренута пажња.

– А они?

– Запретили су да ће нас као ратне заробљенице истрати из Крушевца!

– Срамота!

– Ових дана спремају наш транспорт, чуле смо. А можда и само прете!

– И како се сналазите, онда?

– Импровизовале смо купатило у углу магацина и уз помоћ једног Руса (каже да је механичар), почеле са дезинфекцијом.

– Нисте се предавале!

– Најважније од свега – отвориле смо перионицу рубља и болница је добила чисту постељину.

– Свака част!

– Увеле смо купање и дезинфекцију на сваких пет дана. Ено наших буради – показала је руком у другом правцу.

– Значи, можемо да будемо мирни и да не бринемо за Милицу? – питао је Алекса, гледајући у Миливоја.

– Наравно – рекла је, а њен преводилац, млађи човек у старој војничкој униформи, превео и помазио дечака по коси.

– Оче, ако желите, молићемо власти да га распореде код нас. Нама увек треба неко вредан да помогне.

Кад је преводилац завршио последњу реченицу, Миливоје је наједном променио расположење. Родила се нада да ће бити близу ње. Алекса је после, са игуманом, питао управника да га пусти, а докторка командатуру да га прими код ње. И тако је Миливоје почео да ради у болници, крај карантина.

+ + +

Војвода Петар Бојовић примио их је срдечно, сети се Ержи.

– Ви сте у свим школама које сте похађали, увек били најбољи ђак? – питала је.

– Јесам.

– Није Вам, чак, сметало ни то што сте као ђак пешак, до позне јесени ишли босоноги у школу?

– Није!

– Као ни то што нисте добили стипендију, иако сте је с р злогом тражили?

– Тачно. Волим новинаре који се тако спреме за разговор.

– Ко Вас је одбио? Ко је био министар просвете?

– Стојан Новаковић.

– Он?

– Главом и брадом!

– Зато сте морали да послужујете у кући код потпуковника Косте Јовановића како бисте имали стан и храну у даљем школовању?

– Тако је време било.

– Били сте најбољи питомац XII класе, а Ваши школски другови, војводе Мишић и Степа, из XI класе, нису били такви ђаци?

– Нису.

– Још као питомац борили сте се у рату против Турака са својом браћом Јованом – остао је трајно инвалид, Луком – био

у артиљерији, а Јеврем је напустио школовање на Духовној академији у Москви, како би се прикључио Српској војсци?

– Све је тачно!

– Како онда Ви гледате на чињеницу да сви ваши напори на бојишту, могу бити после изгубљени за зеленим столом?

– Како то мислите?

– Па Ви сте на почетку овог рата продрли дубоко у територију Царевине, више од педесет километара прошпартали, како је покојни свекар звао ту земљу, Карантинијом.

– Зашто Карантинија?

– Моја свекрва је радила у једном карантину на граничном прелазу или контумцу, како су их тада звали, у том делу Царевине, па су се њих двоје ту и срили.

– Значи, он је то због ње наденуо такво име овој области? Није му ваљда такав живот био са њом? – насмејао се војвода.

– Није. Али да се вратимо питању. Ви сте са Првом српском армијом ушли у Царевину, преко реке, и заузели позицију Стара Пазова. Ганска и Попинци, па сте морали после, по команди, усиљеном маршом више од педесет километара на дан, да се повучете и дођете на Мачков камен.

– Слушао сам своје претпостављене.

– Ви сте ослободили Скадар од Турака, командовали сте Српском и Црногорском војском, па га изгубили за зеленим столом?

– Та ме рана, по овим албански планинама, данас највише боли – био је отворен у разговору војвода.

– Мислите ли да има места за слутњу да и у овом рату можете тако проћи, јер се помиње могућност укидања Српске војске и стварање неке нове, југословенске?

– Све је могуће, како сте рекли, за зеленим столом. А Ви знате да ме он није хтео, па нисам могао да постанем конзул ни у Пљевљима.

– Турци нису прихватили оснивање његово!

– Ако хоћете, највише сам волео да пишем и објављујем у *Рајнику* – рекао је кад их је испраћао.

Човек без језика и његова трудна жена су преживели. Ержи је, не заустављајући сузе, све о њима забележила у дневник. А Милан је својим обавештајним каналом, који је отежано радио и у бежанији, најоштрије протествовао код старих колега са посла. Они су послали једну војничку патролу, која је избеглице нашла полумртве на пустом пољу. Према извештају који је сачињен за команду, само је Бог спасао жртве. Ержи пружи руку, из фиоке узе копију извештаја коју доби од Милана, па стаде да чита изјаву жене Човека без језика: „По подне тога дана када смо се освестили, ни Бугара ни избеглица није више било, само су дивљи Арнаути претресали и свлачили пале жртве, међу којима је, поред људи и жена, било и деце.

Сутрадан прође туда један Турчин јашући на коњу, па чим примети да смо муж и ја још живи, сиђе с коња, приђе нам и кад нас виде у онако страшном стању узвикну: Алах! Алах! Не чекајући ни часа, он насече у оближњем шумарку грања, те нас покри са њиме, а онда узјаха свога коња и продужи пут.

Два дана по овоме лежали смо, а нигде живе душе није било да наиђе. Подићи се нисмо могли, а болови су били све већи. Стање је било страховито. Тек трећег дана дође једна немачка патрола и стаде посматрати лешеве редом док се не приближи нама, па кад виде да смо још живи, посла два војника натраг у град. После краћег времена, стигоше болничари са носилима, а са њима неколико официра који стадоше фотографисати лешеве, мене и мужа. Они су наредили да се мртваци сахране и мету крстаче, а мене и мужа изнесе на носилима са путога поља, па опраше од крви, превише и пренеше у Пећку болницу, а одатле после неколико дана у Митровицу где смо смештени у тамошњу болницу”.

У истражном поступку који је вођен кад су се мало опоравили, па после стигли у Београд код гувермана да их види, (дао им је петсто круна и наредио да буду фотографисани), све се сазнало о њиховом путошествовију. Несрећни отац са чела колоне није био са Косова, али се тако представио у нади да ће

боље проћи. Пред почетак рата он је са женом и четворо деце живео у Цариграду. Био је трговачки посредник, а звао се Коста Константиновић. Кад је Турска ушла у рат на страни Беча, њему је речено да ће са породицом бити прогнан у Малу Азију. Успео је да добије помоћ пријатеља, да ово избегне и настани се у Скопљу. Када су Бугари стали да се приближавају, морао је да бежи даље. У Феризовићу су били три дана, па наставили пут за Призрен, где их је у пољу више вароши сустигла бугарска извидница.

Човек без језика са женом, која се успут породила, у Београду је задржан два дана, па спроведен у бечку болницу, где је још на лечењу, сети се Ержи.

Она се спремала да, на основу дневничких бележака и извештаја, напише фељтон о њима и пошаље за више европских новина. Па ко објави, објави – рекла је себџе.

+ + +

Спалајковић је телеграфисао даље. Надао се у посредовање Лондона и избегавање сукоба, како би Србија добила времена да се оснажи. Али само што је то послао у Ниш, где се Влада преместила из Београда, и спремао писмо за Милана, стигао је Пашићев телеграм о бечкој објави рата. Није му остало ништа друго до да обавести Сазонова „о жалосном акту који је једна велика сила починила према малој словенској држави, тек изашлој из дугог низа јуначких и изнурујућих борби”, и у име „целе српске нације” изразио наду да ће „цивилизовани свет” осудити тај поступак, а да ће га Русија „заштитница Србије”, строго казнити.

Милан му је опет указивао да није баш све тако и да мора прећи на резервну шифру за писање телеграма, јер се информативни обруч у Бечу све више стеже. Подсетио га је на прилику како је прошао крајњи идеализам Мијајлове генерације у старој буни. „Отац се до краја живота није могао опоравити од овог неуспеха. Умро је са тим жалом, којег је на плећима понео у младости као разочарани ађутант српског војводе”, писао је новом шифром. Спалајковић му је отписао да

у Петрограду влада силно одушевљење. „На вест о објави рата, држао сам кратак говор са балкона нашег посланства, дочекан силним поклицима хиљада демонстраната”. Милан је био јасан те вечери, у последњем јављању: „Удар се спрема”. Ову вест је поделио и са Ержи и рекао јој да мора у Србију! Она је гледала кроз прозор на улицу, којом су пролазили двоје младих, загрљени.

– Ти мораш код мајке. Стара је! – наставио је Милан.

Ержи се момак учинио познат. Кад је пришао ближе, препознала је младог новинара из своје редакције, који од јесенас ради код њих.

– Знам како је! Све сам то прошао са Мијајлом!

Сад је боље видела и девојку. „Леп су пар”, помислила је. А онда је окренула леђа прозору и рекла:

– Идем и ја са тобом!

Сутрадан је Спалајковић Русе известио о бомбардовању Београда.

+ + +

Пећ. Снег непрестано пада. Три армије и бежанци прекрили поље изван града, па дрхћу на мразу. Горе све мање ватре јер нема толико дрвећа у близини колико има озеблних руку и ногу. У вароши Арнаути позатварали дућане. Кад се неко прозорче на њима отвори, одмах се пронесе глас о томе и људи стају у ред. Фишек дувана или кестења скупљи је него у Бечу. Стиже наредба да се кола секу на пола и праве двоколице. Професор не хтеде да поступи по наређењу

– Чекајте! Има још наде! – рече Милану, Ержи и Мили, кад војник приђе њиховим колима са брадвом и тестером.

– Колару је требало силно време да их од дрвета издеље, па и ти војнике успори.

– Пустите их! 'Ајте код нас, да не чекамо! – јави се први комшија, који од Митровице хвата плац до њих.

– Ето, тестераши очас посла постадосмо! – наставља професор да наглас размишља.

– Зима ми је – изусти Мила.

Ержи је узео за руку и поведе до прве јаче ватре, где су одсечену половину кола већ били предали огњу.

– Гудалом су преци вековима тестерали по гуслама и певали, а ми, шта радимо? – заврши професор своје мисли пред Миланом.

– Стој! – повика официр који се хитро попе на срченицу – Не сеци више кола!

– Хвала Богу! – прекрсти се професор, а лице му се озари.

– Нећемо даље бежати, ко стрине! – рече Милан.

Али не прође пуно времена, а стиже нова наредба, да се кола секу.

Сад поче распродаја ћебади, веша, шињела и свега другог што је у претестерисаној половини кола било. Човек из прес-тонице, банкарски службеник онижег раста, са шеширом на глави, будзашто продаје свој аутомобил! Али зато су коњи, самари и проја никад скупљи! Проја избила на петнаест до двадесет динара килограм, самар шездесет, а коњ који је јуче вредео двеста, сад скочио на шесто! На крају, банкар спусти цену и нуди свој ауто у замену за магарца!

Онда стиже наредба за покрет, па преполовљени народ са исто таквим колима настави бежанију.

Мила се увукла Ержи под капут, као пиле под квочку, а Милан и професор на смену, док један пешачи други седи, нађоше место у двоколици.

+ + +

Војвода Живојин Мишић примио је Ержи и Милу најсрдачније. Понудио их је да седну крај ватре и девојчицу узео у крило. Ержи је спремила питања за интервју, али тако да детињство савног војводе буде у првом плану. Увидела је да је то права тема за разговор и да је никако не треба избећи. Новинари су се бавили сасвим другим питањима и извештавали о суровој садашњости, па се њој, захваљујући Мили као инспирацији, пред овим знаменитим људима отворило ново поље за писање о њима. Зар се карактер код човека не форми-

ра до шесте године, размишљала је правећи концепт за разговор са војводом. А ако је нешто заједничко српским војводама, то је управо карактер! И тако се родила идеја да прати њихов развој у раном детињству.

– Ви сте били најмлађе, тринаесто дете? – почела је са питањима.

– Јесам. Моја мајка, Анђелија, имала је десет синова и две кћери пре мене.

– У шестој години сте већ чували козе?

– Тако је. То је моја прва школа из стратегије.

– Једном сте због њих лоше прошли?

– Добио сам добре батине од старијег брата. И данас их памтим.

– Нисте успели да их сачувате, па су оне појеле купус неком богатом сељаку.

– Коза може нађушити купус на далеко. А ја сам задремао.

– Али то се није више поновило.

– Јесте, још једном. Али ја сам имао бољу стратегију, па нисам појео батине.

– Како сте то успели?

– Стао сам пред бесног брата, усправио се, и пред спремљеним прутом у његовим рукама изустео: Убиј! Лако ти је нејаког! Он је стао, замислио се, па ми пришао и помазио ме. После смо заједно ишли у надницу да накнадимо комшији штету.

– Ви сте били против повлачења преко Албаније?

– Јесам! Једини!

– Тражили сте нову Косовску битку?!

– Тако је!

– Али сте остали у мањини, па смо ту где јесмо!

– Остало је моје издвојено мишљење, па нек' живи!

– Зашто сте то тражили, тако упорно?

– Видите, наша коза је појела неке врло важне главице купуса у Сарајеву!

– Гаврило Принцип!

– Баш он, јер је наша војно-обавештајна служба задремала и није спречила тај чин.

- И сад трпимо дебеле батине!
- Богати газда нема милости ни мало! Јури нас кроз целу отаџбину!
- И која је онда била ваша стратегија?
- Убиј! Лако ти је нејаког! То му рећи на Косову пољу и отићи у легенду, ако треба и под окупацију!
- Шта бисмо тиме добили?
- Остали бисмо то што јесмо, а не бисмо били ово што никад нисмо!
- Ко сме, тај може, ко не зна за страх тај иде напред! – рекли сте тада.
- А Свети кнез Лазар много пре мене на Косову, пред Турцима!

+ + +

Миливоје је био пресрећан. Могао је да види Милицу сваког дана. Она би стала крај прозора и чекала, већ су имали и своје време, да он кроз двориште приђе младој липи, коју докторка Џеси одреди за почетак замишљене границе карантинског дела дворишта преко које се није смело даље ићи. Тих четрдесетак корака, колико их је предвајало, био је њихов слободни свет.

Докторку, имала је нешто више од тридесет година, све ово сети на њену прву љубав у родном Бруксајду. На фарми крај њихове, живео је дечак који је целог лета ишао босоног и долазио до дрвене оgrade крај куће њеног оца, па седео на огради и чекао да се она појави на великој тераси.

- Стив је опет на свом месту! – рекла би мајка.
- Страшило за птице, таман нам треба! – додавао је отац.
- Тата! – љутила се она, па излазила на терасу да му махне.

После је напустила фарму и отишла у Хришћанску женску школу. Стив је још неко време долазио на њену ограду, па престао.

- А таман смо навикли на њега – рекла је мати, кад јој је дошла први пут у посету.

— Оде ти, па нестале и он — додао је отац — А ми остадосмо сами!

Џеси је оставила свој Нови Зеланд и студирала медицину у Единбургу, где је и стажирала у тамошњој болници при Дечјем диспанзеру. Радилa је у Лондону, па се вратила на Нови Зеланд и запослила у Окленду. У јесен 1915. стигла је у Србију. Добила је, по ратном распореду, Ваљевску болницу. Кад је почела дежанија, кратко је боравила у Пожеги, нешто дуже у Врњачкој Бањи, па стигла у Крушевац. Овде је била задужена за приземље у Болници цара Лазара, кад су Швабе ушле у град. Доктор Хатон у својим белешкама описао је Џеси као нежну жену, меког гласа, озбиљног идеалисту, одличног хирурга, која је оставила свој посао на Новом Зеланду како би учествовала у рату.

+ + +

— Кажеш да је твој отац био ађутант код војска Стратимировића? — пита професор.

— Да, у младости, у његовој Карантинији, како је звао то њихово пропало војводство за које су крварили борећи се раме уз раме са царским војницима.

— Зашто Карантинија?

— Горна земља, па прецрна, говорио је.

— Како може бити и Кажњена земља! — пита се професор.

— После сам сазнао да је моја мајка радила у карантину на царском граничном прелазу и да је ту срела мога оца.

— Значи, ти си плод једне љубави из контумца! — смеја се професор.

— Тако некако!

— Ево, чујем да нам велики спремају ново Војводство!

— Зашто се о томе у Бечу помињало, пред рат?

— Имаш школског друга у Америци. Он је тамо научник, па ми говори о свему.

— Онда је он на извору вести!

– Баш тако! Пише ми да ће стари санитарни кордон бити, највероватније замењен новим, а ми остајемо његови крајишници.

– Крајишници! Отац је и о њима увек говорио са сетом. Сарајеву је био само епицентар земљотреса! Он о свему сазнао од колеге научника који је укључен у државни тим за истраживање.

– Какво истраживање?
– Колико сам разумео, њихов председник ради на формирању новог уста мозгова – до сада је позвао преко сто најученијих људи у земљи. Они ће се бавити, између осталог, и изработом пројекта тог нашег новог Ројдства!

– Значи, имали смо царство Карантинију, па добијамо председништво.

– У сваком случају, ми остајемо граничари, војници и болничари! – рече професор, па стави још једну грану на ватру.

– Тужно!
– Ново царство се шири преко океана. Иза председничке иницијативе да користи научнике за нову стратегију развоја, стоји крупан капитал.

– Банкарџи, инвестициони фондови и ини, као да знају за добру каматну стопу у Сарајеву! Од Спалајковића сам слушао како му је таст причао, да иако је трговина новцем, каматарење и мењачки послови, вером била забрањена и муслиманима и хришћанима, нико то није поштовао. А Јевреји су овде највише терали новчане послове, као и у другим земљама по Европи. Зато су сарајевски кметови имали уговор са митрополитом Пајсијем, по коме се њему забрањивало дружење са Јеврејима!

– Ма, шта кажеш?!

– Морали су, јер је претходни митрополит Гаврило имао са Јеврејима пословних веза, банкарске природе!

– Боже ме опрости, к’о да нема везе са Светим Савом!

– Код њих је чешће узимао новац! Па кад није имао да им врати, тројица Јевреја су га довели до суда, како њега тако и још четворицу владика!

– Ђутуре?

– Баш тако!

– Кад је то било?

– Лако је за памћење, па ми је остало у глави! Јевреји су 1777. тражили повраћај дуга, па кад од тог посла није било ништа, следеће године су сву петорицу српских архијереја дали суду!

– Нисам то знао! – каза професор – Значи, лихварство!

– Како да не! Владика Христифор, сто година пре тога, позајмљивао је новац од једног муслимана!

– А да ли су и наши то чинили?

– Сарајевска општина такав посао је терала увелико. Обично су новац од вечних четрдесетница давали под зајам.

– Ма, шта велиш?!

– Каматна стопа, кад су наши преци морали да беже са Косова у Врбницу, била је у Сарајеву осамнаест одсто!

– Ау, брате!

– Народ је тешко живео, па је стао да напушта град! Зато је патријарх Калиник писао Сарајлијама да се не разилазе по свету, али кметови су му на то отписали да никоме не могу рећи „не иди на пут!”

Онда је лако, на тако припремљеној њиви, новим, светским сликарима, посејати своје производе, како их они зову! – прекрсти се професор у чуду.

А шта планирају са том нашом новом Земљом?

Како се заврши рат, биће сазвана међународна мировна конференција. Пројектанти ће изложити све што се нас тиче.

Значи – биће узми или остави!

Америка ће онда прва признати ту нову творевину! – каза професор.

Зашто онда оволико изгибосмо? Чему ова бежанија?

Зато је то твој отац (рече да се звао Мијајло), крстио Црну земљу, па прецрна, Карантинија. Кажњена земља, због својих грехова! Отац ти је умро?

– Да! На време, да ово не гледа! Мајстори кажеш?!

– Пројектанти, и њихови овдашњи шегрти! – каза професор, па хитро сиђе са двоколице у покрету – Седи, сад, мало ти!

Ержи узе у руке дневник, па га отвори насумице. Подножје планине Жљеб, поче да чита, село Радејевац, новембар двадесетих година 1915. Склони поглед са дневничких белешки, па се стаде од стола. Ово јој није било први пут да се мучи са својим путописом. Ране су још биле свеже. Имала је утисак да никад неће ни зарастати. Подсећање на Албанску голготу, како је сада на Крфу прозваше, је болело. Приђе прозору, па се загледа у даљину, у море, не би ли прекинула те мисли. Мора да Милан још седи доле, крај обале, сети се. Галеб, коме је сваког дана остављала кору хлеба на прозору, слете. Гледала га је кроз стакло – како се само одомаћио. Полако је кључкао своје мрвице, као да Ержи није била ту. – Осећа и птица колико сам одсутна, помисли. Сад јој изрони из сећања тај планински кланац на Жљебу, пред којим стиже наредба да се двоколице спале и на коњима и пешке понесе што се може. Избегличка колона дуга двадесет, а широка четири километра, имала је да прође кроз узани планински теснац! – Не брине Мила, носићемо те на смену нас троје, рекла девојчици, сети се.

– О, Боже, погледај ово падалиште! – јавну је професор од бола.

– Падалиште? Први пут чујем ту реч! – примети Милан.

– Место где бежанци падну да се одморе и преноће – тако се зове од давнина – објасни професор.

– Колико је леп и богат српски језик – рече Милан.

– И пун болних места! – закључи професор.

Гвожђурија сагорелих кола, казани, узде, улари, синцири, цакови, ћебад, колани, сицеви, нагореле књиге и прегорела архива, војничке униформе, свештеничке одежде, топовске карте... леже у блату. Даље их не могу возити.

Непријатељски авиони стадоше да надлећу избегличку колону.

– О, Боже – јави се професор – Докле ће силници бити горе, високо на небу, а ми овде све јесмо!

Галеб залепрша крилима одлете са прозора. Ержи отвори прозор, да му стави нову кору хлеба.

Митрополит Димитрије примио је Ержи и Милу као род најрођенији, у свом војничком шатору.

– Високопреосвећени благословите! – рекла је Ержи и пришла са Милом да му пољубе руку.

– Бог вас благословио!

– Имамо поздрав за вас од Спалајковића.

– Нашег Витеза – насмејао се митрополит и понудио их да седну.

– Ви га знате још из Париза, рече.

– Ко њега тамо није знао од студената, па међу њима и ја, пензионисани школарац? Пет година смо се виђали на Сорбони.

– Како то пензионисани, а школарац?

– По промислу Божијем! Пензионисан сам као владика нишки, пет година сам био тамо. Пре тога био сам професор у богословији. А почео сам да радим као учитељ у Ратковићу, па Брзану. Био сам и парох у Лапову, али ми попадија млада умре – митрополит се прекрсти – Било па прошло! – Благо одмахну руком.

– Ви сте у Паризу студирали филозофију и књижевност?

– И две године пољопривреду на Националном агрономском институту. Држао сам да све ово треба Србији!

– Чула сам да сте тамо живели у немаштини?

– То мора да вам је Спалајковић казао. Знате, то ми није тешко пало, јер ја сам пре свега монах, а и рано детињство сам тако провео. Отац је желео да нас школује пошто, пото, па се толико презадужио да смо остали без куће. Надничили смо да бисмо преживели!

– Кад сте постали митрополит Србије, прво сте основали монашку школу. Може ли се онда закључити да је ваш филозофски став, упркос оскудици, богатити се нематеријалним добрима?

– Јеванђеље нас тако учи, шта је претежније.

– У апелу свештенству објављеном у једном црквеном часопису, читала сам, истакнуто је да нађу гдегод каквог сиротана за монашку школу.

– Знате, код нас слабо други иду у такву школу. Ми се тек ослобађамо ропства и враћамо на пут Светога Саве, кад су и владарска деца жудела за нематеријалним добрима, како рекосте.

– Кад поменусте ослобађање од ропства, спремила сам два питање за Вас, па молим Ваше мишљење.

– Да чујем.

– У говору који сте држали у Саборној цркви на дан објаве Балканског рата, рекли сте: „Идемо тамо где нам је колевка, где је непријатељ запустио огњиште наше просвете и славе”. Мислите ли да се, после свега, ми можемо опоравити?

– То сам Господ Бог зна! Али са Србима се никад не зна кад могу васкрснути. А вера у васкрсење је основ јеванђеља.

– Један од ваших претходника, митрополит Михаило, био је изабран за председника Друштва за ослобођење афричких робова још 1862. Мислите ли да нам то и данас памте колонијалне силе, што по својим великим градовима имају и залошке вртове у којима црначке породице са пуно деце показују грађанству, које плати улазницу, као животиње?

– У Паризу ме то нису питали, али сам у неким круговима осетио да то питање и данас стоји између нас.

Кад их је испраћао, Митрополит је поклатио хиландарски крстић Мили, па рекао:

– Дајем ти благослов да се школујеш као и ја у Француској и у исто време останеш наше дете, девојчица Светога Саве!

Ержи се сад, крај прозора, загледана у хоризонт, тамо где је отпловио Милин брод, сети да је Митрополит, заправо први поменуо могућност њеног школовања у Француској. И како су се њих две чудиле овоме као немогућем и неостваривом кад Митрополита опет пољубише у руку, па изађоше из његовог прозора у хладноћу албанских планина.

Окрете леђа прозору, па се врати и седе за сто. Из фиоке узме један од последњих бројева *Српских новина*, па га стави пред себе. Данас долази Бранко. Решила је да му помогне. Милан га познаје добро. А Поповићи из Врбнице су били кумови са Лазаревићима. Зближила их је заједничка радикалска борба. Бранко је и рођен у избеглиштву, у Видину, где се његов отац Ђорђе, трговац, радикалски првак, морао склонити из Неготина кад му стиже вест да Преки суд, пред крај Тимочке дуне, има радити пуном паром.

– Судбина! – рекао је Бранко док је Милану и Ержи причао о месту свог рођења, кад први пут изађоше на вечеру – једном бежанац, навек избеглица!

– Прота Алекса је онда остао у Врбници. Зато је Радичу место рођења друкчије него теби. Па и сад, он остаде у Србији, а види где смо ми! – каза Милан.

– Мијајло је код тебе повук’о ногу! Изгледа, кад човек остави своје свртиште, тако је мој деда то звао, он се после тешко себи враћа!

– Постаје роб центрипеталне силе! – рече Милан.

– Тачно тако! – потврди Бранко – Још је Исак Њутн (имају Јевреји увек свој Јерусалим), ову силу описао као силу којом се тела привлаче или присиљавају, или на било који начин теже ка тачки као центру.

– Ја сам целог живота осећао ту силу, иако сам у Бечу живео. Мислио сам, после, кад одох у пензију и дођох у Мијајлову варош да живим, да је ту наша централна тачка.

– Сећам се тога! – рече Ержи.

– После његове смрти, указа ми се њихово гробно место, на том ћувику са липом.

– И то сам преживела! – каза Ержи.

– Али сада, кад прођосмо Косовом и Метохијом у овако бедном стању, знам да је ту одувек била моја тачка. Једном ми и отац напомену да смо ми, Поповићи, одатле пореклом, па смо као бежанци стигли у Врбницу. Ту се настанише стричеви, а моји наставише преко реке, у Церовину.

– Онда вам ја, као ваша српска снајка, дођем ту неки сателит! – насмејала се Ержи.

– Зато Вас молим да нам помогнете, као и до сада. Обнављамо рад *Српских новина*.

– Ко ће то водити?

– Моја маленкост!

– Планирате ли још нешто уз то?

– Имаћемо и *Крфски задавник*, као додатак. Дучић и Винавер су се примили да буду сарадници.

– Српски сателит чешког порекла, прихватио и ову мисију! – насмејала се и обећала да мало прегледа последње бројеве, објављене јесенас, пред бежанију Нишу.

+ + +

Ержи узе да чита ситна слова на две стране. *Српске новине*, 12. октобар, понедеоник, у Нишу, година 1915, писало је. Само летимично пређе погледом кроз службени део где је, у име Његовог Величанства Петра о милости Божијој и вољи народној Краља Србије, врховног заповедника војске... Ми Александар, наследник престола, на предлог Министра војног и надлежних команданата, а за заслуге стечене у рату противу Аустро-Угарске 1914-1915, додељујемо више Карађорђевих звезда са мачевима, Златних орлова са и без мачева, Медаља за војничке врлине, Златних и сребрних медаља за храброст. Ово последње одликовање, опази, доби каплар 2. чете 2. батаљона кадровог пешадијског пука Милутин Алексић. Сад се прекрсти, кад прочита: „Ослобађајући их све од плаћања таксе”.

Онда пређе на неслужбени део. Били су то извештаји прес-бироа о стању на ратишту. Узе да чита један, док остале прес-кочи: „По исказима заробљеника из Осме тунцанске дивизије, која се од пре неколико дана налази на нашем фронту према Књажевцу, ова је дивизија хитно доведена на тај део фронта, да замени Шесту видинску дивизију, у којој су војници из пограничних предела насељених Србима, и која се показала непоуздана, јер су војници, при најмањем судару, бежали, не

хтејући да се бију са Србима. Тога ради доведена је ова права бугарска-румелиотска дивизија да је замени”.

Потом су следиле вести са руско-аустријско-немачког војишта, па француско-белгијско-немачког, француско-енглеско-турског, италијанско-аустријског, које није ни погледала. Пажњу јој привуче наслов *Рајна хирургија*, па узе да чита: „Искуство које се добило у садашњем рату сасвим је изменило начин по коме се лече дубоке ране. Пре се мислило да је довољно суво лечење, пошто се рана стерилише једном тинктуром. Али се није водило рачуна с једне стране о страним телима која се могу наћи у ранама, и с друге о дугом путу који рањеници морају издржати и о немогућности да им се промене завоји, за време преноса са условима довољне асопције. Честа гангрена код рана доказала је да је тај метод погрешан”. Није ово више могла да чита. Потом су ишле службене објаве и приватни огласи. Црвени крст је молио за новац, кошуље, гаће, чарапе, сламарице, душеке, јоргане, јастуке, поњаве, ћилиме, шаренице, пешкире, мараме, назувице, опанке, ципеле, папуче, нануле и посуђе. Био је ту и „Позив према решењу окружне скупштине овога округа од 24. септембра т. г. и одлуци окружног одбора од 30. септембра т. г. а на основу члана 13, 71 и 72 Закона о уређењу округа и срезова, сазивам на дан 1. новембра ове године окружну скупштину у ванредан сазив и позивам све посланике овога округа, да на дан 1. новембра ове године у 8 часова пре подне дођу у салу окружне скупштине, где ће се седница држати. Дневни ред је избор окружног деловође. Из канцеларије Начелства Округа Крушевачког 2. октобра 1915. у Крушевцу”, Ержи се опет прекрсти од чуда:

– А шта би Срби друго радили него бирали и били бирани! Где су сад ти силни посланици и деловође?! – помисли, па врати новине у фиоку.

+ + +

Миливоју приђе управница шкотске болнице. Виде га да стоји на свом месту, у исто време је сваког дана под липом, и нешто има у руци.

– Висидабе! – рече војник, који је данас њу пратио, јер Џеси није могла ни у двориште да привири, толико је имала операција. У болници је већ било близу хиљаду пацијената.

– Џеси данас не може, па ће управница цвет да понесе твојој девојчици – осмехну се преводилац и узне висидабe од Миливоја.

– Кад су кренуле? – пита те докторка.

– Пре неки дан – рече дечак.

– И ти их береш сваког дана за њу?

– Сваког!

Управница се окрете ка прозору, па опазе Милицу. Онда подиже руку са цвећем да га покаже девојчици и крену даље, на инфективно одељење.

Миливоје остаде на свом месту, па подиже руку и махну за њима.

Елси Инглис је одбила да иде у бежанију. Остала је у Крушевцу са својим рањеницима и болесницима и дочекала окупатора. О тим данима је оставила забележено: „Ови месеци у Крушевцу били су чудна мешавина туге и среће. Било је неког зачудног задовољства у раду за те захвалне, стрпљиве људе. А несрећа у српским домовима и беда промрзлих, гладних заробљеника, тешко су нам притискале ушу. Никада нећемо заборавити лепоту излазака сунца, блиставе заласке, са ведрим и хладним сунчаним данима између, ни дивне звездане ноћи. Нити ћемо икада заборавити веселост и поузданост читаве болнице”

+ + +

– Историја се код нас понавља! – рече професор.

– Центрипетална и центрифугална сила раде своје, али тачка остаје ту где јесте! – рече Милан, па се придиже са места где је седео и приђе ватри да је подложи.

– Отвори географску карту, па упри прстом у било које место у Србији и ето ти зачудне тачке! – настави професор.

– Ево, Трстеник, на пример! *Visum et repertum*, документ о ексхумацији, писан је овде, у оближњем селу, пре близу два века па је опет у најави!

– Царевина не престаје да раскопава гробове и тражи вампире!

– Мора неко и то да ради, правдали су се ови моји из службе!

– Арнаут Павле, ако им устане, шта ће онда?! Боље да мирују и раке не дирају!

– Било је вести да можда почива у Љубостињи, а не у Трстенику, па служба мора све опсервирати.

– Царевина увек педантно води истражни поступак – рече професор.

Милан сад седе на своје место, па настави разговор крај ватре. Силне недаће које су успут, као бежанци доживели, нису могле да прекину њихове ноћне дијалоге. Нове теме рађале су се саме (као код писца који може живети у беспарици, оскудици, бежанији чак, притом никад сигуран у ком смеру ће кренути рукопис књиге на коме ради, мада путни правац има планиран у глави, али он ће писати даље).

– Педантерија ће јој и доћи главе – рече Милан – једног дана.

– Дај Боже, што пре! – прекрсти се професор.

– Будимпештански булеварски лист *Az est* ће објавити и фотографије са ексхумације.

– Каква је то полиција, па још царска, тако бушна, па дели жутој штампи службене белешке са лица места?

– У Бечу тога мало мање има, али кад је скок тиража и хонорар у питању, ту је новинарска етика и заклетва службеног лица све тања!

– Леш ће после фотографисања бити враћен у раку и затрпан – каза професор.

– Војне власти су наредиле отварање гроба, то знам из прве руке.

– Па зар ваша обавештајна служба, а колико знам она је много бројнија од цивилне, није то могла да утврди другачије? Шта раде ти ваши силни жбирови? Уместо да чувају државну

безбедност, они изгледа, само прате балове, топле бање, ловишта и ноћне клубове.

– Тако некако, сад ови млади раде. Нас пензионере и не питају за савет! – каза Милан – Детектив пештанске полиције, под чијим надзором ће бити извршена ексхумација, идентификација, фотографисање и поновно покопавање тела, је неки жутокљунац. Њега је Пешта предложила јер се ником у Трстенику не иде, а неко мора. Служба је то!

– Тако ће напослетку ставити тачку на цео случај!

– Не би било отварања гроба да Срби нису причали да је жив. Дојава је стигла у Беч, па се та гласина морала зауставити. Мене су моји пензионери укључили у операцију. Саветовао сам да тај трули кромпир, елегантно, препустимо Пешти. Тако је и било!

– Новине све извештавају!

– Морају да пишу, али јединствено. Текст је спремљен у служби и биће објављен по ексхумацији, са нагласком на то да је покојника сустигла казна. Писаће, отприлике овако: У нашој Балканској офанзиви погинуо је и он. Срби су, међутим, причали да је жив. Да би ставила тачку на српску легенду, Врховна команда је наредила ексхумацију Танкосићевог тела ради потврде идентитета – рече Милан.

– Ми смо одговор на ултиматум предали аустријском посланику Гизлу 25. јула.

– Знам, ја сам га селио из Београда.

– Ту је лепо писало да је Танкосић притворен два дана пре тога, а тражени су и резултати истраге вођене у Сарајеву ради даљег поступка.

– Гизл је дошао бесан у посланство – каза Милан – Шта они мисле, да смо ми будале, сиктао је. Незадовољан одговором на ултиматум, наредио је полазак. Исте вечери напустили смо Београд.

– Сутрадан је Министарски савет донео одлуку да се Танкосић пусти из притвора.

– А два дана касније почело је све ово! – прекрсти се Милан.

– Испаде да је стварно био вампир!

- И то лирског презимена – Танкосић!
- Које црно танко и танано, кад дебљи крај извуче планета у овом Првом светском рату. Од стварања света није било оваке погидије!
- Ваистину вампир, за царевину!

+ + +

Ержи мало слуша то што њих двојица причају, мало дрема. Мила јој је спустила главу у крило и спава, као јагње. Једва је написала и адресирала писмо за Миливоја, колико је била уморна. Читање су оставиле за други пут, као и учење страних речи.

- Кад порастем бићу као ти, новинарка – рекла је вечерас.
- Зашто, баш то? – зачудила се Ержи.
- Зато што тако можеш да разговараш са паметним људима!
- Па, можеш и без тога да разговараш са њима.
- Тешко је до њих доћи – рекла је Мила.
- А ко је паметан човек?
- Па, ови велики људи код којих ме водиш.
- И шта ти се код њих толико допало?
- Нису уstraшени!
- Како то мислиш? А зашто би били?
- Што је човек већи, мање има страха – рече девојчица.
- А какви су то онда људи са страхом?
- Нису мирни, па и другима сеју бес.
- А ти? Имаш ли ти страха? – упита је Ержи, па се загледа у њене очи.
- Сад немам, а пре сам имала.
- Како то?
- Тебе пре нисам знала!
- Ержи је снажно загрли, па стаде љубити по коси:
- Паметнице моја! Бићеш ти новинарка, сигурно. И то боља од мене! Ми ћемо те школовати, тамо далеко – Ержи показа преко ватре, у ноћ са месечином.

– Шта кажеш да сецирамо вампира из Рукладе? – упита професор.

– Па да нешто и научимо! – осмехну се Милан.

– Да ја кажем све оно што му је здраво било, а ти оно друго.

– Ко ће први?

– О покојнику је ред оно што је било добро прво казати!

– Слажем се.

– Носилац златног војничког ордена Карађорђевог звезде са мачевима, највећег ратног одликовања Краљевине Србије, установљеног поводом једног века од Првог српског устанка. Прво је подељено тек девет година касније – рече професор.

– Ванбрачно дете. Његов отац Павле, казанција, оженио се тридесет година млађом женом. Изгледа да ју је отео на силу, па ће она целог живота остати бесна на њега. Црква не дозвољава таквим младенцима венчање, како због отмице девојке, тако и због велике разлике у годинама. Дакле, због апсолутне забране склапања брака, дете је било ванбрачно.

– Није поступио по наређењу за разбијање мартовских демонстрација 1903. Са својим војничким одредом сакрио је већи број протестаната у пећину на Калемегдану, а њихове организаторе пребацио преко реке у Царевину.

– Његова мајка Миља родила је наесторо деце, од којих је деветоро помрло док су били мали. Воја је све то морао да гледа у најранијем детињству, кад карактер и настаје – каза Милан.

– Учесник је Мајског преврата, кад су Обреновиће заменили Карађорђевићи.

– Тада је побио рођену браћу краљице Драге, Николу и Никодија, подсмешљиво их ословљавајући „Ваша величанства”. А један од њих био му је школски друг.

– Важио је за једног од најодважнијих комитских војвода од 1903. до 1912. Његови четници су први ушли у Приштину у Балканском рату, и тако отворили врата српској војсци да ослободи Косово. Тада је одликован Карађорђевог звездом.

Обучавао је и наоружавао добровољце који су били одушевљени његовим ратничким вештинама. Још као питомац Војне академије, за опкладу, гасио је пламен свеће из брзометке са педесет метара удаљености. Због четничких заслуга, после ослобођења Старе Србије, једно насељено место на Косову крај Урошевца, добило је име по његовом презимену – Танкосић.

– Није био добар ђак. За математику и алгебру био је дудук. Кад је завршио основну школу у родном селу Руклада, породица се преселила за Београд. Из шестог разреда Друге београдске гимназије се исписао.

– Војну академију је завршио са 32. класом, а Вишу школу Војне академије са 15. класом. Волео је да чита књиге из националне историје – рече професор.

– Изузетно плаховит човек, кажу на мајку. Новинаре, домаће и стране, знао је да ишамара усред Београда.

– Човек од великог поверења Аписовог.

– Служио му за прљаве послове.

– Беч га је поменуо у ултиматуму Србији и тражио његово процесуирање због помагања у Сарајевском атентату.

– Уместо да се сам, добровољно, упутио у Царевину и тако сузбдио предратне гласине, остао је у Београду да чека Милан.

– Био је спреман на суђење у својој земљи, зато се и није противио одласку у притвор. Али Царевина није доставила доказни материјал против њега, па је пуштен на слободу.

– Човек који је учествовао у убиству краљевског пара и њихове родбине, а министрима, пред рат, упућивао отворене претње, Бечу није био само сумњив, већ су имали и доказе против њега због Принциповог чина.

– Пред избијање Балканског рата, од 2000 добровољаца из свих српских земаља, примио је 245. Тада је одбио Гаврила Принципа због слабе конституције – прекрсти се професор. Од последица рањавања умро је у својој тридесет и петој години живота, пре месец дана, у Трстенику. Окупатор је шест дана касније ушао у ову варош.

– Нек остане ово твоје за крај, ваља се о покојнику све нај-
лепше казивати. Скоро ће му бити четрдесет дана. Бог да му
души опрости! – рече Милан.

– Бог да 'прости!

+ + +

– Моја мала новинарка сад плови! – осмехну се Ержи, па
узе дневник и прелиста неколико листа и стаде да чита:

– Беране – Андријевица!

Осети глад. Сачекају Милана, да ручамо – помисли. А но-
ва слика изрони јој из сећања. Једна жена (има и њено име у
дневнику), са малим дететом извадила замотуљак чаја из тор-
бе, па на ватру ставила лонче са водом да прокључа. Сад по
торби тражи комадић проје или таина. Уморни војници оку-
пили се око сељанке која живи ту горе, у брду, па је сишла у ва-
рош са мало проје. Она продаје, безмало, залогај кукурузног
хлеба по двадесет динара. Пружи проју ономе ко је био нај-
ближи, узне новца па стаде да се склања пред навалицом гла-
дних руку и потрча кући. Нема ни она више! Кромпир изаш'о
на пет комада за динар! Кожом од црклих коња и волова, ре-
змереном према стопалу па одсеченом, умотавају се ноге
даље пешачење! У Андријевици нигде ништа да се пазари. У
чаршији дућани позатварани. Бежанци који су прошли кроз
Чакор и Ругову па стигли овде, сад приповедају своје муке са
тог пута.

– Сваком човеку његов пређени животни пут чини се нај-
тежи – размишља Ержи – заборавља колико је тежих мука би-
ло, и биће, на свету! Свет у злу лежи, писано је!

Мила је држи за руку где год пођу. Милан и професор их
прате у стопу. Држе се на окупу, да се не погубе међ' овом сил-
ном бежанијом што тумара чаршијом у нади да ће се неко про-
зорче на дућану отворити.

– Ето, зашто су нас стари васпитавали, кад ти падне кора
хлеба са стола на под и се, узми то, па се прекрсти и поје-
ди! – вели професор.

– Хлеб наш насушни, и у *Оче наш* је ушло – рече Милан.

– Човек то лако заборавља! – наставља професор – Кад има хлеба, престаје довољно да га цени.

– Тајна хлеба и јесте велика за малог човека – изусту Милан.

– Води мали живот и благодари Творцу на њему. Не кукај за великим животом, већ уживај у мирису топлог хлеба, сунцу, лепој речи.

– Тачно тако. Ови моји пензионери са посла годинама су имали исту причу: једва чекам да сам слободан од посла, да довршим брвнару на селу, и остало, па ћу живети. И сад кукају даље!

А могли су сваки дан да умесе хлеб и пеку га, па би им кућа мирисала на њега.

Ержи опет осети глад, учини јој се да осећа мирис хлеба у хотелској соби. Кад ли ће Милан? – помисли.

+ + +

Ержи сад узе из фиоке нови број *Српских новина*. Имала је већ визију како би могли да изгледају обновљени бројеви. У сваком случају, биће знатно бољи од старих, помисли. Сад кад смо сви дијаспора, ваљало би за сараднике узети наше старе исељенике – настави да планира. Знала је да су Срби имали часопис, још пре седамнаест година, на Новом Зеланду, (излазио у Окланду, а звао се *Брајска слоја*). Зато се и питала зашто их никада нисмо користили? И не само њих, већ и њихове тамо стечене пријатеље. *Српске новине* не могу остати такве какве су биле! Морају бити отворене за сарадњу. Зато планира да ступи у везу са оснивачима *Канадској власника* и *Југословенске државе*, који ће, како је чула, излазити у Чилеу. Тако ће и други сазнати шта пишемо, говорила је Бранку. Нема странца који неће разумети и наше приватне огласе, кад му се лепо преведу, као онај чувени: „Обавештавам српску јавност да ми се кућа угасила и да ми је, пре два дана погинуо последњи, четврти син, апсолвент права”.

– Бранко – говорила је даље – зашто српска, ово мора да сазна светска јавност!

– Како то да објасним овим географима што заузеше штампарију, па још чекамо на ред – питао се Лазаревић.

– Лепо, кажи им да постоји и карта света!

– Карантинија има предност – осмехнуо се Милан – Има сад да чува, бар по новим картама, топла мора!

Са повлачењем Српске војске бегало је и Географско одељење, било је придодато Врховној команди, али није прекидало са радом. Рађено је умножавање карата, чија се потреба одмах осетила. За војне операције изван граница Краљевине Србије прештампавани су са нашом номенклатуром погранични листови Генералне карте Средње Европе бечког Војног института. Из ње је избачен стари метод представљања рељефа шрафама, и усвојен метод хоризонтала, јер је много јаснији. Посао је настављен у све тежим условима у Крагујевцу, Врању, Ђуприји, Краљеву и Скадру. Кроз Албанију је било изгубљено и уништено скоро све. Сачуван је основни материјал, на основу кога се на Крфу отпочело изнова штампање карата. Бранко је чекао довршење карте 1:200.000 за целу територију будуће Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, чије је штампање отпочело још при беганији, у Врању!

Краљевина Србија је на стоту годишњицу од Карађорђевог буне своју мрежу повезала са аустроугарском триангулацијом, чиме је постала саставни део европских геодетских радова. Тиме је, као основа за рачунање висина у Србији, први пут, усвојен средњи ниво Јадранског мора (до тада се користио средњи ниво Црног мора).

Ову везу са царским нивелманом остварио је лично Стеван Бошковић, академик и геодетски ђенерал, професор геодезије на Војној академији, који је развио прву тригонометријску мрежу Краљевине Србије. Била је то једна од првих површинских државних триангулација у свету!

+ + +

Арчибалд Рајс радо прими Ержи и Милу – неочекивано за једног човека школованог у Швајцарског. Није било ни трунке суздржаности код њега. Једноставно, био је такав – непосред-

дан, срдчан, као да је медитеранац. А на још веће изненађење, српским језиком је одлично владао.

– Ви сте познати као човек који ништа не крије – отпоче Ержи са питањима.

– Прави пријатељ није вам онај који вам ласка, већ онај који вам каже истину, целу истину.

– Како ваше срце издржава ове планинске, зимске напоре у бежанији?

– То се и ја чудим!

– Код Вас је, још у детињству, дијагностикована срчана мана?

– Због ње су ме родитељи и послали у Швајцарску да живим. То је била препорука лекара, да ћу тако имати дужи живот.

– А Ви гледате по овим албанским планинама да га скратите?

– Знате, овај народ, обичан свет, углавном рођен на селу, у природи, има храброст која често, гледао сам својим очима, сеже до јунаштва. Сада су они бежанци, топе се телесно, сваког дана постају људске сенке! Ја их нисам могао оставити!

– Ваша мајка је родила десеторо деце?

– Тако је. Ја сам био осмо.

– Родитељи су вам Немци, и сад тамо живе. Можда Вам браћа ратују против Срба!

– Чукундеда је био Јеврејин! А од те лозе половина породице сад се бори на страни Енглеза, а остали, моја ужа породица, на страни Немцевине.

– Како се сада Ви осећате?

– Ово је Први светски рат, па се осећам грађанином света коме је судба поверила да све ово фотографише, истражи, по заклетви своје струке. Пред ратним злочиним нема компромиса!

– Где вам је било најтеже?

– У Шапцу, на почетку рата. Оно што сам тада видео, мене је запањило. Још сам имао илузију да ће Немцевина бар Хашку конвенцију поштовати.

– А то што је у Београду коришћен гас приликом опсаде? – подсети га Ержи.

– И то ми је много тешко пало. Као и чињеница да је, као отворени град, силовито бомбардован. Сећам се тог кабинета за физику са Београдског универзитета, који ми показаше, па то је био директан погодак!

– Коришћење забрањене муниције ту сте, такође, истражили?

– Упркос свим прописаним међународним нормама ратовања, евина је, углавном, користила забрањену муницију – страшнији од думдум метка су експлозивни меци. Сви ти лешеве, које сам детаљно фотографисао, страдали су од њих, намењених за дебелокожце. То нису биле ране, већ кратери по телу жртава.

– Дошли сте и до документа, на немачком језику, *Инструкције у вези са постојањем према становништву у Србији!*

– Ја сам га превео!

– Ту је описано како војска има проћи кроз српско село.

– Војници треба одмах да узму неколико талаца да би се заштитили (свештенике, учитеље, виђеније људе). Када наста ве пут кроз село, војници треба да их воде са собом, ако је могуће у колони, једног по једног, а ако у селу на војску буде испаљен макар један метак, треба их безусловно ликвидирати!

– Зашто онда Шабац остаде ваша најстрашнија слика?

– Рећи ћу само једно, довољно за ваше читаоце, а све друго стоји у мојој професионалној архиви, коју је наручила ваша Влада.

– А шта је то?

– Молим да девојци ово не буде доступно.

– У у – рече Ержи – пређимо на француски језик.

– Десет хиљада жена су притворили. Онда су их поделили у две групе. Прву су тако дивљачки мучили, наводно да испитају где су им мужеви, да ја оно нисам срео у својој каријери. А другу, по њиховом избору лепшу половину тих несрећница, (много су биле малолетне), бесомучно, данима силовали. Морао сам да фотографишем девојницу која је преминула. Нису с

ли са ређањем на њој, док није издахнула. Била је, кажу, лепотица!

– Страшно! – Ержи се прекрсти.

– Да ли сте установили ко је то починио?

– Вражија дивизија!

– Сам Сатана!?

– Има међу њима и грађана за ту вашу будућу државу, коју политичари, по диктату светских моћника, планирају за после рата!

– Ви остајете човек који ништа не крије! – заврши Ержи са питањима.

– Прави пријатељ није вам онај који вам ласка, већ онај који вам каже истину, целу истину – понови Рајс, кад их је испраћао из свог шатора.

+ + +

Милан се сети Спалајковићевих напора да се спречи бежанија. „Милане, оно твоје *није баш све њако* што ми лепо јави из Беча пред почетак рата, изгледа да се овде остварује”, писао је из Петрограда. „Али ја још не могу да верујем у све то” настављао је.

Након што је 5. октобра почела немачко-аустроугарска офанзива на Србију, он је од Руса затражио десант на Варну. Пашићу је телеграфисао: „Држите се храбро! Помоћ ће стићи на време, у свему успећемо”. Милан му је онда отворено отписао, преко младог телеграфисте ске војске кога му препоручи Спалајковић за везу, али *тако* да нико не зна за њихову преписку: „Нема од тога ништа! Чувај се Руса!” Спалајковић није имао куд, него да верује и даље. Заправо, као што је у земљи силан народ морао у бежанију пред надмоћнијим непријатељем, тако је и он био бежанац пред суровом истином, која му је била пред очима. „Сва савезничка помоћ која нам је обећана стићи ће. Русија ће извршити своју офанзиву. Главно је издржати још три недеље”, јавио је својој избегличкој Влади. Милан му је отписао опет исто! Спалајковић је онда од руске стране тражио да се изврши „ма и најмањи десант” ради демо-

рализације Бугарске војске! Милан је и даље писао једно те исто! Швабе су већ биле пред Крушевцом, кад је Спалајковић телеграфисао: „Непрекидно настојавам да се и ка војска што пре крене”. Милан више није имао шта да му пише. Оставио је пријатеља, бежанца од истине, да сам све увиди и дође к’ себи! Није му било друге помоћи, сети се Милан загладан у морско плаветнило. Непрегледна плава раван, са таласима, и над њом небески свод, помисли. Тамо далеко, на хоризонту, састављени, заувек! Човек је никад не може сагледати!

Сазонов је наставио своје! Спалајковића је уверавао да је од Лондона и Париза затражио да испуне све српске захтеве за хитну помоћ. Као и да су Русија и Француска одлучне да помогну, а Велика Британија се устеже! Војвода Живојин Мишић је тих дана, у одступању ка Косову, слушао шта му чита Наследник престола. Била је то једна утешна Спалајковићева депеша, управо пристигла. Немарно је одмахнуо руком, више пута, на прочитано, па се горко насмејао: „Величанство, тиме се могу заварати наивни људи. Руска помоћ нити ће нам доћи, нити нам може шта помоћи!”

Кад су средином децембра Руси коначно одустали од десанта на бугарску обалу, Спалајковићу није остало ништа другог до да извести Владу да план „није напуштен, него само одложен”.

+ + +

– Имала је и наша држава своју Карантинију – рече професор.

– Не знам за њу – каза Милан.

– Држана је у тајности, чак и од Вас.

– Где је била?

– Крај гроба мајке Светог Саве.

– У Косаници?

– Топлици и свим селима на Копаонику, на граници са Турском.

– Значи, погранична област између Османског царства и Краљевине Србије – рече Милан.

– Баш тако. Рођена у Берлину, на конгресу!

– Ко су били њени Крајишници?

– Кад Арнаути после рата одступише одатле, а граница се помери са Јанкове клисуре на Мердаре, држава бесплатно подели ту земљу Србима из Црне Горе, Херцеговине, Босне, Крајине, са Косова. Био је то спој Беођана и Манаваца.

– Јел’ било и карантина, шумумца? – насмеја се Милан.

– И горе од тога! Читао сам, то је један црквени лист пренео, куршумлијски парох је писао, како је то изгледало.

– И шта каже?

– Биле су литије, богомоља. Леп дан. Народ се искупио код записа на молитву. И таман што је поп кренуо да пева, зачули су се пуцњи. И старо и младо потрчало је у пуцњаву. Свештеник је остао сам, да чита, није прекидао обред.

– Невероватно!

– Онда је уследило жешће пушкарање, па се прекинуло. Таман је поп завршавао молитву, а под запис су стигли верници, сви живи и здрави, певајући.

– Значи, били су на почетку и на крају молитве, како Србима, иначе, и лежи – насмеја се Милан.

– На раменима су носили убијеног Арнаутина, шумокрадицу, па га бацили у прашину, пред ноге свештенику.

– А он?

– Он је после писао у новинама о свему!

– Значи, најстрожије карантинске мере су ту биле на снази.

– И остале!

– Како то!

– Граница је пре две године померена даље, али су ти људи остали ту где јесу – рече професор.

– И шта сад раде?

– Ломе кичму и Швабама и Бугарима!

– Како?

– Од Брегалнице, где их Бугари крстише *Железни* или *Луѓи*, преко Цера и Колубаре до данас.

– *Гвоздени џук*, о њему причате? – упита Милан.

– Тачно! Званично, Прва армија, Моравска дивизија, Други пешадијски пук ог позива „Кнез Михајло”, ако хоћеш. Крајишници, незванично или, што би реко твој Мијајло, Карантинци!

Марш *На Дрину* је Бинички посветио њиховом погинулом команданту у Колубарској бици иливоју.

И *свима њима!* – каза професор инички је рођен у Јасици, код Крушевца, а то је близу Јанкове клисуре, па је он најбоље знао какви су то јунаци.

– Где је сада *Железни*?

– Чува нам леђа од Бугара, линијом Велес три-леп гиг? Битол? Струга. У најкрвавијим борбама не да Бугарима да идију преко Струге, Елбасана Гирани у Драч, и тако нас све поробе кад полумртви пређемо преко овог промрзлог крша и сиђемо на сиње море, да се згрејемо и оперемо.

– Значи, они ће последњи напустити брод који тоне, тло поробљене отаџбине.

– Баш тако! И то није крај њиховог јунаштва!

– Како мислите?

– Устаће они сигурно, што остадоше под окупацијом, на оружије!

– То би било сулудо. Бугарска зона је тамо.

– Устанак има да буде, макар и једини оружани на тлу поробљене Европе – каза професор – Гарантовано! Карантинија је то!

– Земља црна, па прецрна – изусту Милан – Кажњена, навек!

– Али васкрсла, свагда!

+ + +

Ержи и Мила су припремале, први пут заједно, један интервју. Али до њега није дошло. Брод је испловио из албанског пристаништа правац за Бизерту, Северна Африка, пре него што су успеле да разговарају са нов саговорником .

– Ето, још си нешто научила – рекла је Ержи – новинар мора бити спреман, упоран и чекалица. Иако оде тешко рањена,

вратиће се она жива и здрава, сигурно! Имаћемо онда још бољи интервју са њом!

– Милунка Савић – прошапутала је Мила, па махнула ка хоризонту – Отпловила је, тамо далеко, преко оне линије што спаја море и небо!

– Границе, може се и тако написати, ако си песник – насмејала се Ержи.

– Границе! – поновила је Мила – међ’ земаљским и небеским царством!

– Одлично! Још мало, па ти можеш мене да учиш – рекла је Ержи па је загрлила, на пристаништу.

Нису лако сакупили податке за Милункину биографију, како би разговор био што бољи. Било је толико легенди о њој, да човек више није могао да се снађе шта је ту стварно. То да се Воја Танкосић, у Крагујевцу, на почетку рата, залагао за њу код војводе Путника да је упуте на ратиште, чуле су од њега.

– Ово вам је херој са Брегалнице – рекао ми је тад Воја – Шта ту има да чека? – Ја сам је онда распоредио на Дрину, у *Гвоздени њук*, кад сам чуо да је из Копривнице, копаоничког села, донедавно пограничне области из које су и *Железни*. Знате, ми женама нисмо давали оружје. Могле су да буду болничарке. Као што је то ред и у војскама великих земаља, Француске, Енглеске... Воја ми је рекао да је она ошишала косу, везала стезник на грудима и дубљим гласом одговарала на постављена питања оних који су је на почетку Балканског рата примали у јединицу, и тако прошла као мушко, да би стигла на фронт! Борила се на Скадру! Била, не само наш, најпрецизнији бомбаш! Па тек на Брегалници, (чувена кота 650, јуриш *Гвозденог њука* узбрдицом по дрисаном простору, половину састава смо тада изгубили на челу са првим командантом, потпуковником Ристићем), кад је рањена у груди, сазнало се да није мушкарац!

На Дрини је *Железни* покосио Бана Јелачића. Преко петсто жртава и више стотина заробљених, углавном Хрвата, је упало у потковицу *Гвозденом*.

После је била на Колубари. Војвода Мишић је оставио само њих и четнике да чувају леђа Српској војсци, кад је наредио повлачење ради предаха од силне артиљеријске паљбе царевих

војника. На узвишењу Креница, кад им погиде командант Миливоје Стојановић Брка, јуришала је и Милунка. После кратког одмора, офанзива је била силна, под командом славног Војводе. Тад је настала и легенда да је Милунка испевала песму „Бежи Швабо, милу ли ти нану / Шта ти тражиш на српском Балкану!”

Историја утефтери да је *Гвоздени њук* примио четвртину свих одликовања, иако је по броју чинио свега два посто Српске војске! А Милунка Савић била је, и остала, најодликованија жена у историји ратовања, са најпрестижнијим страним и домаћим медаљама и најодликованији српски војник, уопште!

+ + +

Џеси је проналазила помало времена да Миливоју показује латиницу, а и по неку реч из свог језика. Преводаца је најпре негодовао јер му није било до тога.

– Шта сад то! Рат бесни, а ми смо ту где јесмо! Ко ме је још до подучавања деце! Кад све ово прође, нек иду у школу! – гунђао је на српском, пред дечаком. А онда прелазио на енглески језик:

– Докторка, стојим вам на располагању, као и увек! Лепо је да га описменимо. И наша деца треба да су део цивилизованог света.

Зато је Миливоју било жао кад су те добре жене морале да оду.

– Ко ће ме учити? – плакао је на њиховом испраћају – Ко ће носити Милици цвеће?

Кад је Џеси погледала у преводиоца, он је казао на енглеском:

– Плаче због висидоба и љубичица! Боји се да их више нико неће носити његовој девојчици.

Учење није ни споменуо, али је зато искористио прилику кад Џеси то није могла да види, заузета око својих торби, да љутито погледа Миливоја.

Близу тридесет жена, на челу са др Елси Инглис, окупатор је депортовао у сточном фургону из Крушевца у једно место у Мађарској. Овде су их сместили у дрвене колибе и држали по зими десет недеља на хлебу и супи, под стражом. У фебруару им је наређено да напусте колибе и врате се кући. Репатриране су. Путовале су опет возом и стигле у Блуденз, близу швајцарске границе. Одатле су успеле да дођу до Цириха, па преко Француске до Ле Авра. У марту су приспеле у Саутемптон.

Али ово није био крај њиховим путовањима. Наставиле су да помажу рањеницима и болесницима. Мери Крокет Личерс запутила се на Корзику, одакле је премештена у Ројамонт Еди, опатију близу Париза, да би на крају стигла до Мозамбика, да вида ране невољника. Алис Тебат је радила даноноћно под шаторима на Могленским планинама при Другој српској армији, на Солунском фронту. Случајеви маларије, гангрене, ампутација... били су свакодневица, а шатори у покрету, јер се линија фронта померала. Елси Инглис, по доласку у Шкотску, објављује чланке о ратним страхотама из окупиране Србије и прикупља новац за нове болнице. У Одеси оснива болницу за српске добровољце у Руској војсци. После револуције, тешко болесна, враћа се у Њукасл и умире од рака. Тако се завршава њено путовање започето у родном Наинитаку, у Индији, где је њен отац радио у британској цивилној служби.

Цеси је, упркос постављеним минама и непријатељским подморницама, допловила до Солуна, да опет лечи Србе. Са својом јединицом, педесетак медицинских сестара углавном из Аустралије и Новог Зеланда, најпре је распоређена на језеро Острово. Њен операцијски шатор потом је пратио свако померање линије Солунског фронта. Оставила је свој дневник из тог бурног периода, који се чува у Мишел библиотеци у Глзгову. Деце није имала.

До краја живота, 1959, није престала да пише Миливоју и Милици, и они њој!

Ержи отвори нову страницу дневника. Васојевићи, Братоножићи, Пипери, писало је.

– Има ли конак снахо? – пита један изнемогли војник.

– Не, богме – одговара хладно Црногорка.

– А за продају штогод од јела?

– Нема, богуми!

Ханови крај пута већином позатварани. А тамо где нису, за преноћиште се плаћа пет перпера за лежање на даскама, а један перпер за седење уз ватру.

Неки момци са заденутим ливорима, како их зову, за појасом испрсили се, крај друма, па додацују немоћним бежанцима:

– А ће бежите ко жене, јадни небили!

Професор застаде, па им приђе ближе.

– Знате ли с ким разговарате? – упита их.

– Ајде, јадо! – рече најкрупнији од момака.

– И колико је мени година?

– Мичи се! – јави се најситнији међу њима.

Милан се придружи професору, па стаде пред младиће. Није ништа говорио, само их је гледао.

– А виђу, овог јунака! – изусту трећи младић.

Милан настави да ћути.

– А што је? Што чиниш, вође? – јави се неко нови.

Ержи је било крајње непријатно. Зна како је њен муж некад био јак. А то су и сви на његовом послу ценили. Кад је први пут слушала од Милана приче о Мијајлу, да је под старе дане морао раке сам да копа за кору хлеба и топлу собицу у капели, било јој је јасно на кога је он имао такву снагу.

Мила је пустила Ержину руку и очас посла стала пред професора и Милана.

– Срам вас било! – рекла је, никад гласније.

Онај најситнији међу младићима, изгледало је као да је заустуио да нешто каже, али није ни стигао.

– Аветиње! – подвикнула је девојчица, па се окренула и узела за руке Милана и професора.

– Идемо, они то не заслужују! – рекла је па наставила бежанију.

Ержика стаде са читањем, па помисли на Милу, докле ли је допловила? Растанци, никад није свикла на њих. Сад јој сину један из детињства. На сред Карловог моста, остави је отац да сачека мајку. Окрене се и оде на Храдчане. Тако је увек радио откад су се развели. Недељом би, тачно у минут, долазио на мост да је води у шетњу. Мајка би је нешто раније остављала саму да га сачека. Чекање да један родитељ смени другог није трајало дуже од пет минута, али га никад није преболела. Зурила је у Влтаву, лицем окренута ка Малој страни, и плакала.

– Зашто су се растали? – шаптала је речи са каменог моста.

+ + +

Стари краљ примио је Ержи и Милу у војничком шатору, усред албанских планина. Имао је дугу, седу, браду. Он који је, пред рат, носио мушицу од браде под доњом усном и био кичош по војничком кроју, сад је личио на патријарха. „Кад су у жалости, Срби браду оставе да расте. Обријаћу се у знак радости, кад отаџбину ослободимо”, рекао је Последнику престола, кад му је овај ставио примедбу да је неиздржљив! Ержи и Мила му приђоше и пољубише руку, а он их понуди да седну.

– Величанство, ови разговори за новине су замишљени тако да увек почињемо са детињством наших саговорника, па бисмо тако и са Вама кренули.

– То је лепо – рече краљ.

– Уз то, имам и један посебан разлог да баш тако започнемо интервју!

– Не знам шта би то могло бити изузетно у нашим околностима?

– Ваш први васпитач био је мој стриц!

– Чекајте, ви сте Чехиња? – изненади се краљ – А тако добро владате српским језиком?

– Удата сам за Србина.

– А шта је Вама, рекосте, мој добри др Вилем Габлер?

– Рођени брат мога оца. Али пошто су моји родитељи били разведени, он ми је, као и Вама, био први васпитач!

– Добри мој Габи – каза краљ – изгуби кћерку јединицу, имала је тридесет година, па и он умре, после две године, од туге!

– Ана је била анђео!

– Чекајте, па и он је био новинар! Ви сте га наследили?

– Због њега сам и филозофију докторирала у Паризу! – рекла је Ержика.

– Да, и он је био доктор филозофије!

– Видим да је то знање и на Вас пренео, чим сте Мила превели на српски језик.

– Био сам млад. Волео сам филозофе. А тај његов спис *О слободи* посебно ми се свидео.

– И Вашем деди сигурно би био мио?

– Карађорђе је својом главом платио слободу! Одрали су је и послали султану!

– Одрали?!

– И напунили памуком и сламом!

– Страшно!

– Зато овај народ у пракси има појам слободе много сјајнији од сваког филозофа са својом теоријом, па и овог енглеског, кога преведох. Али био сам млад кад сам то радио, па нисам све увиђао.

– Међу свим начелима која излазе на видик у животу појединог човека, народа и целог човечанства, нема ни једног, које би толико важило, а камоли важније било од – слободе!, написали сте о Божићу 1867, (имали сте двадесет и три године) у Паризу, за предговор Вашег превода и потписали се: кнежевић П. А. Карађорђевић.

– Није ни чудо, кад је наше ропство под Турцима тако дуго трајало. А и савремено прети!

– Колико сте били стари кад сте добили учитеља из Чешке?

– Имао сам осам година кад се Ваш стриц појавио.

– Значи, били сте млађи од ње! – Ержика погледа у Милу, која није трепнула откад уђе код ог краља. Страхопоштовање и слушање онога што старији приповедају, сину Ержи

мисао кроз главу, то је српски завет који очува у памћењу, са колена на колена, без записивања, све те народне епске песме којима се и Европа диви.

– Млађи! – рече Краљ, па се осмехну Мили. – А кад је учитељ одлазио, био сам истих година као она.

– Ви сте, пре свега, војник! Били сте у Легији странаца, учесник сте ратова, Херцеговачког устанка... Дедина крв тече у Вашим венама.

– Од тога се тешком муком може побећи!

– Али имам утисак, и стриц ми је говорио о томе кад је објавио свој путопис по Србији, да сте Ви, заправо, више на ујчевину?

– Моја мајка, кнегиња Персида – придиже се са столице и прекрсти – била је из чувене куће Ненадовића. Рођена је у Бранковини. Њени су били кнезови, али и књижевници.

– Зато сте ви у Паризу, као младић, учили сликарство и фотографију?

– Пуно читао и преводио филозофе – насмеја се љ, па одмахну руком – Било па прошло!

– Ви сте тамо упоредо учили Колеџ Сен-Барб и чувену Војну академију Сен-Сир.

– Имао сам двадесет година кад сам је завршио.

– Све је то било потребно Србији?

– И остало више него нужно, како бисмо задобили слободу – каза љ, па устањеним покретом руке, од лица ка грудима, обухвати и прође брадом.

– За крај овог разговора морам да Вас питам још нешто.

– Мене људи могу слободно све да питају, по томе сам већ и познат! А синовица мог првог учитеља, поготово!

– Знате, мој стриц, а Ваш васпитач – Ержи је правила паузу, јер се снебивала да и ово изусту, али новинарска знаптижеља је била јача од ње, па настави – се бавио и политиком.

– Знам, и то светском!

– Он је свему приступао филозофски, такав је и новинар био – Ержи је пријало ово застајкивање са питањем – Вилем је тврдио да ће доћи крај монархијама?

– И мени је о томе казивао, кад ме посети у Паризу.

– Председнички систем ће појести стари поредак, тако је говорио – рече Ержика – Шта Ви мислите о томе?

– Околности се понекад поигравају са појмом слободе. Па је људи могу видети и тамо где је она само привид.

– Како то мислите?

– Богаташи овога света – банкари, индустријалци и ини, лакше ће краткорочног председника, па он имао и три мандата, задужити него дугорочног монарха.

– Конкретно?

– Даће му позајмицу кад долази на власт, свака кампања је скупа, а после је мора њима враћати!

– Како кад нема новца?

– Тако што ће у свом мандату настојати да се његова земља задужи код банкара, у име развоја, и посланици дигну руку за нови зајам. Знате, краљ има сина, унука... Они увек могу питати: Ко ће те кредитне враћати?

– Значи ли то да Ви, упркос Вашим теоријским спознајама, у пракси чините нешто друго, кад се прихватисте престола у Србији, па га и Наследнику, видим, остављате?

– И мој деда био свестан да му је глава у торби кад је и нас кренуо у све ово да не будемо робови!

– Хвала Вам од срца – рекла је новинарка, па пришла са Милом да му пољуби руку.

– Хвала Вама. Таман стижем – рече кад извади цепни сат, па погледа у њега – Арчибалд Рајс долази да ме фотографише!

После је настала чувена фотографија краља како седи, погрбљен, на разваљеној огради од неког старог гробља, крај пута, у Албанији.

+ + +

Ержи окрете лист у дневнику. Подгорица, писало је. А испод наслова читала је Његошеву мисао: „У нама неугашено српско срце куца и српска крвца врије”.

Зажмури, па се сети свега.

У подгоричком пољу се раздувао ветар, са повременим ударима јаке кише. Шатори притисли ледину по којој плива кишница. Ветар само што их не поцепи! Нигде нема ни једне ватре, па бежанија дрхће, са све коњима и воловима. Мало њих нађе конак, макар у најгорој штали, за велике паре. Војници, по команди (никад им теже није било), сад морају, украј поља, да чекићем у главу и ножом под гушу ударају на своје сасвим изнемогле волове.

Бежанци, они који овде нису могли наћи плац, запутили се у варош и оближња села да нађу себи падалиште. Проја, срећницима који уопште до ње дођу, јер нема ништа по дућанима, скочила на тридесет-четрдесет перпера.

Оголели, увели, у ритама, измешани српски сталежи плаћају, ко има, кило проје шест, кило сена један, а преноћиште пет перпера!

Два-три пута дневно Подгорицу надлећу царски аероплани.

– Да ми је неко све ово причао, не би му веровао! – рече професор Милану и Ержи, па погледа у Милу.

– Да ми имамо такву јунакињу! – каза Милан.

– Таквог детета нигде на свету нема! – потврди Ержи.

– Нити ће га бити! – заврши професор своју мисао.

Она обори главу ка земљи и погледа у рицу воде коју начини кишница малочас, кад удари ветар тако силно, да завигла и понесе низ подгоричко поље (нико га не стиже), једно њихово шаторско крило.

+ + +

Ержи отвори очи, па се врати листању дневника. Окрене неколико страница, па настави даље, до краја, летимице читајући наслове са свим тим местима из бежаније, кроз која прође несрећна војска: Тузи, Проклетије, Кастрати, Скадар, Љеш, Сан Ђовани, Драч, Валона. Није могла да остави Врховну команду, па да са бежанцима оде преко Скадарског језера! Новинарски нерв био је јачи од ње! Интервјуе је желела да уради

баш тамо, у беспућу албанских планина. А једна мисао је није остављала:

„Уз планине, оне свете / Куд орлови српски лете” певао је, кроз нос, мој добри стриц стару песму, па даље приповедао: „пutowале су и војводе – крајишници из Законика деспота Стефана да би се попели на Олимп! Логор су имали у насељеном месту Сервија. Ово Сервија се преводи као Србица, а може значити и прастаро писмо. Отуда толика висина српског епа, који Милоша Обилића углавном титулише као војводу. Кад сам био учитељ кнежевићу у Србији, тад сам најлепше песме у животу слушао!”

Затвори дневник.

– Оставићу га Мили! Нек’ га она објави! – сину јој нова мисао. – Кад постане новинарка!

+ + +

Милан куцну на врата, па уђе у хотелску собу. Мараму коју му поклони Мила пред укрцавање на брод носио је око врата. Ержика је одмах опази. Мила је имала још неколико успомена које јој остадоше од покојне мајке, па их понесе са Венчаца кад крену на пут. Ержика пажљиво узе са стола бронзану фибулу коју јој Мила поклони. Била је јако стара. Можда римска! – помисли. Опази да има облик посувраћене ноге, са крстом на завршетку!

– Види ово, нога! – показа је Милану – Нисам до сад приметил! Колико је тек она пропутовала!

– И стигла до тебе!

– Копча за дневник! Шта кажеш?

– Савршена!

Ержи устаде од стола.

– А теби марама! – рече, па приђе Милану и загрли га.

Он подиже руке, па јој склони прамен косе са лица.

– Драга, наши трудови су завршени!

– И порођајне муке! – Она прислони главу на његове груди.

- Ово данас је њено рођење!
- Усвојићемо Милу?! – погледа га у очи.
- Она је сад наше дете! – заплака Милан на њеном рамену.
- Судбина! – изусти, кроз сузе, Ержика.

Мила је и даље стајала на палуби.

Море је било мирно.

Један галеб приђе тако близу, учини јој се да ће је таћи крилима по коси!

Осмехну се, и врати поглед тамо, далеко.

Копно беше давно нестало из њеног видокруга, па је остала само морска раван да се, на хоризонту, додирује са небеским сводом.

МИЛИН ДНЕВНИК

– Нећу да бежим! – изустри Мила.

Воз само што је кренуо. Млађа жена, неустасно одевена, са шеширом по старој моди (Мила га одмах опази), налете на њу. У општем метежу, када сви ти људи желе да машу путницима што нагнути из својих купеа висе по прозорима који полако нестају из њиховог видокруга, та жена само што је не прегазиле.

– Јој, извини! – рече Мили, па се хитро саже да дохвати шешир са бетона колодвора, који јој од ударца спаде са главе.

– Ух, пардонирам! – јави се човек средњих година, одевен по последњој моди (Мила опази његову сасвим елегантну кравату) кад десном ногом хрупиле на шешир, тако да га згази.

Воз је био све гласнији. Све те повике, уобичајене поруке на разанку од оних који испраћају неког свог: Пиши! Чувај се! Јави се кад стигнеш! и Хоћу! Не брини! Чим стигнем! од оних који путују, сад локомотива надгласа. Драги је, са прозора свог купеа нешто довикнуо, али га она више није могла разумети. Он кад је то знао, спусти десницу са којом је махао, па се прстима још више подиже са пода купеа и боље нагну кроз прозор. Обе руке подиже у њеном правцу највише што је могао, али тако да му нагнуто тело преко прозора не изгуби равнотежу, па вешто састави шаке и прсте склопи у знак срца, као што је то знао да учини, кад други не виде, у редакцији.

Она придиже руку којом је, док је жена не одгурну у страну махала, па је принесе уснама, пољуби и настави да маше, из све снаге.

Воз убрза и полако напусти земунску Железничку станицу.

- Јел’ оде наша господа? – упита Миливоје.
- Немој тако, брате! – љутну се Мила.
- Нису ни они нас, радничку класу, штедели!
- Опет ти са том твојом партијом! Можеш ли, бар сада, на живот да гледаш друкчије?
- Како то?
- К’о човек! Људски! Са душом! Како су наши стари гледали на бежанце!
- Још да их жалим! Ма немој!
- Онда бар ћути!
- Доста више! – умеша се у њихов разговор Милица – Деца могу чути!
- Уосталом – после мале паузе, готово шапатам настави Мила – још су стари Латини знали да колико језика знаш, толико људи вредиш. А они су полиглоте! Зато и јесу господа.
- Буржуји и то трули – рече и Миливоје полушапатам – па придиже песницу десне руке и прислони је на слепоочницу, у знак поздрава.
- Смрт фашизму! Слобода народу! – изусти, једва се савладавши да се не продере – Стаљин је бесмртан! – прошапута – Совјетски научници, каза ми Душан, открили су лек против смрти који ће прво на њему бити примењен!
- Било би ти боље да и ти нешто читаш и слушаш од паметних људи, тако би можда и нешто друго знао осим тих парола и небулоза, што вас научише!
- Као на пример?
- Оно што је суштина свега, бар. Остало нек уче друге.
- Баш да чујем шта те то они ваљано научише.
- Једногласни су по питању АВНОЈ-а!
- Шта они знају? Да су били тако паметни, не би сад бежали!
- Кажу да је то, до сада, највећа гробница српског народа! Дубља од Плаве на Виду!
- Јел’ тако веле! Не чуди ме, од њих.
- Тако, и никако другачије!

– Е, сада ћеш да чујеш шта пишу много, много паметнији људи од њих – рече Миливоје, па склони јастук (седео је на кревету што га још његова жена донесе из Степоша, у мираз, кад се удавала за њега) и узе неке новине да чита.

– Ко то чита?

– Мој најмлађи син и ја, обојица, на смену, ако хоћеш да знаш!

– Душан – прекрсти се Мила – И дете си отровао!

– Него! Млади борац и треба да чита *Млади борац*! – принесе новине пред очи, био је далековид од малена, па стави наочаре – Ево, лепо пише, „Гласило Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије”.

– Да нема и поезије? – осмехну се Мила па погледа у Милицу, која им принесе две кафе, са ратлуком на тацни.

– Има, и то какве!

– Ајде, да и то чујем.

– Осветник!

– Јел’ то аутор?

– Наслов, наслов је то!

– Знам да ви имате та конспиративна имена, грдне надимке.

– Полако, ево поезије, праве – врати главу над текст, па настави да чита:

Па кад земља буде таква,

И црвена блисне кита

– Боже ме сачувај – прекиде га сестра у читању.

– Са песницом десном мојом

Поздравићу друга Тита!

– Ако то чита наша омладина, онда нам ни Господ Бог неће помоћи! – изусту пренеражена Мила.

– Ја волим да читам шта пише њихов уредник. То је за мене најпаметнији Србин. Има ту и о овој твојој господи.

– Шта ће они да кажу њима?

– Ево, човек их лепо крсти, мада није поп, зове их: великосрпска господа, па владајућа господа и великосрпска клика.

– Шта он зна да пише о господи, кад није ни прошо крај њих?

– Великосрпски реакционари – настави Миливоје да чита – који су као властодржци угњетавали друге народе пуни великосрпског шовинизма и мржње!

– Кажеш уредник?

– И најпааметнији Србин!

– Лепо богоми!

– А ево шта он вели о АВНОЈ-у!

– Могу да замислим!

– Друго заседање АВНОЈ-а – Миливоје подиже очи са новина и погледа сестру:

– Молим те да ме не прекидаш, кад читам. Ти си рекла да би било добро да и ја понешто прочитам и слушам паметне људе, па ево шта најпааметнији даље вели, слушај: „Додељује титулу маршала Југославије Врховном команданту НОВ”, прекиде са читањем, па опет погледа у сестру да се увери да није заустила нешто да каже и враћајући се тексту појасни:

– НОВ је Народноослободилачка војска. Слушај даље „и бира га за председника Националног комитета”.

– Које нације? – не издржа више да ћути и слуша Мила.

– Како које, па наше!

– Не чух српске!

– То се подразумева!

– Посебно кад је он Хрват, кажу. И подофицир из Великог рата на страни непријатеља Краљевине Србије!

– Где ти оде!

– Бежанију, ону силну, кроз Албанију никад им нећу ни опростити ни заборавити!

– Кажем ти, најпааметнији Србин је уредник!

– Боже сачувај! – прекрсти се Мила.

– Овом одлуком наши народи одају – настави са читањем – пуно признање за досадашње руководство другу Титу дајући му пуно поверење за вођење у будућности и тиме се чврсто свију око свог јединог и правог вође!

– Која то будале пише?

– Најпааметнији! Руска школа. Ево шта каже – окрете страну, па настави да чита: „Руски бољшевици су мајстори агитације. Од њих се треба учити”.

– Тај није нормалан!

– А да би и ти нешто научила о АВНОЈ-у где треба, а не од оне твоје господе, бежанаца, ево за шта се уредник залаже – пређе прстом надоле, преко неколико поглавља – слушај, нећу два пута да ти понављам – десном руком подиже наочаре уз нос, па стаде да чита: „за демократску, федеративну Југославију у којој се свим нашим народима дају потпуне националне слободе и права”.

– Тако што се Срби бацају у Плаву гробницу!

– У Федеративну Југославију – не прекиде читање Миливоје – улазе као посебне националне јединке: Србија, Хрватска, Македонија, Црна Гора, Босна и Херцеговина и Словенија

– Откад је света и века то није било!

– Свим народима се признаје право на самоопредељење до отцепљења.

– Шалиш се! И то, као, пише?

– Или уједињења са другим народима.

– Тај уредник је идиот!

– Тиме се национално питање угњетених народа од велике коспске клике, то болно питање наше прошлости, коначно решава – заврши Миливоје са читањем.

– Дај ми да видим! Не верујем да све то пише. То ти хоћеш да ме секираш!

– Ево, па читај – пружи јој Миливоје новине, јер је седела на столицу крај кревета.

Мила пређе више пута очима преко текста из *Младој борца*, па кад се увери да је све тако како јој брат каза, узме и она да чита: „Година прва, број 773, јул-август, 1944, страна 12”.

– Тазе број – рече.

– Претпоследњи – потврди Миливоје. А у овом најновијем – узме са кревета, па јој показа – ту пише да требамо учити од руских бољшевика.

– Тешко нама!

– Уредник, видиш, вели – благо нама!

– И ти у све то верујеш?

– Како не бих веровао кад најпапетнији Србин пише!

– Ко је тај, да ми је само да знам?

– Како? Зар не знаш?
– Откуд бих па знала кад никад нисам била, нити ћу бити, члан те ваше партије, комунистичке!
– Геџа!
– Шта геџа?
– Геџа му је партизанско име!
– Добро име има да нас учи, и да нам пише, кад разјуримо у бежанију господу и бољшевички казнимо оне што овде остану!
– Име, за које, изгледа, само ти ниси чула, а чуће цео народ, кад тад, и знати ко је најпааметнији Србин.

Врата се отворише и у собу уђе Душан.
– Пиле, тетино! – гласно рече Мила, устаде од столице, па приђе и за ђа га.
– Нема лепшег момка у граду! – окрете се Милици, која на сто стави њене, чувене кифлице.
– Изволите, док су још вруће – изусти.

+ + +

– Одосмо! – каза Драги Спалајковићу, који је седео са женом и децом, наспрам њега у купеу.
– Жао ми је што Мила оста! – рече Драгица – Тако једно добро створење, није за овде!
– Није хтела да бежи! – рече Драги, па слегну раменима.
– Разумем је! – изусти Спалајковић – Милан и Ержи су ми казивали шта је све она, као дете, преживела кад су одступали са војском преко Албаније.
– Сироче! – каза Драгица – Није хтела да остави брата и његову породицу!
– Судбина! – рече Драги.
– Промисао Божји! – исправи га Спалајковић – Муслимани верују друкчије. Код њих има судбине, фатума. Рођен си ту где јеси, нико те није ништа питао, па ти је онда предодређено и како ће ти живот протећи.
– Шта је онда промисао?

– Рам за писање романа. Околности. Ши́ра слика. Можеш сам писати шта хоћеш, слободан си човек, имаш инспирацију, али матерњи језик ниси бирао. Тако некако видим промисао!

– Као кад сте се ти и мама у тој бањи, пре толико година, случајно срели – насмеја се Спалајковић млађи.

– Зато човек ваља да се моли Богу, како би избегао то да сам доноси животне одлуке. Знате, ништа није случајно, живот ме је у то уверио – настави Спалајковић.

– Сад ми је јасно зашто ви пишете ту своју нову књигу – рече Драги – Мила ми је рекла за њу.

– Показивао сам јој радну верзију текста и молио да ми буде први читалац. Још ми је Ержи рекла за њу да је у томе добра.

– *Мисија Србије*, чини ми се да је то наслов књиге?

– Да, има и поднаслов.

– Који?

– *Полиџичко завештање српском народу*.

– Као код Мојсија и његових Пет књига Израиљу.

– Нисам имао таквих амбиција, али сам, после свега што сам у животу радио и имао прилику да видим, морао то да напишем. Наравно, по оном библијском начелу: Ко има уши да чује, нека чује!

– Мила ми је показивала Ваш рукопис, док је био код ње. Па, и читала одломке.

– Нисам то знао. Значи, већ имам другог читаоца, и то којег, ни мање ни више него носиоца Легије части!

– Мила је боља у том послу од мене. А Легију части, и то не једну, она је давно, још у бежанији, као дете заслужила!

– Све знам!

– Ви сте тамо написали да се Србин ипак мора, и као хришћанин и као националиста, до краја борити, бранити се у тој свирепој борби од свих оних којима су српски национализам и светосавско православље трн у оку.

– Тачно тако! Држим да је то наш завет који од Косова до данас имамо. А можемо казати и судбина, промисао. Рам нашег историјског романа и књижевне хронике.

– Ту сте видели „неизбежну мисију Србије”, како ми је читала Мила.

– Изабрани народ и не може бити друкчији и да хоће! Бог нас је сместио ту где јесмо, у такав географски рам. Овде смо рођени! – Спалајковић сетно показа руком кроз прозор, у равницу са археолошки конзервираним остацима негдашњих карантина, или контумаца како су их тада звали, на граници два стара царства.

– Та неизбежна наша мисија, по Вама, је наметала да у прошлости будемо брана хришћанства?

– Отац мог најбољег пријатеља, у старо доба ађутант код вожда Ђорђа Стратимировића, тај наш феномен је крстио не браном, већ карантином, контумцем, а земљу Карантинијом.

– Карантинија! Занимљиво, поготово кад се гледа из овог нашег купеа (филозофи би рекли пећине) на садашњост.

– Браном хришћанства видео сам ову земљу и у наше доба, и радио на томе годинама – рече Спалајковић, па погледа у жену и децу, који од умора већ беху задремали на својим седиштима, прислоњени једно о друго својим уснулим телима.

– Браном или бедемом?

– Свеједно!

– Да, написали сте да је неизбежна мисија Србије у садашњости да буде балкански живи бедем против комунизма!

– И били смо, све до сада! Има томе близу тридесет година!

– Од Октобарске револуције!

– Ми смо једини, као држава, дуго одбијали да признамо Совјетију. Све до пред овај рат.

– А ви сте, то је сад ушло у кафанску легенду по Београду (слушао сам је толико пута), на том пријему свих дипломатских представника акредитованих у Русији, код Лењина, њему плънули у лице. Сви су други американци, и Енглези, и Света Столица (она га је међу првима и признала) ћутали и климали главом.

– Добро, нисам га буквално плънуо, али на крају је, кад се тако прича, испало као да јесам.

– Како нисте?

– Устао сам, пред свима, и рекао му: Ви сте бандит! Ви сте осрамотили словенску расу и ја вам плъњем у лице!

Заћутали су. Спалајковић је гледао кроз прозор. Драги је опазио ту његову посебност у очима о којој је Мила говорила. Зенице, које су на тренутак биле тако упадљиво сјајне, одавале су човека, путника, који је својим мислима негде тамо, далеко, на хоризонту равнице, где се додирују земља и небо.

Као на граничном прелазу – помисли Драги – очи, из карантина свог тела, док чекају на царини да биологија одради свој посао, погледом су већ ступиле у царевину. Отуда тај сјај у њима и свест о мисији у души.

– Ко високо лети ниско пада! – сети се и осмехну јер му је Мила казивала да је тај савет Спалајковићу, једном, дао његов отац.

Драги се саже па из своје кожне торбе, коју му брат покло-ни пре рата кад је ухапшен (од тада га више није ни видео), узне бележницу и оловку.

– Проради моје новинарско чуло – настави да размишља, уз осмех – разговор са Спалајковићем морам да утефтерим за Ми дневник.

Сапутник прислони главу на раме уснуле жене, па и он задрема.

Драги се боље намести на свом седишту, па спусти бележницу на сточић крај прозора који подиже опрезно, да никог не пробуди у купеу.

Суза сама крену из његовог ока. Он је пусти да тече низ лице.

– Мила! – прошапутала, па се још мало приближи сточићу са бележницом. Погледа у равницу, са нешто нахерених кућа што промицаху у даљини, док је воз грабио даље.

– А могли смо и тамо негде бити рођени, на салашу, на острвцу у средишту тог прастарог Панонског мора, и све би било другачије!

Сагну главу, па стаде да пише у новинарску бележницу.

+ + +

Мила се пред вече вратила у свој стан. Није га мењала от-кад дође у Београд. Волела је Косанчићев венац, изнад свега! А

и газдарица код које је живела била је каква се само може пожелети. Рођена у равници (родитељи су јој били учитељи), наследила је од деде ову кућу на Венцу, са погледом на реку и негдашњу царевину. Зато је толико туговала што је, тамо где је навикла да гледа док пије јутању кафу са свог видиковца (како је звала мајушно двориште, благо нахерено и малтене спремно да се са првим клизиштем сручи са брдашца, низ падину, у Саву), сада била Независна држава Хрватска! Једва је преживела на почетку рата бомбардовање Народне библиотеке у комшилуку.

– Пожар је подметнут! – тврдила је – Није то била бомба из авиона и директан погодак. Знам ја како и то изгледа!

– Несрећни прота! – говорила је Мили – Ено га и данас, на згаришту! Пре рата оста без кћерке јединице, подиже јој прелепу црквицу на гробљу (ишла сам у Алексинац на парастос), а сад му европски крематоријум прогута све те србуље. Живот је дао за њих! По Старој Србији, кад је то било више него храброст, (још су Турци били тамо), он је рукописне књиге скупљао по црквама и манастирима, па их овде донео на чување. Кажу да их је било преко пет стотина, па их више нема!

Кад отвори улазна врата, Мила опази Љубицу која је, као увек, чекала у кухињи. Имала је близу осамдесет година, али и даље била здрава као дрен.

– Јел' оде Драги? Оде? – упита, док је Мила скидала мантил у предсобљу.

– Оде!

– А где се ти задржа до сада?

– Код мојих.

– Брат мора да ти је, бар сада, весео?

– Тако некако!

– Неће ни то дуго трајати код њега. Кад га разочарају ови његови, ето њега код нас на кафу. Ником на свету неће ни сме-ти то да каже, до нама!

– Одох у своју собу, да мало радим.

– Хоћеш ли кафу да ти скувам?

– Хвала, пила сам код њих.

Мила сврати до купатила, па уђе у собу и сети се како је Драги прозва девојачком собицом са најлепшим погледом на свету.

Стаде крај прозора па се загледа тамо, преко реке, у равницу.

– Срећан ти пут! – махну – па заплака и баци се на кревет, а главу положи на јастук.

Кад је то мало прође устаде, па седе за радни сто и из фиоке извади свој дневник.

– Запиши то за спомен, писано је! – сети се Ержикиних речи кад је, пред рат, са њом шетала Малом страном, крај Влтаве.

– Стара сам. Рат се спрема. Питање је кад ћемо се, и да ли, уопште више видети – рекла је па застала.

– Видиш, тамо горе, на сред Карловог моста је то моје прво место туте, о коме сам ти причала. Моји разведени родитељи, ту би ме на кратко, као на граничном прелазу у контумцу остављали да сачекам примопредају. Знаш, они нису могли ни очима да се виде!

– То је можда тужније него бити сироче, као ја!

– Даћу ти мој дневник, вођен у нашој бежанији кроз Албанију да га чуваш, а ако хоћеш и објавиш. Знаш, то сам још на Крфу одлучила, кад те испратисмо на школовање у Француску. Али после нисам хтела да те ране позлеђујем, зато ти га и не дадох до сада.

– Ержи! – рекла је Мила и пришла да је пољуби.

– Али сад, већ немам куд'. Морам да ти га предам!

– Ержикин дневник – рече Мила, пошто је пољуби – Ето, наслова!

– А и Милан би ово волео! Ти знаш колико те је волео!
Ержи узврати пољубак А и твог Драгог. Зато њему, пред смрт, остави све своје вештајне контакте широм Европе. Знаш, они су наследни. Тако је то овде!

Мила сад пружи руку па помази корице Ержикиног дневника, који јој увек стоји на столу. Читала га је, повремено, кад

се ужели Ержи и тог старог времена. Тада је одлучила да и она ревносно води свој дневник, мада је и пре тога имала обичај да понешто важно прибележи у једну лепу свеску са кожним по-везом, коју јој поклони Милан за годишњицу њиховог по-знанства.

– Пиши и о нама! – осмехну се Ми новинари, често, извесито о целом свету, а на себе неће ни заборавимо. Испра-вимо ту неправду заједно. Имаће ко то да чита, кад тад!

+ + +

Пред одлазак, једне вечери, Милан је ненајављено, по први пут, бануо код Миле у стан.

– Нема Љубице? – упитао је кад уђе у собу.

– Отишла је у шетњу, до Калемегдана.

– Одлично – рекао је, па се вратио до кола и донео омањи ковчег од дебље коже, са нитнама на поклопцу.

– Молим те ово да сакријеш, где знаш, и чуваш док се не вратим!

– Шта је унутра?

– Нема новца! Архива! Документа, поверљива, која су до мог уредничког стола долазила.

– И шта ту све има?

– Можеш, ако хоћеш, и да их читаш. За твој дневник да их користиш. Само, молим те, нико за ово не сме да зна!

– Да ли у овој земљи сваки уредник има баш толики ковчег са списима које може само он да чита!

– Није за јавност! Закон је такав! Има ту папира са којих није још скинута ознака чувања државне тајне. Али највише оних због којих глава лети!

Мила сагну главу и завири испод стола, па отвори ковчег (одлучила је да га за сада ту држи), и узе први папир који јој дође под руку. Придиже се са столице, па се завали у кревет и поче да чита.

„Из канцеларије Нишког црквеног суда, Поверљиво Ц.С.
Бр. 2201 од 8. фебруара 1936. године у Нишу, Парохиу Првом
икошињеговачком

Патријаршија српске православне цркве под Пов. Бр.
19/зап. 25. од 3. фебруара 1936. године изволела је достави
суду распис – наређење које гласи”.

Стаде са читањем, па ослушну. Учини јој се као да неко по-
куца на врата од стана. Зачу Љубицу како у кухињи звецну
тањирима. Рекла сам јој да не пере судове, помисли. Куцање се
не понови па се она врати читању:

„Безбожничка превратничка акција комуниста из Москве
од свога постанка тежи, да у свим земљама створи неред и ха-
ос. У први мах се покушало, да се и у другим земљама изазове
преврат, међутим, народи и државе су брзо увидели опасност
и штетност ове акције и енергичним мерама су почели сузбија-
ти акцију против данашњег државног и друштвеног уређења.
Када први покушај није успео, комунизам је прибегао систе-
матској тајној акцији, која има намеру да створи у душама
људским потребно расположење за идеје комунизма. Ова ак-
ција није мимоишла ни нашу државу ни наш народ. У свим
слојевима народа води се потајна акција за припрему духова за
прихватање комунистичких идеја.”

– Боже, па они су све знали! – изусту, па се врати на текст:

„Ова акција искоришћује сва средства у своју сврху. Код
сиромашних искоришћује њихово економско стање, код мало
имућнијег сталежа искоришћује данашњу општу пометеност.
У службу комунизма стоје данас често и несвесно и наука и
уметност које на свој начин утичу на људе и на њихова схва-
тања о Богу, свету и човеку. Ова акција је узела на око на-
рочито омладину искоришћујући њену необавештеност и
неупућеност као и пријемчивост омладине за нове идеје”.

– Ево и мог Душана, овде! – помисли.

„При томе се искоришћују и најнижи инстинкти човечан-
ски да би се дошло до сврхе. Проповедањем слободне љубави
међу универзитетском и средњошколском омладином шири
се неморал, убија се пијетет према породици као основи да-
нашњег уређења које почива на Божијој заповести”.

– Баш, тако! Велики је био патријарх Варнава!

„Међутим, неки народи и државе су прозрели овај збожнички план и енергично су устали против ових непријатеља друштва. Несумњиво је да у оваквим приликама и Црква, као чуварица верских и националних традиција мора енергично сузбијати ову безбожничку акцију и државну власт помоћи у одбрани не само данашњег државног и друштвеног уређења већ и због одбране вере и морала на коме почива данашње друштвено уређење. У овој борби неверја против вере мора и наша Црква узети учешћа. Водећи рачуна о тешким и озбиљним приликама част Нам је у смислу одлуке Светог Архијерејског Синода, под горњим бројем и датумом, умолити Вас, да се поверљивим путем скрене пажња свештенству на опасност која прети и нашој Светој Цркви и Држави од ове збожничке и превратничке акције и да народ обавештавају и одвраћају од агитатора који су послати и плаћени из иностранства”.

– Знали су и да су то страни плаћеници! – зачуди се Мила.

„Нарочито је потребно да вероучитељи средњих и средњих стручних школа међу омладином што више времена и труда посвете овој акцији. Извештавајући Вас о одлуци Светог Архијерејског Синода част Нам је умолити да свештенству изволите препоручити издање народне књижице ‘Светлост’ која издаје мале књижице против комунизма. Ове књижице су већ разаслате Архијерејским намесницима, да их преко свештенства шире по народу. Свештенство треба да у своме кругу нађе погодне личности за ширење ових књижица чија је цена 2 динара с тим да личности које шире ове књижице могу задржати себи награду за труд 1 динар од сваког примерка”.

– Требало их је бесплатно поделити и увести у наставни план и програм још нижим разредима – помисли. Ако би и то ишта значило! – па се врати читању.

„Добра садржина и мала цена омогућава свештенству да се заузме око ширења ових књижица. Уколико су поједини свештеници вратили ове књижице, част Нам је умолити Вас за препоруку да исте књижице више не враћају већ да се потруде око што већег ширења по народу. Надамо се да ће свештен-

ство озбиљно и свесрдно прихватити ову акцију и уложити свој труд за одбрану вере и морала и радити на спасењу душа, које су им поверене и за које су одговорни пред Богом и Спаситељем нашим Господом Исусом Христом.

Предње наређење Патријаршије српске православне цркве суд доставља свему свештенству оба реда ради знања и с препоруком суда да свештенство строго води рачуна и настоји да се предње наређење Патријаршије српске православне цркве изврши у свему.

Из канцеларије Нишког Црквеног суда Поверљиво Ц. С. Бр. 2201 од 8. фебруара 1936. године у Нишу, секретар, Владимир М. Поповић, свештеник, за председника црквеног суда Архијерејски заменик протојереј Живојин Станковић, с.р.”

Уз овај документ, спајалицом је био спојен још један. Мила препозна Миланов рукопис. На маргини, изнад документа, прибележио је: „Загреб, септембар 1940, од наше тајне информаторке, строго поверљиво”.

– Информаторка! – помисли – Никад ми није причао о њој!

Извештај је био језгровит. Куцан је писаћом машином, за чудо ћирилицом, и није било исправки у тексту. Очигледно, ауторка је била педантна у раду. И највероватније Српкиња, јер тамо ћирилицом нико други не пише.

„Броз овде живи на високој нози. Поред редовних дотација из иностранства, од Коминтерне, и већа количине злата која је припадала Независном синдикату, однедавно, је доспела у његове руке! На обронцима Загреба купио је малу вилу са сеницом. Има и виноград у близини, са лепим приходом од њега. Приуштио је себи чак ауто (форд) и возача. Издаје се за инжењера Славка Бабића. Увек је елегантно одевен. Плату чланова Политбироа је повећао, тако да сада имају знатно већу од учитеља, а своју утростручио. Пре пет година је живео у Москви у хотелу Лукс, соба бр. 275, подигнутом у стилу руске речесије. Тада је користио псеудоним Валтер. Време сам је најбоље могуће искористио за студиј; једини ми је пут био од хотела Лукс до зграде Коминтерне’, писао је тада једном свом

пријатељу, кога добро знам (Кидрич се презива). Били су то курсеви технике руковођења и конспирације, које је ова тајна полиција организовала. Имао је и војну обуку на академији *Фрунзе* у Рјазану. Иначе, до сада је користио тридесет псеудонима. У свом раду држи се резолуције посебне комисије Коминтерне, којом се даје упутство за КПЈ: „Док Југославија не пропадне, није могућа никаква озбиљна комунистичка делатност. Југославију морамо најпре разбити уз подршку сепаратистичких покрета у њој”. Зато он има сарадњу и са усташама! Откад је преузео вођство у партији он прави организациону структуру, која највише подсећа на рад језуита. Партијска база само формално бира више органе, заправо он сам именује ЦК, а овај опет поставља друге партијске органе. Тако сад припрема „избор” 29 чланова новог ЦК и 7 чланова Политбироа. Биће то, углавном, млади људи у двадесетим годинама, који њега већ зову, чула сам својим ушима, *Сћари*.

У вези са вашим питањем, каква се помоћ чини од стране католичког клера његовом раду, за сада могу да потврдим да је Оснивачки конгрес Комунистичке партије Словеније, која је бројала 2002200 људи, био у кући једног црквењака. Иначе, о оснивању КП Србије овде нико и не помишља. Основана је КП Хрватске, а планира се и КП Македоније. Тачно је и то, да је Броз био министрант. Његова побожна мајка се чак надала да ће постати жупник. А како и не би кад је она једина и бринула о њему, јер му се отац пропио, то је био човек слабог карактера за кога веле да је био црн попут врага!, па је и оно мало земље што су имали отишло на добош. Иначе, у кући је било петнаесторо деце, од којих је осморо рано умрло! Али Броз се као клисар није прославио. Једном је тако траљаво скидао свој стихар, после мисе, да га је жупник због неспретности плъуснуо и изгрдио. Било му је дванаест година тада. „Недељом сам додуше још одлазио на мису јер је мајка тако жељела, но мислим да сам тада с Црквом раскрстио”, рекао ми је кад му поменух, онако узгред, у шетњи, како он гледа на цркву? Наравно, одмах је почео да ми прича све најгоре о том жупнику, те како је био пијанац, итд! Мени је ово било провидно, јер сам чула за тог жупника све најбоље, чак и да је био прозорљив. Што ме не би

зачудило! Човек је лепо видео са ким има посла, па трпео, трпео док му није пук'о филм. Ето, зашто је Католичка црква толико моћна. Она на време све решава! Тачно је да Броз нема крсну славу, али је гласина да слави 15. коловоза, дан камено-вања дечака мученика Тарзиција, министрантску славу! Још већа је неистина да он тог дана прославља, уједно, датум кад је цар Фрањо Јосип, 1881, укинуо Војну крајину и вратио је под власт хрватског Бана и Сабора. Он поменутог дана, само прави богатији ручак и прима госте.

Кад смо већ код његове побожности, морам и то рећи да је он пре свега класичан Старији министрант, јер се извештио, (ми би рекли клисарчић), и дан данас. Служи тај не само код свог родног жупника и цара, (од војске је чак добио чин штабсфелдфебела, у 10. чети, 25. пуковније Вражије дивизије, кад је ратовао против Краљевине Србије), или сад Стаљина! А после кад га најуре или пропадну, он нађе новог послодавца и ради за њега! Прави сељак из Загорја, па прича о својим бившим газдама све најгоре, то је радио и у кући поменутог црквењака, мислим да је и он био министрант, као и мени о жупнику: те пијанац, те није волео људе, итд. Ето, дојмила ме се његова побожност баш овако, мада се он увек представља као некакав идеолошки конвертит, ми би рекли преобраћеник!"

Мила заврши са читањем, чинило јој се не трепнувши, па опази Миланов рукопис, знатно ситнија слова у белини, испод самог извештаја: „Данас, октобра 1. године 1940, добих тужну вест из Загреба. У припремама за ППЗ, земаљску конференцију КПЈ у Дубрави, убијена је наша добра информаторка, која нам недавно посла овај извештај. „Наредио сам Кончару да је смакне. Тако је морало да се уради”, рекао је Броз, после тога, свом поверљивом човеку, који за нас ради много дуже од младе студенткиње из Загреба”.

– Студентка! – помисли Мила – Шта све ја у ковчегу нећу наћи?

Спалајковић отвори очи.

– Пишеш?

– Мало! – рече Драги – Да не зарђам!

– Новинару то уђе у крв!

– Тако некако!

– Да није писмо брату?

– Тако далеко пошта не додацује.

– А где је он сада?

– На Маурицијусу!

– Чак!

– Чак!

– Наша бежанија ће, изгледа, и на крај света стићи!

– Промисао, рекли сте, а не судбина!

– Он је и 1915. био бежанац?

– И сестра и ја са њим!

– Колико сте имали година?

– Надежда шеснаест, а ја дванаест!

– Чекајте, Ви беше имате још једну сестру?

– Радмили је било девет, па се брат договорио са родитељима, били су стари и нису могли даље бежати, да они остану у Крушевцу. Очево родно село је у близини. Стопања се зове. А нас двоје поведе са собом!

– Страшно!

– Ви лепо рекосте да Србија има увек неизбежну мисију?

– Бедема, бране хришћанства! Некада пред Турцима, сада пред комунистима!

– Зато и сваки Србин, који мисли својом главом, мора рачунати на бежанију!

– Карантинија, давно каза Мијајло!

– Кажњена земља! Јел' на то мислио? – упита Драги.

– Знате, свака брана, граница, има своје мере заштите. Таман посла да се не чисти муљ, па он би се тако наталожио да би брана препукла!

– Крајишници, дакле, само томе и служе!

– Ми који смо преживели ту јесен и зиму 1915. то смо најбоље осетили на својој кожи! Зато смо били сад једногласни, ни рат ни пакт нисмо хтели!

– Избећи ново ратно страдање, по сваку цену! Бежанију! Сеобе!

– Знали смо за крајњу неспремност странаца, па макар били и златоусти, да своја обећања дата пред рат, како ће нам пружити помоћ кад загусти, испуне! – рече Спалајковић – Скуп по смо то платили, 1915! Ја их, бар, најбоље знам, после толико година састанчења, пријема и ручкова са њима!

– Штета што нисте успели!

– Читали сте, видим, а написао сам и ово: Србин, ипак, мора и као хришћанин и као националиста, до краја да се бори, бранећи се у тој свирепој борби од свих оних којима су српски национализам и светосавско православље трн у оку! Борили смо се до краја! Настављамо борбу и даље, као бежанци! А наш успех не мери само овај суд, већ суд историје и Страшни суд!

– Као да ово каза мој брат!

– Рекох Вам, ту смо били и остали јединствени, ма како се не слагали по другим питањима!

– Завет, рекосте, то је наш завет!

– Боље да не питам како прођосте у бежанији, али помемнусте да сте имали шеснаест година?

– Као бос по трњу! И буквално! Возио сам се на најскупљим колима овога света, а био најсиромашнији дечак на планети!

– Како то?

– Транспорт државног новца је био! Брат је и ту, пошто је заступао свог одсутног начелника Левића који је ишао другим путем трудећи се увек да буде што ближе министрима, а не потчињеном особљу, повукао дебљи крај! У Косовској Митровици пређосмо из камиона, јер за њих више није било пута, у воловска кола! Брат је пешачио и отишао далеко испред нас, а сестру и мене је подигао да седимо у препуним колима на сандуцима са новцем.

– Боже, каква слика! А време, како је било?

– Снег пада ли, пада! Пут влажан, блато помешано са пољедицом, па су точкови оковани гвозденим обручима клизали по снегу и леду. У брдима код села Глине...

– Сам ти назив насељеног места све вели! Српски језик! – прекиде га Спалајковић.

– Скинем чарапе, да се мало просуше, јер су ми ципеле биле зинуле и пуштале воду! Ноге завучем у мало сена! Транспорт обезбеђује чета војника, јер је пут несигуран, Арнаути вребају, а паре огромне! Кола вуку шест волова, три пара! Већих у животу нисам видео! Четом командује Мита Барбуловић, адвокат и резервни капетан!

– Знам Миту! Он је са Топличанима (ти његови из чете што те је пратила ко краља видим), добио задатак да преко Албаније спроведе Државну зајезду, што је без губитка и урадио! Стари четник! Саборац му је, из тих дана, патријарх Варнава!

– Узбрдица велика, а завијутак, под њим провалија! Кола стану да клизе уназад! Терет, силни ковани новац, повуко и волове, а камоли нас на колима!

– Силазите! Одоше у провалију! – цикну Мита, па поможе сестри да сиђе. Ја скочим, онако бос у снег и лед крај пута! Прискочише и други војници те неколико колима у провалију! Деца смо били, онако преплашени, смо више смели на кола да се попнемо нити су војници то помињали, па трчи кол'ко можеш да тражимо брата! Мислио сам да ћу тако и босу ногу по леду загрејати!

– Страшно!

– Брата нађемо после више километара, у задимљеној арнаутској колибџици, склепаној од блата, за чобане! Тако је била ниска да он није могао усправно да стоји у њој! Истрља ми ногу ракијом, па заповеди да отпијем гутљај из чутурице, да се умирим и згрејем. Ханс, чукао је крај ватре, устаде па изу вунену чарапу: „Обујте му, топла је!”, каза на немачком.

– Ханс?

– Ратни заробљеник. Милан је радио са његовим оцем (био је једна од најусијанијих глава на послу). Херман му је неки даљи рођак! Коловођа младим обавештајцима, који нису

имали такта, а старије колеге су потцењивали. Син му је био ведар младић, добричина. Али оста на дну мора!

– Како?

– Добио је колеру! Био је прежеднели, згрчени, костур! Није имао ни педесет кила! Упалих очију, плаве коже (набора-не око прстију), стомака увученог (као чун), а сваки час је по-раћао и тражио нужник! Укрцао се некако, лекари су пустили на брод, и запловио на Азинару.

– У Карантинију!

– Ово острво, поред Сардиније, имало је центар за изола-цију инфективних болесника још у прошлом веку! Зато га зову и Ђавоље острво!

– Колико је тамо било лежаја за заражене?

– Око хиљаду! Више него острвљана!

– Јадни људи! Шта су све преживели! А могли су мирно да живе у Немевини!

– Са где су, после прегледа, слати у болнице по Италији како би ослободили кревете заridoшлице.

– Колико их је прошло кроз карантин?

– Италијани су водили евиденцију, па се зна да је много наших несрећника и заробљеника (а и међу њима највише Срба, војних обвезника Немевине) било у контумцу – преко двадесет хиљада!

– Толико!?

– Десет бродова, од половине децембра до почетка марта 1916. пловило је пуном паром! Све је било крцато! Идеални услови за буктање епидемије! Командант посаде је имао ов-лашћење да на пучини избацује лешеве у море!

– У Плаву гробницу!

– Брод санитет. Италијани су имали пет болничких бродо-ва и два мала санитетска. Брод у коме је Ханс пловио, налетео је на мину у водама Драча. Пожар је био тако силан да су и ко-мандант и део посаде изгорели.

– Твој брат је, после свега, па и контумца са Азинаре где смо умирали и ми и Немци, водио исправну политику: Ни рат, ни пакт!

– Тачно тако! Једном ми је и рекао, да ћемо опет завршити и ми и Швабе, заједно, на Острву магараца!

– Како?

– Острво доби име по њима, (asinus, i, m. *маџарац*), Азинара.

– Значи, са нашом погрешном политиком испаде смо и Карантици и Асичине!

– Asinus и такво значење у латинском језику има, говорио је брат, као нагрдна реч глумом човеку!

– Боже, какав спој: глуперде, магарци, карантинци! И сви на једном Ђавољем острвцу! Отоку глумандера!

– Ту сам, крај ватре, упознао Милу! – изусти Драги – После ми је све било лакше! Пешачили смо заједно!

– Промисао!

– Зато ми је сад, кад је оставих, теже!

– Судбина!

+ + +

Мила устаде из кревета, па врати документа у ковчег. Узе нова и стаде крај прозора, да их листа. Као да неко, опет, куцну на улазна врата. Претвори се у уво и подиже поглед са текста, па кроз прозор оста загледана у мост. Плажа, на другој обали, била је пуста, а река текла својим током. Два лепа армирано-бетонска стуба подигнута у српско-византијском стилу као ослонци Моста Александра Карађорђевића и челична ужад која су држала целокупну конструкцију, сабласно су штрчали из Саве. Били су делимично оштећени током немачког бомбардовања на почетку рата, а ове године их Савезници потпуно уништили.

– Ждрали ампутираних крила! – помисли, послушајући и даље – Зјапе усред мутне воде! И показују, својом рушевином, у небеса!

Кад се увери да нико не куца, врати се хартији у рукама.

Опази опет његов рукопис, па стаде да чита: „Лондон, јул 26. 1944, од наше тајне информаторке, строго поверљиво”.

– Опет, информаторка! – помисли Мила – Па, колико их он има?

„Имала сам разговор који сам Вам обећала. Моја саговорница ради за државу на високом месту. Тамо је сви цене, јер се њена породица већ више генерација дави обавештајним пословима високог ризика! Све информације које сам од ње икада примила биле су крајње поуздане. Једном речју, она је овде на извору истих. Знам да волиш дијалоге.”

– Волиш дијалоге! – застаде Мила са читањем, па се загледа кроз прозор у другу обалу, тамо где је отишао воз.

– А зато си крио све ово? После толико година! Ниси знао како ћу разумети твој тајни живот!

„Зато све информације шаљем у тој форми”, настави даље да чита.

– Канарска острва у Ламаншу била су једина британска територија под немачком окупацијом, у овом рату? – питала сам.

– Да, тамо је на власти наша дама Сибила, са својим управним апаратом.

– Она је све време потпуно интегрисана у окупациони систем, по одредбама Хашких конвенција.

– Тачно тако. По слову закона!

– Неколико пута месечно, крајње куртоазно, позивала је немачког команданта у свој замак на чај.

– И то је тачно. Госпођа је то! Њени су били племићи.

– Кад на крају рата ова острва буду ослобођена, каква ће бити њена судбина?

– Краљ ће је одликовати, то је већ одлучено, и њу и њене сараднике, за мудро и патриотско држање током окупације.

– Са којим образложењем? – питала сам.

– Британски држављани су преживели, а њихов иметак остао је нетакнут! – рекла је.

– Онда сам прешла на ствар и поставила јој два питања која сте наручили:

1) што је онда наш предратни премијер, кога је народ изабрао, најпре морао да се повуче са власти, а потом сте га, пред сам рат, интернирали, незаконито, чак на Маурицијус?

Одговорила није, ћутала јесте.

2)Каква ће бити судбина Српске мајке, борца из Балканских и Великог рата, армијског ђенерала, начелника ђералштаба и министра војске и морнарице, пре рата, ~~није~~ Сибиле?

Наставила је да ћути, па кад сам ја била крајње упорна, хладно је одговорила на оба питања:

– Знате, оно што је за нас хибернација, то за вас неће бити никад, све док се ми питамо

Мила се спусти на столицу.

+ + +

– Ваш брат не би био ту где јесте, да није основао Српску радикалну странку! – рече Спалајковић.

– И ја сам му то казао, пред њен настанак!

– А шта је он рекао?

– Борити се морамо! Зашто смо Срби? Премијерско место сам уступио, и министра спољних послова; свог помоћника Иву Андрића сам оставио, да узмемо ваздуха пред страним притиском, али они нам ни то не дају!

– То је тачно! – каза Спалајковић – То сам и сам давно увидео!

– Бановина Хрватска, коју створише, јасно је као јарко сунце, јесте само Први дан из те њихове Књиге постања у Југославији. Убрзо ће уследити други, па трећи... тврдио је.

– Све је знао!

– Рек’о сам му да смо мали народ за таквог Творца и да се чува!

– А он?

– Он? Он је одмахнуо руком и подсетио на Карађорђеву главу, напуњену памуком и сламом, што стиже пред ноге султану!

– Спреман је, значи, овог пута био да иде до краја!

– Ком’ опанци, ком обојци, брате! казао је, па ме загрлио. Није моја глава вреднија од Карађорђеве и толиких других пре њега из наше мученичке историје! Нема више узимања ваздуха, сад видим да хоће слатко да нас подаве!

– Тако сам и мислио! Он је био први премијер са модерном економском визијом.

– Толики путеви, канали, луке, електричне централе, далеководи... изграђени су у његовој кампањи јавних радова!

– Ударио је темеље авиоиндустрије у Земуну, а аутоиндустрију у Раковици!

– Произведена је и прва домаћа локомотива!

– За његове владе подигнуто је 111 – рече Спалајковић, коме се овај број, као старом љубитељу једначина, лако урезао у памћење – нових фабрика и основано сто нових индустријских предузећа, али са смртним грехом!

– Како то мислите?

– У 92 одсто случајева био је то домаћи капитал! А то је за ове што га заробише његов највећи, чак смртни грех!

– Тачно! – Драги подиже руку па се благо удари преко чела – Крупан капитал само тако и мисли!

– И где су га прво склонили из Београда?

– У неку кућу без купатила, која је прокишњавала, заударала на мемлу, на једном ћувику на излазу из варошице Рудник, крај пута за Горњи Милановац. Надзор над службом безбедности која га је чувала био је поверен човеку кога је мој брат сменио јер је, као шеф полиције у Београду, вршио грозна насиља над женама и студентима!

– Лепо богоми!

– Био је одсечен од света, па и своје породице! Жена и кћерке су могле једном у петнаест дана да га посете! Ја га, од тих дана пред Страсну седмицу 1940, нисам видео! Био је чуван као птица у кавезу, писао је жени! Молба да на Ускрс иде у цркву, била је одбијена!

– Страшно!

– И мене су тад држали десет дана у затвору, ни сами не знајући зашто!

– Нисам за то знао!

– После три седмице пребачен је у Каран!

– Ето, опет те Мијајлове Карантиније! Како само изрони, баш Каран!

– Тог јутра су Швабе прешле границу Луксембурга, Белгије и Холандије! Blitzkrieg беше отпочео, да се заврши падом и Француске!

– Вала, баш Карантинија! Права, европска!

– Жени је писао: „У зло доба ноћи стигли смо у Каран. Потпун мрак је владао око нас“. Овде су му забранили посете и жени са кћеркама!

– Карантинија! – изусту Спалајковић загладан кроз прозор, у равницу – Земља карантина! – окрете се Драгом, па настави – Дуго сам овде, па постајем и ја део ње.

– Карантин и ја – насмеја се Драги – То је Мијајлова, а сада и наша, Карантин-и-ја.

Спалајковић подиже руку да боље склони завесу са прозора:

– Кара је на турском црн, а Карантинија и јесте Црна Земља.

– А може да значи и казна – изусту Драги – Отуда глаголи карати, корити значе грдити, кажњавати.

Спалајковић се придиже са седишта, па прекрсти:

– Дакле, Кажњена Земља. Све се уклапа у Мијајлову визију наше стварности! К’о да је био пророк! А и његов син имао је тај дар. Зато у Бечу, на послу, нису могли без њега и кад се пензионисао!

– Није крај! Сместили су га у кућу Миловановића, академског сликара, зета војводе Мишића и пријатеља владике Николаја Велимировића, коме су то после подне јавили да добија госта, али нису рекли и кога!

– Да није та кућа била на узвишици, ћувику?! – упита Спалајковић у чуду.

– Баш тако! Мора да сте били?

– Само нешто повезујем, а био нисам!

– Као каква кула осматрачница, како сам од снаје чуо. Са атељеом препуним слика из Балканских ратова!

– Промисао! – каза Спалајковић – Судбина!

– И тога има! Жени је писао: „Трудим се да у себи створим веровање у кисмет и да ће са мношћу бити оно што ми је у Књизи

судбине суђено да буде. Учини́ла ми се та филозофија живота врло комотна, да ме ослободи многих брига и тешких мисли”.

– Човече!

– Миловановић је стао да ради за нас!

– Како?

– Сваки час је долазио у Београд. Пролазећи кроз Умку, свраћао би у моју кућу на обали Саве и доносио вести и писма од брата!

– Уметник! Прави!

– Причао ми је како је било кад су људи који су чували мог брата покушали да му одузму пушку!

– Баш ме занима?!

– Он је спавао у старој кући, а мој брат са полицијом у новој. Спавао је са окаченим војничким карабином на зиду, више главе!

– Каква слика!

– Србин се са пушком у руци рађа и са пушком у руци умире! – узвикнуо је – Док ми је главе на рамену, ви ми тај карабин нећете одузети! – Муње су му севале из очију, а израз његовог лица, преплануло ратничког, одавао је крајњу одлучност док је мени препричавао шта је било! Могу само да замислим како је то у Карану изгледало!

– Карантински, Крајишки, сто одсто – осмехну се Спалајковић.

– Миловановић је успео да издејствује од владике Николаја једно писмо, како је он само знао писати, за кнеза Павла, у коме је затражио да се покаже „достојан високог положаја који заузима”, како се изразио, и мог брата врати породици!

– И то ће остати упамћено, као и све друго што тај свети човек написа до сада! – рече Спалајковић – Он је стварно пророк!

– Промисао!

– А судбина је после хтела да несрећног кнеза Павла, кад им окрену чезе, они исти, који твог брата заробише и протераше чак на Маурицијус, интернирају чак у Африку, где још чами!

Мила је још седела у столици згранута од чуда због лондонског дијалога. Сагну се да документ врати на своје место у ковчег, а узе нови па га стави на сто. Летимице опази само Миланов рукопис у њему, па се врати наслову и прочита:

„Карантин у Карану”, писало је, „забелешке после разговора са сликаром Миловановићем, Умка, мај 1940.”

– А, то је оно кад му заробише брата, па је сликар био њихова једина, крајње конспиративна веза – сети се Мила да јој је о томе причао. Али ипак настави са читањем:

„Сликара је човек за крајње поштовање. Мало је таквих људи! Он много зна. Близу је седамдесетој години живота. Био је један од најобразованијих сликара кад се, почетком века, вратио у Београд са завршеним академијама у Минхену и Паризу. Након тешке болести у бечјанији 1915, лечио се на Каприју, био у Риму, јужној Француској и Дубровнику. Његове слике из тог периода сматрају се најбољим у српском импресионизму.

Овде морам да утефтерим нешто друго о њему! Осетио сам у разговорима са њим неку његову посебну енергију – једноставно човек је зрачио, импресионирао као појава! То његово усправно држање тела и асктески израз лица одавали су човека који је телом присутан, итекако, али духом на зачудан начин већ је тамо, у свом свету! Слушао сам човека коме је свака реч, пре тога, одлежала прописано време у том његовом унутрашњем, карантинском дворишту, контумцу! Тек је онда реч припуштао да излегне у спољни свет, пред саговорника! Кратко бележим његово дружење са владиком Николајем. Њега и свог покојног таста, војводу Живојина Мишића, он посебно уважава. Каже да је од њих двојице највише у животу научио. Копкало ме то њихово визионарство, о коме је два пута говорио. Зато сам га јуче, онако новинарски, директно, приупитао да ли ту има места и за пророчки дискурс? Он ме значајно погледао (до сад нисам то доживео) зенице су му просијале, па рекао:

– Крсти то како желиш, али тако има бити!

А онда испричао шта је владика Николај написао својом руком, црно мастило на белој хартији, а он видео на његовом радном столу. Стоји, још необјављено!

– Црно на бело! – рече сликар – Владика све каза! Тамо је записао: „Папа ће опет благословити околу Срба и ућуткати њему наклоњене Англосаксонце! А шта Срби партијаши мисле? Они мисле, као и 1918, расписати изборе па нека народ (јадни, тужни, голоруки српски народ) искаже своју жељу и вољу! И ништа више. У тој једној мисли садржан је план свих српских демократских и полудемократских, левичарских и полулевичарских партија, па чак и националних, четничких и патриотских. Каква фантазија и какво лудило”!

Рече ми и то, да се у потпуности слаже са Владикином визијом српског народа: стално код ковача. Ковачима смо каљени кроз огањ. А кад се, накратко, из њега ослободимо, ми се тако лако хладимо, да нас ковач мора вратити у ватру, не би ли после, кад нас из ње извади, нешто од нас саковао!

Кад је последњи пут седео са Владиком и молио га да напише писмо Кнезу за милост премјеноме брату, чуо је најновију његову мисао:

– Кад Тесла умре, наступа ново доба за српски народ! Ево збожници ће завладати! И биће то на велики, Господњи празник!

Мила остави папир на столу па устаде и приђе прозору. Сети се како им је било лепо у Њујорку. Били су сами. Драги никог више није повео из редакције. Кад је човек тамо, у свету где га нико не познаје, много се лепше осећа, може да буде приснији са оним кога воли, помисли. Мада су им неки наши исељеници тад скренули пажњу да је то само први утисак, да је оно што после тога следи много компликованије, а не види се на почетку. Као уосталом и све у животу, помисли. Не може човек и пророк бити, па да зна шта га све чека кроз живот! Насмеја се, јер се сети да јој Љубица једном рече: „Е, сине, човек кад би знао шта ће све преко дана да га снађе, он не би ни устајао из кревета!” Сада је била сигурна, помисли гледајући у Саву са два тужна ждрала у њој – било је то њихових најлепших ме-

сец дана у животу! Тесла их је примио у хотелу. Каква личност! Његово енергетско поље давно је осветлило планету! Имала је утисак да он није рекао ни делић онога што је знао! Није пришла да се рукује са њим, јер Драги јој рече да он то не чини. Разумела је на први поглед. Како да се рукује такав човек! Па, и ми понекад жалимо што смо се са неким поздравили. Али не само због преноса вируса и биологије, већ онтологије, помисли. Ја ти дајем своје биће на тацни, а ти га не примаш, не цениш на прави начин! Спреман си да га оспораваш, оговараш, ниподаштаваш и на сваки други начин покажеш да није свето! Тесла то није могао себи да допусти!

Она је фотографисала, а Драги водио разговор са Теслом. Кад су се вратили у Београд, *Време* је објавило текст, као поластицу. А њих двоје су одмах отишли код брата – премијера. Кад је чуо да Тесла нема хлеба да једе колико је бедно живео, (што се, наравно, није налазило у новинама) дао је налог да се покрене законом прописана процедура и научнику додели месечна помоћ. Он је предлагао знатно више, али ови његови из владе, одредише да Тесла месечно из државне касе има примати петсто долара, док је жив!

+ + +

Драгица се помери у седишту али не отвори очи. Намести главу боље на раме своме сину који је крај ње спавао, па настави да дрема. Спалајковић их погледа.

– Опет на пут, у бели свет! – помисли – Са црним мислима!

Окрете се Драгом који се наднео над своју бележницу.

– Читаш? – упита га.

– Размишљам о свему. Нешто од тога и запишем.

– И што је твој брат дуже био у Карану, народ је све чешће гунђао: Ако је крив, судите му, ако није, пустите га!

– А Пилат је прао руке!

– Чак су и песме испеване!

– На рођендан мога брата! Сећам се прве строфе:

Куда ли данас жеље и мисли Твоје сјиреме

Сјушћани орле наш, кад њреко криша њлава

*Дух Твој ѝоније у ѝрошло и у бугуће време,
У књиу вечне судбине...*

– Ето нам опет судбине! – осмехну се Спалајковић.

– Промисли – исправи Драги песника – па се и он насмеја.

– А власник фабрикае домби у Вишеграду, као случајно је наишао својим колима друмом док је туга мој брат у пратњи жандарма пролазио, па се зауставио и казао: „Не могу да прођем, а да Вас не поздравим. Ми, индустријалци, не заборављамо шта сте све урадили као председник Владе за нашу домаћу индустрију!

– А како је ваша остарела мајка реаговала?

– Главно је да те видим жива! рекла је кад су јој после силних перипетија дозволили да се појави у Карану.

– Јадна жена!

– Кнезу је упутила писмо, да мучење њеног сина стане!

Не учините ли то, место мог благослова, моја клетва пратиће Вас. А тешка је материнска клетва, написала је.

– Храбра жена!

– Из куће Мелентија Павловића, првог српског митрополита после фанариота.

– И шта је после са Вашим братом било?

– Преместили су га на Илићу, после пет месеци!

– Нисам знао!

– Тамо су одбили молбу да му на Светог Стевана, нашу крсну славу, дође свештеник и пресече колач! Зато је снаја писала патријарху!

– А шта је он учинио?

– Отписао је на Светог Јована 1941, да су прилике, у којима се налазимо, мутне и хаотичне, те да се случај са господином Стојадиновићем не може схватити, а још мање правдати!

– И то ће остати утефтерено у историји – рече Спалајковић.

– Као и оно друго, са врховним поглаваром свих муслимана у земљи.

– А шта то?

– Ми никада нећемо заборавити оно што сте за нас учинили! Слога између православних и муслимана Ваше је дело! –

рекао је брату, пред свим тим полицајцима који су га пратили по Илици.

– Промисао!

– Тачно тако! Јер онога дана кад је брат ухапшен, у његовом дому био је надлежни парох топчидерски, да му свети водицу за Ускрс!

– Невероватно!

+ + +

– Нисмо могли да имамо деце! – настави Мила да размишља заглављена у рушевину моста – Али зато су ту сва наша деца! – Пожеле да их посети.

Од кад је Недићева влада стала да спасава децу из НДХ, она и Драги нису стали. Била је то њихова животна мисија, како су је звали. Стизали су свуда. Сву ту децу требало је удомити. Тражило се свако добро деце одмаралиште или друга згодна зграда у којој би деца живела. Али избеглица је ионако већ било много, па и из Словеније, а деце све више која су пристизала. Влада је, онда, одлучила да у Крушевцу подигне Дечији град. Мила и Драги, тек тада су имали пуне руке посла.

Откад је Милан умро, они су одлазили у Велики Шиљеговац бар једном годишње. То је била његова жеља, коју је рекао Драгом. Волео га је као сина. Под старе дане се за њега везао тако силно, да је знао сатима са њим да разговара. Зато, када је умро, никога није зачудило да је једино Драги знао последњу његову жељу. Ержика је примила вест спокојно.

– Мени није о томе говорио! Испунићемо све што је тражио!

Сахрањен је у мајчином гробу, под липом, крај Мијајла.

– Ту му је и место! – рекла је мирно после сахране – Он овде и припада! И ја ћу тако исто, у мом Прагу оставити кости!

Милан никада није заборавио проту Аврама из Великог Шиљеговца који му је исповедио оца пред смрт, у Рибарској Бањи. Болело га је и протино страдање на правди Бога, како је Драгом говорио, од Бугара, само четири године по Мијајловој смрти.

– Онакав човек! Прота! Његови су преци били из исте куће са Светим Василијем Острошким, слава му и милост, отуда им и презиме Јовановић.

Мила се сети да је, кад Милан умре, Драги волео да јој казује о њиховим разговорима. А није знала да постоји и ковчег са свим тим извештајима, белешкама и другом документацијом! Има тема које мушкарци не размењују са женама, помисли. Да их поштеде, шта ли? Мисле да су жене слабије од њих! Тако је Драги, тек пред њихов први одлазак у Велики Шиљеговац, причао о проти Авраму.

– Аманет вам остављам, да љубите своју веру и Српство! – рекао је у некој штали у Прђиловици, свом парохијанину који је био ту затворен са њим, кад су га Бутари прозвали: „Аврам Јованов!“ да га изведу у мрак. Скинуо је свој напрсни крст (који је добио од мајке Рајевског у знак трајне захвалности што је опевао њеног сина), да га несрећни човек, ако преживи, понесе протиници.

Боравак у Ридарској Бањи и посета Јовановићима и њој је пријала. Зато су се обрадовали када су чули да ће у Крушевцу нићи Дечији град.

– Као да нам тај добри Прота са неба даје знак да се посветимо овој сиротој деци! – рекао јој је.

Слично је реаговао и прота Божидар, Божа како су га звали, син проте Аврама и парох великошиљеговачки. Није стао откад су почели са изградњом интерната (то су, заправо, биле веће куће плански зидане – Недић је на равне части поделио овај трошак општинским касама по Србији, па је свака зидала своју зграду). На крају је подигнута и црква. Бригу о деци преузели су васпитачи, углавном учитељи, а помагали су им и студенти. Чим би стигли у Крушевац, Мила и Драги би се поделили: она би дан проводила у женском делу, на Равњаку, а он у Обилићеву, са дечацима. Крушевац је тако за њих постао Дечији град!

Само једном је Драги поменуо усвајање неког од те деце и више никад. Мила је била у праву:

– Забога, Драги, како тако нешто можеш да помислиш? Грех би био неко дете издвојити!

Наставили су да прикупљају сваку помоћ за децу и кад могу одлазе да их виде. Била је то њихова права мисија, под окупацијом!

+ + +

– Илица, велиш – каза Спалајковић, па се окрете и погледа у жену која је спавала. Добро да спава. Нас двоје смо тамо, у Бањи, лепе сате пров

– А мог брата само Бог погледа, те га не убише!

– Није ваљда да су и то спремали?

– И то са највишег врха!

– Страшно! Јел’ зато иде он, онда, са вама у бежанију?

– И тад му је Бог помогао!

– Како?

– Знате, мој брат је у Божијој милости, као ретко ко! Зато га пријатељи зову и Срећко Срећковић!

– Нисам за тај надимак његов знао – насмеја се Спалајковић.

– На Крфу, он нађе жену свог живота. Отац јој је тамо држао хотел. Августа тако поста моја снаја!

– Види, чуда!

– Она је долазила на Илицу са предлогом с највишег места, да брат може одатле са њом и децом да оде у Грчку или Египат о државном трошку. Али он је то одбио!

– Памук и сламу је тако призвао у своју главу!

– Слободу сте ми одузели, али част не дам! Живети о трошку државе, у овом тренутку, тамо далеко, а не радити ништа за њу, то није у сагласности са мојим схватањем достојанства! одговорио је на понуду.

– Докле су Немци, тад, већ стигли?

– Ушли су у Бугарску и кретали се ка грчкој граници! Наша земља била је окружена њима!

– Како после изби то далеко острво?

– На Маурицијус су га повели са Илиће, неки дан пре потписивања Тројног пакта, а да није имао појма да чак тамо путује!

– Лагали су?!

– Мој брат је киднапован!

– Како то?

– Устав је изрично забрањивао протеривање наших грађана из земље! Mom брату није ни суђено! Он је колима, у пратњи полиције, преко Чачка и Косова (занимљиво да је у Липљању имао ноћење на том путовању), стигао у Ђевђелију.

– Липа, по њој Липљан. Опет тај наш леп и зачудан језик! – рече Спалајковић – Иначе, мој најбољи пријатељ, (Бог да га прости, сад почива под једном липом, крај оца и мајке), причао ми је једном, да је липа код старих Срба била свето дрво!

– У Грчкој су га предали, у пратњи њихове и наше полиције, Енглезима!

– Невероватно!

– Убили би га сигурно, да није било Грка! У глуво доба ноћи, као проту Аврама Јовановића.

– Проту је знао мој покојни отац још из скупштине – прекиде га Спалајковић.

– Извели су га из аута пред човека који му је пред очима држао јак млаз светлости од ручне лампе. „Ово је дотични господин? Пођите са мном!” Кад га је брат упитао ко је, он је одбио да се представи. „Идемо сад на једну лађу”, рекао је.

– Е, моји Енглези! – рече Спалајковић – Темза вас неће опрати!

– Тако је мој брат, непуне четири године пре тога почасни гост британског краља, сада пловио на Маурицијус.

– Пловидба је била дуга?

– Најдужа у нашој историји!

– Како то?

– Кнез Павле је девет дана, после мог брата, од стране нове владе, у Грчкој, изручен Енглезима! А ови су га сместили у Кенију!

– Невероватно!

– Брод је на Маурицијус приспео половином априла 1941!
– Рат је код нас већ био завршен! – каза Спалајковић.
– Рекох ја, лепо, човек је Срећко! Жени се после некако јавио, да је жив и здрав. Питао како је нама по окупацијом?! Рек'o да су код њега најлепше, на свету, плаже! Срећковић!

+ + +

Кад год су били у Крушевцу, Мила и Драги су одлазили у Врбницу. И Миливоје је више пута ишао са њима. Радич је био старешина највеће цркве у граду, па се и он радовао да их види. Одлазили би Алекси на гроб. И то је био Миланов аманет! Драги би тад толико причао о њему и старим Поповићима, да су се у Врбници сви чудили одакле му толико података! Царска војно-обавештајна служба, мислила се Мила, и дан данас ради као сат! Милан се стварно потрудио да од Мијајла, а после и од проте Алексе, што више сазна. А онда је открио овог мог занесењака, истраживачког новинара старог српског кова, па му све то оставио у аманет. Мушкарци! Све ће учинити да остану упамћени!

Тако су они, једног дана, сазнали и најстроже чувану породичну тајну! Било је нечег што ни Драги није о њима знао. Прота Радич их је повео путањом иза цркве, прошли су крај гроба капетана Весе, па им преко реке показао дрвнару, која се није могла видети од растиња док не банете пред њу. Овде је живела, у највећој тајности, породица Тајтацак. Њихов деда је био пријатељ још са Алексом. После Тимочке буне, у ортаклуку са Јаковом Левијем, отворио је трговачку радњу на крушевачкој пијаци. Имао је дућан и у Трстенику. Његов најстарији син Мориц (млађи су били Давид и Аврам), био је свиларски трговац. Душа од човека, говорио је Алекса Милану. Водио је самосталну шпекулативну радњу, о чему су и *Српске новине* једном јавиле. Нема коме он није помогао. Било је довољно да Врбничанин уђе у његову радњу и каже да га шаље прота Алекса, па да се кући врати весео и жени и деци донесе од свега и свачега понешто. Сиротиња је имала чему да се нада, све до Великог рата. Наставио је и тада да помаже. Тако су

Српске новине, 1914, септембра 8, објавиле *Списак приложника одбору Црвеној крсти у Крушевцу*. Мориц Тајтацак се и овде нашао. Браћа Љотић и Ђорђе Маринковић, трговци, дадоше највише, по сто динара. Следе седам приложника по педесет динара, међу њима и Тајтацак. Остали су дали по 30, 20, 10, 5, 4, 3, а највише је оних са по динар-два. Био је на ратишту, где је тешко рањен. Алекса је био први крај његовог кревета кад дође кући на лечење. Смогао је снаге да себи потражи лека у Швајцарској, код сестре Калине. Алекса је баш тог дана водио Миливоја да види Милицу у болници „Цар Лазар“, кад је у Врбницу стигла вест од Калине, да је добри Мориц преминуо у кантону Граубинден, и сахрањен у Сент Морицу. Имао је сина Давида и три кћерке, који су се са мајком, Ребеком, десет година после Великог рата преселили у Београд, а цело имање у Крушевцу, Стевана Високог 6, издали под кирију. Кад је Шваба окупирао Београд, морали су да беже. Тако су, уз помоћ Крсте Новаковића, председника општине Крушевац, стигли у Врбницу.

Радич им је после причао о многим другим људима којима је Крста живот спасио под окупацијом. Мила се сад сети, како је његов рођени брат, свештеник у истој цркви са Радичем, спасио крушевачке Цигане! Швабе су издале наредбу да се сви побију! Јефрем (у граду су га звали Јеша) Новаковић обукао је мантију и бануо у Циган малу. Подигнутих руку увис, са личном картом, повео је све Цигане кроз град, пред немачку команду. Била је то потресна сцена коју је његов син, ученик гимназије, могао само да гледа и моли се Богу! Страх, како ће Немци одговорити на ове демонстрације под окупацијом, био је велики. Јеша је ишао напред!

Јефрема Јешу Новаковића убили су комунисти у јесен 1944, а његовог брата Крсту, послали на дугогодишњу робију. Умро је у Београду, 1973. године. Опело је служио патријарх српски. Двадесет година касније, његовог сина и кћерку позвали су у Израелску амбасаду у Београду. Постхумно, њихов отац је добио: медаљу са својим именом, диплому части и привилегију да се његово име нађе на Зиду части у Башти праведних,

где је засађено једно дрво њему у спомен, у Јад Вашему, у Јерусалиму, као и комеморативно држављанство државе Израел. (У Србији је до сада подељено петнаест оваквих почасних награда *Праведни међу народима*, које додељује Врховни суд Израела, по утврђеним критеријумима. Документација се проучава (кази, сведочења). У сваком случају, особа мора ризиковати живот или слободу да би заштитила Јевреје, како би добила ово високо одликовање.)

Јеши, за његове Цигане, одужао се Премисао. Пред смрт су му цепали мантију, а он је завапио: „Не! Са чим ћу пред Господа!“ То је била прва казна за његову жену и два малолетна сина. Друга је била депортација из града. Тако су, у једном сточном фургону, стигли у Београд. Трећа је била да старији син не може наставити школовање у гимназији. Четврто, нису имали ни кору хлеба. Старији син је по складиштини служио дан-ноћ не би ли се прехранили. Набрајању других крај не ма краја!

А где је ту Премисао? Управо, овај старији Јешин син је данас заступљен Википедији. Лепо пише: хумориста!, писац, новинар, један од најплоднијих и најпопуларнијих ТВ сценариста свога доба. А нема старијег човека у земљи који није чуо за *Позориште у кући*. Новак Новак! Мученик је морао да скрива идентитет! Тако је Новаковић отпало, а уметничко име остало да живи!

Каква судбина, Хумористе из Карантиније!

+ + +

Мила се прену из сећања и врати, ту где јесте, крај прозора. Свежањ хартије који је имала у руци, па их је малтене заборавила док је била загледана тамо, преко реке негде далеко, у прошлост, сад подиже и прислони уз стакло прозора.

– Таман! Лепо место за даље читање! – помисли, па се сети како је као ученица копирала цртеже. Узимала би слику у боји, па прислањала на прозорско стакло. Преко ње би онда ставила танки лист папира. На дневној светлости, цртеж је био провидан. Оловком би, полако, кривудала белином хартије пратећи,

под њом, јасно видљиве линије оригинала. На крају је, сва задовољна, добијала лепу копију цртежа.

– Боже! – помисли – мој дневник је баш такав! Оно што сам преживела, оригинал, у мени је заувек осликано! А ја све то само извлачим из сећања, (као вечерас, мрак је почео да пада, ову пожутелу хартију из Драгијевог ковчега па полажем пред себе на стакло радног стола, како бих што перније записала, копирала, у дневнику.

Држала је Драгијев рукопис. „Један заборављени претеча АВНОЈ-а”, писало је у наслову, па „Коста Новаковић (1886-1939)”, у поднаслову.

– Ка ми је са тим АВНОЈ-ем данас? – помисли.

Били су то кратки биографски подаци, очигледно подсетник или скица за опширнији рад о овом публицисти и социјалисти.

„Ликвидиран у стаљинистичким чисткама, негде у Совјетији”, читала је „Рођен у Чачку. Са Туцовићем, један од првака Српске социјалдемократске странке. На оснивачком конгресу Комунистичке партије Југославије (КПЈ), 1919, постао члан Извршног одбора Централног партијског већа. Уређивао више партијских листова. Бирао је у Централни комитет (ЦК) и био делегат КПЈ на Четвртом и Шестом конгресу Коминтерне. Био је члан Комунистичке партије Немачке.

Објавио књигу *Македонци! Македонцима! Земља земљопоседницима*, Београд (Издање Централног одбора Н. Р. Ј.), Издационарска штампарија А. Д, 1924. године, стр. 46. Издациона библиотека Независне радничке партије Југославије. Свеска 2, цена 3 динара.”

Независна, а Коминтерна је плаћала?!

Радничка, а аутор је био друго у нашој земљи само не радник?! После су му у Москви дали, иако је имао завршен факултет, да ради као помоћни штампарски радник, под именом Петар Петровић Драгачевац. Добио је социјални стан, сиротињски собичак од десетак квадратних метара, са гвозденим

креветом прекривеним војничким ћебетом, једним полура-
зваљеним ормаром, сточићем и две столице без наслона!

„И Драгачевац је остао без посла”, јавио је из Совјетије, у
мају 1937, човек из Коминтерне, па додао: „Стара га Јелица
више низашто неће да држи”. Био је то псеудоним Елене
Дмитријевне Стасове, револуционарке, једне од лидераца
међународног комунистичког и женског покрета, херојке со-
цијалистичког рада. „Пред Брадоњом (Зигмасом Ангариети-
сом) био и рђаво се држао. Сад ми је и он на врату, а ја таквима
ништа помоћи не могу”, завршио је свој извештај, за тај дан,
Иван Гржетић, члан ЦК КПЈ, представник КПЈ у Коминтерни,
Хрват! Онда је *Пролетер* одрадио свој део посла. Било је то
службено гласило ЦК КПЈ, штампано у Загребу, Бечу, Прагу,
Паризу, Бриселу. Коста је био линчован у новинама као „еле-
мент који је нашој партији и радничкој класи нанео голему
штету у току низа година... везама са класним непријатељом
варао је КП и својим деструктивним радом кочио развитак
партије и на тај начин обезглављивао покрет радничке класе
Југославије, и тако помогао класном непријатељу”.

Обезглављен је на крају, па кремиран, а онда просут у „за-
једничку гробницу”, како су то место сахрањивања крстили,
неосновано, у партијском извештају. Била је то само, заправо,
још једна, мало већа (имао је Драгачевац јаку кост), гомилица
пепела, која је услед несташице ур на брзину (ветар је стао
да дува), морала бити изручена недалеко од крематоријума, у
јаму напуштеног рудника – Стаљинов пакао!

Информатор из Босне”.

– Било је и мушкараца, нису само жене! – помисли Мила.

Годину дана пре атентата на краља Александра у Марсељу,
видео је Косту у Москви. Његово писмо прикључујем овом до-
кументу, па ћу га други пут преписати. Мила узе пожутели па-
пирић, ни налик писму у руке, па настави да чита: „Сарајевски
пролетери вољели су да га слушају и памтили његове духовите
ријечи и јетке примједбе на рачун властодржаца. Био је витак,
наочит, на изразито бијелом лицу носио је опуштене црне
бркове, имао је високо чело и бујну, црну, и немирно забачену
косу. Ишао је лако, усправан, с нечим пркосним у ходу и

држању. А сад је то био сасвим ороноу човек, иако није имао још ни педесет година, погурен, тиха гласа, несигурна хода. Срце ми се стегло од жалости!”

Коста Новаковић, цитати:

1. У дописима из Албаније раскринкавао сам империјалистичку великосрпску политику (у *Србија и Албанци*, Преглед политике Србије према Албанцима од 1878. до 1914. године).

2. Зашто нисмо ми били помагачи у стварању албанске државе (у *Рајном дневнику*).

3. Сељачка Србија више не постоји... 1912. она је потпуно нестала. Уместо ње, империјалистичка Србија, пан-Србија се појавила, са својом пан-српском династијом и пан-српским милитаризмом. Овај нови империјализам, суров, окрутан, немилосрдан, сања о повратку Душановог царства (у *Колонизација и србизација Косова*).“

– Не може ни П. теча АВНОЈ-а без Косова! – помисли Мила. Ко је Обилић, Ко Бранковић, има времена на претек, све ће се видети! – па се премести с’ ноге на ногу, крај прозора.

– Само једно слово, само, а толика разлика у идеологији – сину јој нова помисао – О или Р, остало све исто, **Крста** или **Коста**, Новаковић! Крст или кост?

Мила окрете нову страницу, па прислони боље свежањ хартије на стакло. Био је то рукопис Ј. форматора из Босне:

„Молер је погинуо на Сутјесци!”

Драги је испод тога прибележио:

„Како је камионом из НДХ у Мачву пребачен Молер који је волео само једну боју, почетком јесени 1941, и са њим још 24 робијаша? Испада да су они избегли Трећи **Р**, НДХ, сремско-митровачки затвор и преко моста, моторизовано, прешли у Србију, као да у сватове иду?! Кад се на Малу Госпојину у Петковици, подно Цера, појавио камион, према изјави очевидца, група комунисткиња угледавши их у робијашким оделу је певала: „Хајд’ у коло робијаша, сложено заиграјмо, Митровчанку запевајмо, сада је слобода”. Уствари, швапске драконске мере према становништву само што су биле ступиле на снагу.

Такве казне примењене су само у Србији! Биле су шеснаест пута теже него, рецимо, у Холандији!

Стејић је после био економ у Врховном штабу. Кад је пала Ужичка република и сви бежали из града, он је видео да црвена застава није понета, па је наредио возачу да заустави камион. Иако већ прерано стар и нервно лабилан због деветнаест година робије, (осуђен је био на смрт, краљ га је помиловао, па на двадесет година), дрхтуриле су му руке, попео се на кров зграде по барјак.

Није ли потребније било да робијаши остану на Фрушкој гори, у партизанима, па тамо ослобађају несрећнике по све већем архипелагу чак и дечијих логора?! Поготово, кад тамо није била никада на снази немачка наредба: сто људи за једног убијеног и педесет за рањеног Швабу!

Спасоје Стејић (1904-1943)”.

У наставку Драги је написао чланак из *Политике*, Мила прочита и датум, слова су била ситна па мало скупи очи, „26. јануар, године 1922, *Суђење комунистима*, Атентатор Стејић пориче да је хтео убити Ренета Александра”. Подвукао је црвеном оловком, (Мила насмеја – Ту боју је морао због Молера!), оно што му се учинило важним у новинарском извештају.

„Атентатор Спасоје Стејић, крупан, развијен младић висока чела, поткресаних смеђих бркова, оштрог погледа из дубоких очних дупљи, одаје утисак једног врло обичног човека, али на његовом грубом лицу лебди укочен осмех (ово је два пута подвучено). У овешталом оделу, сваки час глади своју прљаву, накомтрешену косу, док седи на оптуженичкој клупи и прекрштених руку прати долазак осталих оптужених.”

– И ја бих ово подвукла – помисли Мила, па настави да чита:

„Председник суда се обраћа оптуженом Стејићу:

– Одакле сте?

– Из Турске Кањиже.

– Јесте ли били војник?

– Јесам. Кад сам побегао за Русију за време рата, био сам после у добровољачкој дивизији а када је ова отишла за Солун, ја сам остао у Русији.

– Јесте ли тада били у служби комуниста?

– Био сам само обичан њихов службеник у Самари.

– Када сте се вратили у отаџбину?

– Фебруара месеца 1920. године.

– Шта сте тада радили?

– Прво сам почео да радим свој молерски занат, али када је у њему настао застој, ја сам отпочео да се бавим трговином и трговао сам чиме сам стигао.”

– Није само био молер! – помисли Мила.

„Атентатор је лагао пред судом”, записао је Драги. „Он се према мојим изворима, из врха те њихове партије, вратио из Москве чим је проглашена Краљевина СХС, и то на револуционаран рад. Био је бољшевички борац. Из Самаре, тачно је да је тамо боравио, он одлази у Москву. Ово није ни поменуто! Нити је судија приупитао! Овде је постао члан новоосноване Југословенске комунистичке групе при Руској комунистичкој партији (бољшевика). Зашто им је ово дете требало, сад је јасно као дан! Био је то први конгрес после Октобарске револуције чији је иницијатор био Лењин, лично. (Бољшевичка империја не мења стратегију! Као што је онда истурила аустријске ратне заробљенике из Југословенског добровољачког корпуса да сеју комунизам у Југославији, тако сада чини са Марком Месићем и друговима, као и са Бугарима, који наступају пред Црвеном армијом!) Пред 500 људи изнет је циљ стварања организације: вратити се у земљу и извршавати револуционарне акције по узору на бољшевице. Конгрес је основао Федерацију иностраних група при РКП(б). Југословенска група добила је своје руководство. Крајем 1918, унутар ње формиран је иницијативни Комитет за организовање комунистичке партије у Југославији. Био је то уски круг људи, учесника бољшевичке револуције, који треба да организују илегалне партијске ћелије по повратку кући, и како је усвојено, да преузму власт и успоставе диктатуру пролетеријата. Млађани Спасоје Стејић изабран је у ово тело. Веровали су у светску револуцију. У Пешти су их, на путу

за кућу, дочекали другови: Кун, Пор и Самуели, а у Осијеку Киш, који је имао чак и оригинални службени печат за криво-творење пасоша.

Одмах су кренули са радом, а Москви су јавили: „Ми смо увјерени да ћемо вас ускоро поздрављати као Југословенска социјалистичка република.” У Новом Саду чланови комитета су пуном паром кренули са акцијама. Пред одлазак из Москве, њих је примио Лењин и саветовао да буду једниствени, јер ће тако најбоље помоћи младој совјетској републици. „По многим местима организовали смо Комунистичке кружоке”, убрзо су реферисали центри. На Фрушкој гори основали су, 9. марта 1919, тајну организацију Југословенског комунистичког револуционарног савеза „Пелагић”. Стејић је и овде био, и гласао! У почасно председништво, једногласно, (било је 48 делегата), су изабрани Лењин и Бела Кун, а за председника Чанков блиски сарадник Никола Груловић из Бешке (његов предак је продавао креч по контумцима за масовне гробнице), који је сада догурао до члана АВНОЈ-а! Штампали су летак *Шта хоће Пелагићевци?*, у коме је истакнуто „Да се уништи одељење државе. На њихово место да се успостави једна Југословенска социјалистичка совјетска република”. У априлу су учествовали, по Лењиновом савету, на Конгресу уједињења социјалистичких и радничких партија у Социјалистичку радничку партију Југославије (комуниста). Пелагићевци нису распустили своје ћелије, већ су ширили свој рад. Имам пресретнуто њихово Директивно писмо за оснивање црвених петорки у Срему: „Драги друже! Учини ово: створи у месту илегалну организацију, и то оваку: нађи још четири друга и образујте одбор и распоредите рад овако: ти имаш да држиш везу са окружним одбором (тј. са нама), само ти имаш да знаш гдје се ми налазимо, само ти имаш да примаш директиве од нас, и само ти имаш да нам о раду вашем извештај дајеш. Између остала она четири члана један има да буде благајник, е ништа да ради, и има само паре да чува, она остала тројица (Драги је реч тројица два пута подвукао!) имају опет у месту и околним селима као и у Врднику да организују комунистичке групе, са тим групама одржавају они везу који су их организовали, једна

група за другу не сме да зна.” Ето, одакле црне тројке код нас! Почели су да набављају оружије. Спасоје Стејић се настанио у кући Лајоша Чакија, ткачког радника, (отац Шандор, мајка девојачко Хармањи), који је осуђен на двадесет година робије због саучесништва у атентату. Имам њихово писмо – писао је Драги – где стоји: „Ако има тамо оружја за купит, јавите нам”. У другом, њихов саборац вели: „Ми смо веровали да ће у Краљевини букнути револуција”. Лајош, прави правцијати, после је био у Лепоглави и дружио се са Титом, у пролеће 1930.

Судија није питао Стејића, а могао је, како је Прока Адам, Златичанин, из Самаре стигао у своје село почетком децембра 1918. и да ли је одмах узео учешће у стварању Кусићко-златичке народне републике, по узору на совјетске. „Ситна киша пала, Аустрија пропала” и револуционарне песме певао је он, иако је мајор Додић запретио да ће „црвеним гусларима”, како их је крстио, ударати 25 батина по туру, а Станислав Мартиновић их је и појео (после се разболео и вукао две три године, па умро). Све до лета 1919. Стејић је, изгледа, и овде агитовао за републику, а Додић му гледао кроз прсте као малолетнику, било му је четрнаест-петнаест година. А кад је отворена граница на Нери између Кусића и Златице, република је пропала, између две краљевине.

Стејић је имао седамнаест година, три мање од Принципа, кад је на исти празник, Видовдан, седам годин после Сарајева, бацио бомбу на српског наследника престола у сред Београда! Само је бандера за струју са својим чашицама, срећом, била на путу експлозивној направи коју је Стејић бацио на наследникова кола са трећег спрата зграде Министарства грађ на, која се реновирала. Тако је бомба, одбијена од чашица, пала на грађевинску скелу и ту експлодирала. Регент је остао неп ређен, а више људи је било рањено од гелера!

Милорад Драшковић, министар полиције, следећег месеца није имао среће! Комунистички атентат био је успешан!

Стејићев адвокат био је Драгиша Васић, књижевник, (у Штаб Драже Михаиловића дошао је у лето 1941, где је сматран

његовим замеником). Одбрану је засновао на тези како је његов брањеник пркосна и анархоиндивидуалистичка појава!

– Тесла спаси љевића, да га Молер не окречи заувек у црвено! – осмехну се Мила, па склони свежањ хартије са стакла. Кад их окрете у рукама, на задњој страни, примети Драгијев рукопис „Белешка”. Врати папир на стакло, па настави да чита, не макнувши се од прозора.

„Пресликано све код нас има да буде! Сад, после тог њиховог АВНОЈ-а све је провидно! Проћи ћемо к’о Руси! По партијском Уставу, који они буду донели (као Стаљин у СССР-у), биће спроведена законска мајоризација српског народа. Јер иако по совјетској статистици Руса (Великоруса, Белоруса и Украјинаца) има 77 посто, они по Уставу имају само 17 посто представника у Врховном совјету, и то дводомном (Совјет националности и Совјет Савеза). Стварно су их имали нешто више. Али су зато добили федеративне републике, које се, кад устреба, могу и поцепати! И као што се име Русије не чује у називу државе СССР, тако ће проћи и Србија!”

– Копија! – прошапута Мила – На стаклу! Па док се не раздије!

„Али то неће сметати нашим комунистима кад издије први рат да буду националисти!

Разговарао сам са једном Рускињом, која је одрасла у дечијим домовима и државним интернатима. Сад живи у Београду. Она каже да је њен матерни језик руски, али није знала да је Рускиња, толики је интернационализам тамо владао.

Зато сада, кад им гори под ногама, Московски радио од 22. јуна 1941, не емитује само Интернационалу, већ и старе руске војничке песме. Бољшевичке паролe су замењене националним. А чују се, чак и црквена молепствија. Новине *Известија* су у лето 1942. објавиле указ президијума Совјета, којим се установљавају три нова државна одликовања, ордени: Кутузова, Суворова и Александра Невског (светитељ). Све се ово чини, по први пут после револуције, из крајње нужде како би се режим сачувао! По својим осећањима, Ђурђијанац Џугашвили ово не би никад допустио, али мора из невоље. Али кад се

режим буде ослободио актуелних невоља, он ће се мирне душе одрећи и све своје садашње националистичке политике.

Коласална штета, како је сад зову, из Савезничког бомбардовања на Ускрс, (Београдско породилиште), само ће припомоћи, као кума на крштењу попу, већ рођеном АВНОЈ-у!”

– Боже, па кумство је наследно – помисли Мила – А лепо је један од тих информатора Драгију јавио из Лондона, како се Рузвелт онда тресао од смеха у колицима, па сад краљ нема друге него да плаче к’о дете!

Сети се, падала је киша данима па нису нигде мрдали из стана, седели су овде на кревету. Драги је први пут био тако забринут. Из џепа сакоа извадио је писмо, пожутело као да је годину дана путовало, узео наочаре, (од скоро мора да их носи), па га отворио.

– Морам нешто да поделим са тобом – рекао је и почео да чита:

„Понедељак, 19. јун, 1944. А мени је, још зимус, све рекао Пурић о састанку са Рузвелтом у Каиру пре Техеранске конференције. Био је код њега са краљем. Кад су ушли у салон, Рузвелта су угурали на колицима: Hello, Peter!... Ваша ситуација је одлична. Не брините ништа. ли може шта да се учини да се Михаиловић и Тито доведу овамо на састанак? Тако је било и са Де Голом и Жироом. Нису хтели, па су се састали. урић је одговорио да то није исти случај и да је између Михаиловића и Тита пало много крви. Рузвелт је наставио: „Може, може! Нису хтели ни Французи, али кад сам рекао Черчилу да Де Голу пошаље кратак телеграм са *No come, no money*, Де Гол је одмах дошао. Преда мном су се руковали. Истина, окренули су један другом леђа, али свеједно” На ово се Рузвелт искезио и тресао од смеха!

Данас сам био код професора Јовановића. Ни он ништа не разуме. Рек’о ми је шта је чуо од једног Енглеза који је био присутан кад се краљ вратио са последњег састанка са Черчилом, после кога је морао да повери састав Владе Бану. Пошто је ушао у кућу, бадио се на канабе и дуго плакао као дете. Ко зна какву је све пресију Черчил чинио... Штета што се он уопште

лично упуштао у те разговоре. За то ипак мора да се баца одговорност на политичаре. Од почетка су они њега истицали и гурали да он доноси одлуке!”

+ + +

Осети благи бол у ногама. Први пут га је имала у Албанији, по оној зими, у планинама. Од тада живи са њим. Драги је имао сличне тегобе.

– Опет ова Албанска споменица! – уз кисели осмех, своје болове кад би стали да се враћају, именовала је Мила.

– Ал’ си ти кукавица!

– Ко не пређе Албанију пешке, не зна шта су муке тешке!

Мила се осмехну, па на кратко опази у даљини, не стране Саве, два-три камиона да стигоше пред логор. Откад је почео рат, нису престајали да довозе несрећнике. И старо и младо је, углавном предвече, пристизало на Сајмиште. Тако је, на граници, почињала та држава логора, прва у историји, НДХ!

– Почетни штанд! – Драги је једном рекао док су стајали овде, крај прозора, гледали у реку – на сајму свих логора у Хрватској. Знаш, у исти они карантини, контумци, у којима су Мијајло и Миа још били, али на хрватски начин!

– Страшно! – рекла је Мила.

– Моји информатори тамо преко, што ми их Милан остави, све ми јављају! Јуче добих препис из радног дневника неког гробара Фрање Иловара! Е, то је тек страшно!

– Шта пише?

– Предујам и потврде, углавном! Основне информације! Примео за рад на копању гробова 10.000 куна, 22. јула 1942, „за сто комада дјецe покопане”, како тамо стоји! Укупно је, до сада, у дневник унео 468 деце!

– Па то нигде на свету нема!

– Тачно! Нико није имао логор за децу, као они у Јастребарском! У мемљивим зидинама старог дворца, углавном децу

предшколског узраста преваспитавају часне сестре, конгрегације светог Винка Паулског!

– Јањичаре праве! – рекла је Мила.

– Сирота деца, на капама носе слово У, латинично!

– Има ли још таквих логора за децу тамо?

– Према мојим сазнањима има!

– Где све?

– На острву Пагу. Сиску!

– И тамо? Јадна деца!

– Ливно!

– Боже, као у епској песми *Сћари Вујадин!*

О синови, моји соколови,

Видиће ли йроклијећо Лијевно...

– Судбина! – прошапутао је Драги, загладан у потоњене ждрале у Сави.

– Нема народа са таквом судбом на планети! – плакала је Мила, крај прозора, на Косанчићевом венцу.

– У Јасеновцу, ради дечије одељење! – рече Драги, па и он заплака!

Мила се склони са прозора, па седе за радни сто. Из ковчега, насумице, онако погурена испод стола, као да извлачи бројеве за срећке на лутрији, узме једну књигу, па је стави пред себе и упали стону лампу.

Била је то *Српска Голубица*, штампана у Крушевцу 1940. Аутор је био Драгијев стриц, прота Милун Ј. Стојадиновић. Мила се сети његове сахране. Рат је био почео кад су га, на Старом гробљу у Крушевцу, покопали крај протинице Даринке, коју је толико волео, да је после њене смрти књигу о њој написао! Мила се исповедала код њега! Ако је негде могла да тако отвори душу, могла је под његовим епитрахилом. Он их је и у Стопању радо водио. Ето, и сад кад јој је тешко после испраћаја Милана у бели свет, прота је решио да је утеши, помисли, па отвори књигу и нађе његово писмо:

„Драги синовче”, писао је Драгом, „Шаљем ти ову моју нову књигу за твоје *Српско јеванђеље*! Лепа ти је замисао, да скупаш што више узмогнеш ваљане грађе о страдању и патњи

нашег погибелног народа, па после све то ставиш на 'ртију и објавиш у једној књизи, под именом *Српско јеванђеље*! Знам да ти то можеш да учиниш, јер си од малих ногу лепо знао да пишеш. Само пази да та кола не претовариш и преврнеш од терета нашег страдања! Равнотежу држи, к'о онда кад си се као дете возио на срченици од кола, земљаним друмом по Стопањи, ако се сећаш? Ако си, пак сметнуо с'ума да је овако било, стриц је ту да те подсети, јер сам иш'о крај тебе с раширеним рукама, да те при'ватим ако изгубиш равнотежу, како не биљућу о земљу!

Циљ писања увек ти мора бити на другој речи из наслова књиге, то јесте, на јеванђељу. Јер Христос је страдао на крсту, и то тамо, у Јеванђељу, све стоји детаљно описано али је најважније да јесте Васкрсао! Отуда тај назив не чуди (грчка реч јеванђеље, ми бисмо рекли, блага вест).

Нађи распис Светог архијерејског синода, под бр. 3265 од 18/5. априла, и г. Епископа нишког, под РС 1316, од 7. V /24. IV, и нишког Црквеног суда, под бр. 773, од 20/7. маја 1940. године. Опширан је и узбудљив, па би ти сигурно за књигу значио. Пошто ће најесен бити већ четврт века од окупације Србије у Великом рату, они моле очевице тих тешких дана да им све опишу шта су препатили. Планирана је да се, потом, одштампа једна Споменица која би у потпуности очувала успомену на све националне и црквене мученике, и да се подигне један велики споменик као символ страдања, као и да се у целој земљи приреде свечане задушнице.

Шаљем ти одговор и на твоје питање с' којим си ме задужио да се обавестим, кол'ко могу, о карантину у Крушевцу, или контумцу, како су их тада звали. Не знам шта ће ти ови подаци? Јер оснивач овог контумца јесте био из Стопање родом, највероватније из наше куће, како сам и ја слушао од старих људи да су приповедали и мени и твом покојном оцу, али за то писаног трага нигде не нађох! Јер, тај Петар, презиме је имао једно по рођењу, Лазаревић, али је сироче ост'о још у првој буну, па га је жупски војвода Павле Цукић узео код себе и о њему се старао, и наденуо му своје презиме Цукић. Жена му се звала Мица и твој деда, а мој отац, је њу добро знао. Она је припове-

дала како је њеног сиротог Перу књаз Милош, као голобрадог младића, гурнуо у ватру. Био је у црној тројци за ликвидацију шабачког владике Мелентија Никшића. Вођа тројке био је неки Марко Штитарац, Милошев човек од највећег поверења! Пера је Мици казивао, како га је тај грозни приказ тако потре-сао, да је после дуго боловао. По извршењу тога дела, узимали су шта се коме свидело! Штитарац је хватао оружје, Вуле, други члан тројке, узме нож, чибук, и неке ситне паре. „Мој Пера“, ка-зивала је Мица, „кад виде да је све попрскано крвљу, отури, ве-ли, и оно што је узео.“ Зато је њега Књаз, кад је видео да је мек, после истурио за настојника кнежевог двора, па управитеља српског дела Београда, среског старешину у Карановцу, Оса-оници и Крушевцу. Начелник Округа крушевачког постао је 8. марта 1839. и био до 1842, кад је аванзовао у Совјет. Волео је да сели људе на боље локације. То је радио по свим местима где је управу држ’о, па и у Крушевцу. Мој добар пријатељ, Крста Но-ваковић, апотекар, има један ковчег са старом архивском грађом, коју вазда прикупља. Он ми показа како је у пролећ’, лета 1836. полковник, како тамо пише, крушевачки Петар Ла-заревих, известио Књазу, да је житеље чаршије Крушевац, ка-ко с кућама, тако и с дућанима оних бара и каловитог теста на брдо наместити наредио, и у пределу чаршијског места по мери инцилурској (како тамо пише тако ти преписујем овде), крст с освешченијем воде већ поставио’. Кол’ко је Крсти по-знато, Петар ни у Карановцу, ни у Осаоници, а за Крушевац је сигуран, није себи ни метар земљишта за дућан или конак беге-нисао. А мог’о је да ради шта је хтео! Човек је поб’о крст, по-звао свештеника да освешта земљиште и, ладно, преселио јадни народ на здраво за живот место!

О здрављу је строго водио рачуна! У пролећ’ 1839, извес-тио је Крагујевац да се у крушевачком крају појавила незнана болест. Од ње је, сваког дана, умирало више људи, и то за тили час! Није јој требало више од једног дана кад се појави, да са’ра-ни човека! Лекар је послат из престонице. А Петар је, да би спречио неконтролисано прелажење границе са Турском на Јанковој клисури (тада је овде био гранични прелаз), завео ка-рантински затвор. Заразне болести по Топлици су онда биле

наступиле. За сва лица која су преко Јанкове клисуре ступала у Округ крушевачки из правца Турске, знало се да им најпре сле-дује карантин и плаћање један цванцик дијурне и толико дангубине у касу правите вену', како ми показа Крста да све лепо пише, црно на бело.

Имао је Пера још један карантин. Њега су издржавали сви који су имали френгу, како су онда звали сифилис. 'Едан хан прибавио за речене болестнике', известио је аза, као и да се 'за млеко и за проче потребе' побринуо. Није га било брига што се у Начелству ни питање' како ће се 'кирија на хан и ове трошкове за мл и дрва и проче потребе плаћати?' Пера је терао по своме па је лекар Стока (то му је надимак био, а име Стојан), послат из престонице и овде имао пуне руке посла. Ра-портирао је Књазу да је '8 чељади, 2 човека, 4 жене, и 2 девоике почео лечити'. Болесницима је давао саспарилу. (Крста је Фар-мацеутски факултет у Загребу завршио и био у Бечу на специ-јализацији, па зна да је у то доба као најбољи лек за сифилис важио Decoctum Sarsaparilae compositum који делује диуре-тично!) Среске старешине су покушале да укрију болеснике. Брука је пукла на велико! 'Опоменути болестници много кри-ју, и бое се објавити', јављено је азу. Али Пера, ко Пера није на то марио нити се повлачио. 'Има множество число душа од болести френге по окружју страдајући', писао је лекар, да Кра-гујевац зна како стоји стара престоница. Зато се могао жалити, да што се Совета тиче, мало лекова шаље'. Књаз је онда наре-дио: 'што плаћања тиче, ви наплаћујте лекове од болестни-ка. Болесницима је доста благодeјанија учињено, што имају лекара, који ји лечи, а за лекове треба да плати .

Пера је ту имао још једну муку. Френгу је лечио, и то јевти-није, неки Гојко Влаић. Он је са петнаест година отишао из Крушевца у Костурску нахију Румелијског вилајета да изучи трговачки занат. Тамо се оженио и од свог таста неке лекарије учио. Кад се вратио кући, он је наш'о неко путујуће мазало, сликописца, те му је овај намоловао кошницу и око ње рој пчела. Кад је све било готово, могао је да то окачи изнад задњег улаза у кућу и тако је отворио свој карантин. Кроз њега су мно-ги прошли. Френгичари поготово. Ваљда и због оног задњег

улаза у кућу, да их нико не види. Али он је имао друкчији лек. Болеснике, голе до појаса, кадио је живом. Тако су они, четрдесет дана, ступали код њега као у какву сауну. А он би их у том собичку држао у облаку паре која се дизала са распаљеног жара у мангалу. Несрећници су, притом, имали пуна уста прополиса, како би заштитили уста и грло од испарења живе! Наги део тела добијао би им, полако, метално-сиву боју. Био је то, да се насмејемо, иако није смешно, њихов панцир у двобоју са вренгом, како су је још звали! После их је др Влаић слао у Рибарску Бању да „узму“ четрдесет купања како би завршили своју терапију и да им из тела „ишчили жива“.

Само не знам одакле му баш овај број од четрдесет у терапији, јер карантини су и добили по њему своје име које данас цео свет користи. Као што ти добро знаш, италијанско *quarantaine*, и још боље француско *quarantine*, значило је четрдесетодневно санитетско посматрање путника што долазе из крајева у којима влада каква заразна болест. Толико дана су морали остати у карантину, контумцу, на венецијанској граници.

Јадни људи!

Ето ти, синовац, уједно и одговора на твоје друго питање, за које је разумљиво што се интересујеш, шта треба чинити да стане ширење комунизма код нас?!

Е, да је добри наш Пера сад жив, он би и са бољшевицима знао шта би радио!”

+ + +

– Како прота лепо пише! – помисли Мила – Не чуди ме онда одакле код Драгог и његовог брата смисао за добру реченицу! Генетика је чудо!

Сети се да је једном, после исповести, Пети испричала како су се она и Драги упознали у бежанији.

– Промисао Божи! – казао је и прекрстио се – Вас је водио на јут, а мене на исток, ван наше отаџбине. По бугарским логорима проведох Велики рат. Видиш, Пупина је тај исти Промисао одвео на запад, далеко у свет. Па кад сам у Лесковцу чуо му како да завршим онолку Саборну цркву, ето ти писма.

Пупин ми посла грдне доларе, те приведох крају све што треба за освештање храма. Прич'о ми је човек, мој парохијанин који научника добро зна, да он никад није заборавио свог Светог Саву и оно што га је мајка о њему учила.

– И Свети Сава је био путник! – примети Мила.

– На све стране света! – потврдио је Прота – Као што путује и данас! Пупин је казао да је најстарија црква Светог Саве у Америци подигнута још крајем прошлог века, у неком градићу. Чексон, чини ми се да се тако зове!

Мила прекиде размишљање, па узе *Српску Голубицу* у руке.

Драги још путује! Докле ли су стигли? – помисли, па насуице отвори књигу. Имала је шта и да види! Крупним словима био је написан наслов поглавља: ИНТЕРНИРАЊЕ.

Прота је писао:

По прогону мога сина

– Прво су Божу протерали из Лесковца у неки логор у Бугарској – Мила се сети да јој је Драги причао о свом брату, па настави да чита:

„Тога јутра, око осам сати, дође један војник к' мојој кући и викну жени: „Госпожа, тук ли је дедо поп?“, Овде је', одговори она и ја одмах изађох на праг. „Шта хоћеш војниче?“, упитах га. „Веднаг отивајте во комендантството“, рече он. Сваки отпор био би кобан. Знајући да могу бити убијен, опростих се са женом и децом и одох у командантство, које је било смештено у једној приватној кући спрам среског начелства, баш у мојој парохији. Помислих у себи: „Хе, овде сам долазио у име Христа и цркве ради службе, а сад долазим у име сатане и пакла ради искушења!“

– Добри мој, духовниче! – прошапута, па мало приближи стону лампу, да боље види слова:

„Постајах мало у ходнику, па ме позваше унутра и дуго испитиваху у циљу шта да раде са мном да ли да ме убију или интернирају. То је био као војни суд. Најзад, пало је решење да ме интернирају. „Ви морате ићи у Софију и то под стражом; тамо имате да научите блгарски језик и после да се упутите на своју

дужност', рекоше ми. „Добро', рекох им, ,но како ћу отићи и којим правцем? На часну реч и по цену живота ја бих отишао сам и без страже, само ми дајте ваш акт да понесем и да га предам коме ви кажете.’

– Као у Библији, оно јагње за клање, а само иде! – помисли Мила.

„Али бих ишао возом преко Ниша и Пирота.”

– Ето, мени још једног воза данас! – прекрсти се.

„Не възможно така понеже трен је потребан Немцима”, рекоше они. „Онда да идем преко Власотинца и Лужнице?’, упитах. „Не възможно ни така, на татак (тим правцем) иде наша комора’ веле они. „Па онда, куда ћу?’, упитах ја. „През Сурдулица’, одговорише они. Знајући шта је раније било у Сурдулици, рекох им: „Онда знам шта ме чека!’ „А бе не се грижите за живот, то вам гарантирамо’ рекоше они.

– Нема воза – помисли – Али зато истрајај не гине!

„Одмах кренемо нас четири попа (ја из вароша и три сеоска: Трајко Поповић из Бошњака, Јован Поповић из Рафуне и Јефта Тодоровић из Богојевца) и четири стражара с пушкама и бајонетима кроз Лесковац у правцу Грделице. Срећом, имали смо два коња, те смо носили по мало пртљага и на смену јахали: двојица јашемо, а двојица иду пешке по један сат, па опет тако.

У то време интерниран је и владика нишки г. Доситеј, и одведен у манастир Бачковски. Он је желео да остане код пастве, што је препоручивао и свештенству, али „сила Бога не моли!”...

– Нисам знала! – помисли Мила – У Ваведењу нам само рекоше да му је боље. Неће да нас секирају!

Први српски митрополит загребачки Доситеј Васић, пре тога епископ нишки, зверски је претучен на почетку рата. Часне сестре су, чак и у томе имале своје учешће. Његов ћакон Лазар Живадиновић, родом из једног села код Крушевца, није тада преживео. После је, на интервенцију цркве код Немаца, митрополит пребачен у Београд и смештен у манастир Ваведење, на Топчидеру. Тако се вратио у свој родни град, да у

њему од последица мучења умре на крају рата. Проглашен је за
Светитеља.

„Кад смо стигли у Предејане (више Грделице), паде ноћ; свратисмо у једну сељачку кућу на конак. Онако уморни, покисли, каљави, ускоро поспасмо! За време нашег спавања ноћу, долазиле су њихове комите с пушкама и камама да нас поубијају, али су се томе енергично одупрели наши стражари, па су комите отишле некуд даље.”

– К’о нас што су онда вребали Арнаути!

„Ми за то ништа нисмо знали, јер смо спавали. Стражари нам причају шта се десило, говорећи: „А бе има да черпите (да частите) кад сте ове ноћи остали живи.” „Хоћемо, хоћемо”, кажемо ми. Сутрадан рано, по снегу и блату кренемо даље до Цепа. Ту беше начелник војне станице неки добар човек, који нас је сажаљевао и у души осуђивао овакав зверски поступак с нама. Видећи његово благо расположење према нама, умолили смо га да отпусти три стражара као непотребна, па само један да нас спроводи, јер смо свуда ми плаћали трошак и за све њих! Он усвоји наш предлог и тако с нама продужи пут само један стражар, неки Петров.”

– Невероватно, баш као овце на клање! Па, њих четворица једног човека могу лако свладати! Али људи тад отупе! Претрну од страха, шта ли? Па иду ногу пред ногу даље у логор! К’о сад сви ови мученици, преко реке, у НДХ!

„Из Цепа кренемо лево уз брдо преко једне шумице, и у први мрак стигосмо у Сурдулицу, поповску гробницу! Стражар нам рече да је овде командант врло свиреп и могли бисмо зло проћи, те да му се не јављамо, него покрај реке да продужимо даље до првог села. Тако је и било, стигосмо у село Ђурковицу на конак у једну добру домаћинску кућу. Пао је већ увелико мрак. Везасмо коње у једну шупу, а ми онако мокри, каљави, озебли и готово промрзли, окуписмо се око огњишта да се огрејемо. Угрејаше нам и мало ракије крушковаче и спремише нешто за вечеру. Уђосмо у собу да вечерамо, а ноћ већ увелико. Кад, наједаред грунуше њихове комите као гладне хијене на лешеве! Једнога оставили као стражара чак код вратни-

це на улазу у двориште, једнога пред кућна врата, а двојица уђоше у кућу. Имали су намеру да нас све поубијају. Али наста велика препирка с нашим стражаром, који нас је доста симпатисао. Они су протесили што се у пролазу нисмо јавили команданту у Сурдулицу и захтевали, иако је ноћ, да се одмах вратимо тамо. У ствари, хтели су да нас поубијају одмах у селу поред једне провалије! Страшна је била слика ових комита: на грудима носе по два реденика метака укрштених у знаку слова Х, око појаса опет реденици пуни метака, а у завоју ногу, око листова, по једну каму оштру као пламен! „Искаме да потепамо та српска кучета!”, веле они.”

– Страшно! Кучета, људи у мантијама исте вере као и они. Могу да их причесте, исповеде...

„А наш стражар им каже: „Ово су чесна хора, а не „кучета”, да он има „нарежденије” да нас живе одведе у Софију и показа им спроводни акт још из Лесковца, с нашим именима. „Ако ви отворите стрелба, и аз ште отворим и само ако аз погинем, онда ште да оставим ови хора (људе), али ви који останете живи од моја стрелба ште горко да одговарате!” рече им он. На то ја рекох комитама: „Децо, као што и сами видите, ми смо стари, слаби и много уморни, и ни у ком случају нећемо у ово доба ноћи да се враћамо натраг у Сурдулицу. Нема ни потребе, пошто спроводно путујемо и то с актом команде. Ако сте наумни да нас убијете, и ако је то Божја воља, убијте нас овде! Него најзад нека буде овако: ено наших коња у штали, нека одјаше један од вас у Сурдулицу и нека објасни ствар, па ако командант не дозволи наше путовање, ми ћемо се вратити натраг к њему”. Ја сам имао намеру да прође ноћ, да једном сване, па шта буде нек буде дању. Не знам зашто, ал’ некако ми је лакше било погинути дању него ноћу. Чинило ми се да ме сунчани зраци приближују Богу, а ноћна тама ме удаљава!”

– Мили мој духовниче! – изусте Мила – Увек си ме знао у животу утешити, па то и сад учини!

„И гле чуда, настаде преокрет! Комите пристадоше на мој предлог и тобож послаше једнога од њих у Сурдулицу, али по његовом брзом повратку сумњам да је збиља ишао, јер је Сурдулица прилично удаљена. Тек сада, око поноћи, седосмо сви

измешани? њихови попови и комите (јагањци и тигрови) да вечерамо заједнички. Из њихових очију севају жеравице, а ја се тада сепих чудног догађаја кад је Божји пророк био бачен међу лавове да га растргну, но они беху мирни као јагањци, па пророк оста жив! У визији спазих Христа Спаситеља како нас благосиља и чух Његове речи: „Ја сам с вама и никог се не дојте!”

– Боже, благи! – Мила устаде са столице, па приђе зиду са иконом Светог Стевана, прекрсти се и стаде палити кандило, пред њом! – Стриц је и Христа видео!

+ + +

Мила се опет врати на, сада јој се чинило, прадавне тренутке са Драгим – сети се – како су се њих двоје сити исплакали крај прозора, док су са Венца гледали тамо, преко реке, у Карантину, како је давно крсти Мијајло. После 1918, била је ослобођена та земља, на кратко, па ето, опет је у рукама још горег непријатеља!

– Ти му сад дођеш к’о Косовка девојка – прошапута Драги кад стаде плакати, па се окрете ка њој и с’ лица јој узе марамицом, коју хитро извади из џепа сакоа, (увек је имао миришљаву јер је то у Паризу свик’о), брисати сузе.

– А ти си као Косанчић Иван? Увек себи држиш високу цену!

– Добро, Венац се не зове по мени, већ по њему! Видиш да сам скроман! – осмехну се.

– Уходиш Турке са овим сада твојим информаторима из покојне царске војно-обавештајне службе, што ти их Милан у аманет остави!

– Тако некако!

– Да јавиш свом побратиму, Милошу Обилићу!

– Шта ћеш кад они знају добро и турски и арапски, а ни ја нисам мутав!

– А живиш на обронцима Радан планине у Ивановој кули, недалеко од Куршумлије! У свом карантину! Па чекаш к’о некад што су тамошњи јунаци *Гвозденој љука*, пред Велики рат,

сањали да пођу, тамо! – показа руком преко Саве – У Косовску битку!

Сад се Мила најежи да му је и то казала, као пророк, када није било ни помена да ће се растати, као што се растадоше данас, у Земуну, на колодвору.

– Судбина! – помисли.

– Јел’ ти због прстена приговараш?

– Како? – пита Мила.

– Заборавила си да у песми *Милош, Иван и Милан сусрећу Косовку девојку*?

– Нисам! – поцрвене.

– Прстен позлаћени, пред одлазак на Косово, у битку, Косанчић је дао Косовки девојки!

Мила испружи десну руку па се загледа у прстен који јој данас, пред одлазак, пре него што је пољуби пред оноликим светом, стави на руку и клекну пред њом.

– Чекај ме! – изустио је.

Они се нису венчавали толике године, не због тога што нису имали деце, већ што нису марили за церемоније, како су их звали. После Албаније и свега што су преко главе претурили, живели су тако да су једно другом били довољни, па им је помисао на неку велику свадбу, са силним бројем званица, била смешна. Али данас се, пред растанак, и то збило.

– Ето, зашто је и он важан! – прошапута Мила – Сад кад оде, „прстен позлаћени” као да ме епски сећа на нашу лирику!

– Знам ја тебе добро! – сети се Мила да му је казала, онда на Венцу.

– Није то!

– Како није? Милош Обилић је све лепо казао, кад је побратиму пехаром вина наздрављао: „Ако ћу је напиток по љепоти, напиток ћу је Косанчић Ивану!” Ти то, као због мене говориш, Косовка девојка, а овамо себи дижеш цену, као увек! – смејала се Мила.

– За њим иде Косанчић Иване, красан јунак на овоме свету! – рецитовао је Драги пред њом, усправљен, к’о онда на Крфу кад је у грчку гимназију ступио, па га учитељ прозвао на првом часу да каже једну песму коју добро зна, пред децом!

– Сабља му се по калдрми вуче! – смејала се Мила.

– Кол’ко сам само прегазио ове калдрме по твом Венцу, то ни баба Љубица није могла да испрати! Километража је то, већа него она наша из бежаније!

– Свилен калпак, оковано перје!

– Добро, француска мода јесте моја слабост!

– На јунаку коласта аздија, око врата свилена марама, на руци му бурма позлаћена!

Мила се смејала до суза, док се он снебивао пред толиком маштом епског песника.

– И све је то било, овде, крај мог прозора, на Косанчићевом венцу, па прошло – помисли Мила, па се врати у стварност!

– Боље да се вратим учитељу моме – прошапута, па од прозора, крај кога је стајала, приђе икони са упаљеним кандилом, прекрсти се и седе за сто.

Узе књигу, да настави са читањем протиног интернирања. Кад људе мука снађе, одједном, као што болест долази, осећање да су толики људи пре њих имали сличне, и много теже животне недаће, човеку не може помоћи, али зна благнути и утешити сваки бол – помисли. Нада се рађа, да ће и својој музи, једном, кад она прође, (а све мине, кад тад, само треба бити стрпљив), окренути леђа и можда, о њој и анегдоте приповедати!

Прота је, даље, писао:

„Тек скоро пред зору, онако обучени, обувени и покисли, полегасмо на голу земљу да мало проспавамо, а чим се зора указала продужисмо трновити пут кроз клисуру у правцу Владинског језера.”

– Јадни људи! – помисли.

„Већ је подне. Седосмо у снег да поједемо по једно парче сува хлеба и мало да се одморимо. Снег до појаса, а околo по потоцима леже људски лешевии!”

– Страшно!

„Затим продужисмо даље покрај језера и сеоске школе, пређосмо бугарску границу и омркосмо у село Божица (сад је то село наше).”

– Ето, судбине!

„При самом прелазу окренух се натраг ради опроштаја с отаџбином, прекрстих се и подигох молитву: Господе Боже, опрости што се окренух на бекство ка Србији, јер помислим да си Ти сад тамо, а не овамо на Југославију. Чувај нас и спаси нас. Збогом Србијо! Позови нас да се вратимо!”

– Духовниче мој! – наједном је имала утисак као да је и сад пред њим, на исповести, погнуте главе под његовим епитрахилом, а он горе, невидљив, крај упаљеног кандила, над њом.

„То је било баш уочи нове 1916. године.”

– Кад смо ми по Албанији чекали да већ једном лађе доплове, и спасу нас!

„Ноћили смо у једној механи. Сутрадан, због исувише лошег времена и јаког ветра, преседесмо ту по пристанку стражара, јер и њему је било тешко да иде, па 2. јануара продужисмо даље и дођосмо у село Треклин. Предлагах да преноћимо ту јер се већ спуштао мрак, али стражар не пристаде јер смо већ били пропустили један дан у Божици. Уђосмо у једну механу и питасмо има ли што за вечеру. Механџија рече да има само ,зелије’. Помислих какво зеље у ово доба године, па рекох да донесу. Кад оно био кисео купус са пастрмом, те добро вечерасмо. У том паде ноћ. Продужисмо даље. Осетих шкрипу зглобова у коленима и мали бол. Нестало масти за подмазивање, па шкрипе голе кости!”

Коње су нам у Божици одузели под видом ,куповине’, те смо ишли пешке.”

– Не може друкчије! Бежанија је свака иста. Кренеш у њу најбољим превозним средством које имаш, (поједини су и аутомобиле возили, ал’ су баш ретки били), па спаднеш на табанање, и тако идеш даље!

„После дужег путовања, дођосмо у једно село. Стражар упита у једној кући можемо ли преноћити. Али жена са ситном децом није смела да нас прими јер муж јој је на фронту, а било је и касно. Поред пута беше једна недовршена кућа, празна, без врата и прозора. Уђосмо ту да преноћимо. Нађосмо у близини мало сувог грања и заложисмо ватру.”

– Боже, мало бољи услови од Драгијевог и мог места упо- знавања.

„Видесмо да је ту лежала разна стока: свиње, овце, козе, говеда, па силно ђубре за собом оставила! Али није се имало куд.”

На трен, као да осети добро познат смрад од свега тога, у соби.

„Онако полусмрзли, полегасмо поврх оног ђубрета, у ди- му поред слабе ватре, и једва живи дочекасмо зору. Ту се обноћ напунисмо, из оног ђубрета, неких репатих вашију крупних као јечам!”

Прође јој кроз главу слика како су се њих двоје први пут држали за руке кад су, не би ли се отресли силних вашака које се беху нагроздале у коси по Албанији, управо ошишани на ну- ларицу, шетали Керкиром.

„Затим даље, још пре сванућа, кренемо преко једне реке и преко смрзлог орања по њивама. Једва живи стигосмо на железичку станицу Земун.”

– Није могуће! че неражена од чуда – Као да данас, на расанку, испада само штампарска грешка би! На колодво- ру, место слова а искочило, као четврто слово у називу насе- љеног места, у, што и не чуди, јер тамо је сад оно неизоставно! Место Земун писало је Земун. Више од судбине!

„На путу Густендил? Софија.”

– Ови наши у Беч одо Ал’ то му дође исто!

„Било је рано ујутру. Кад смо, далеко пред собом угледали зелену светлост пред станицом, осетисмо неко олакшање у души. Све нам се чинило: овде је железница, ту има и нешто културе, нешто реда и нешто човечности! Овде цео дан пресе- десмо чекајући воз и, разуме се, плаћасмо трошак и за себе и за стражара! За ручак смо добили неко чудно јело од козјих ногу помешаних са сувим шљивама!”

– Сатана! Без њега све ово није никако могло да буде! Лепо су му фрескописци његове козје ноге, давно, у свежем малтеру, осликали!

„Ни парче сира нисмо могли наћи. Кад је воз стигао, стражар, иако нас званично спроводи, тражи паре за карту и за нас и за себе. Ми, разуме се, плаћамо! Најзад, предвече кренемо возом без фургона (III класа) преко Радомира и Перника (рудник) и пред поноћ стигосмо у Софију.”

– Хвала, оче! Утеши ме, као и увек! – каза Мила, па погледа у кандило – пред твојим путовањем, ово је ништа!

+ + +

– Како сте Ви, онда, живели пред Лењинов долазак? – упита Драги, а оловку положи на бележницу. Мада би је најрадије задржао у руци, па се нагнуо над папир и тефтерио одговор који следи. Била је то навика новинара, да прати важне људе тако што не гледа у њих, већ их слуша и брзим писањем оставља траг о њима, али и себи.

– Као и сад! По завету српском!

– Борили сте се!

– За крст часни! И слободу златну!

– Значи Косовска битка!

– Прво сам се сетио оца кад сам са прозора нашег Посланства видео црвене заставе како их, улицом из правца Думе, носе војници и радници и кличу републици!

– Зашто оца?

– Зато што је он онда, у Крагујевцу, кад су носили прве црвене барјаке, био иницијално против да нас рита води!

– Март, 1917? Цар је абдицирао! А без радника, који су израђивали муницију за рат, није се могло!

– Већ другог дана цар и царица били су напуштени од свих! – рече Спалајковић, па се загледа у равницу.

– А дипломате?

– У енглеској и француској амбасади су се веселили што је револуција тако брзо успела! Па су пожурили да званично признају Привремену владу!

– За непријатеље онда боље и да не питам, кад се пријатељи тако показаше?

– Немци су новац и лажне пароле растурали по Петрограду како би остварили свој циљ – рече Спалајковић.

– Шта је радила њихова пропаганда?

– Из Одесе ми је телеграфисао генерал Живковић да је тамо стигла гласина међу наше војнике како су они пуцали у Петрограду на народ, када је ка војска одбила да то учини!

– А Привремена влада, како се понела према Краљевини Србији?

– Србија мора бити не само воспостављена, већ знатно увећана и уједињена у Велику Србију – казали су.

– И шта још?

– Нови министар иностраних послова молио је да изради декларацију која ће му помоћи да социјалистима покаже да је цепање Аустро-Угарске политика ослобађања, а не освајања!

– Лепо богоми!

– Миљуков ми је казао да интерес Европе захтева да из овог рата изађе слободна, ка, уједињена Србија!

Драгица се пробуди. Спалајковић се окрете ка њој, а Драги хитро узео оловку, па стаде све ово бележити што му је још било тазе у глави.

+ + +

Мила врати поглед са кандила на сто, па узео свој дневник. На Крфу је прва слова унела у њега, гледајући шта ради Ержика. После, у Француској, је мало више писала. А откад се, пре две деценије запослила у *Времену*, (она није мењала редакције) бележила је редовније важне догађаје из свог живота. Најсавеснија је постала према дневнику (водила га је малтене редовно, увече пред спавање) кад јој Ержи у Прагу, пред рат, поклони свој. Читајући њене записе, увидела је сву важност овог рада. Понекад је хватала себе како размишља да је то, заправо, Ержикин аманет, као Миланов Драгом, али се трзала из таквих помисли и враћала у стварност – Чехиња је још била, хвала Богу, жива.

– Кад бих само могла помислити све ово данас што се догодило!
– помисли отварајући диван – Као и овај поглед на реку, са свим тим мојим размишљањима и сећањима! Па, седање за сто и читање свега из те Драгијевој тајне ризнице документарне грађе... Била би то једна књига!

Прелиста неколико страница које је писала ових дана, па затвори свеску.

– Чему сад све то! – дође јој нова помисао – и коме ће још нешто значити шта сам ја бележила, сама, у својој соби на Косанчићевом венцу, септембра 1944.

Зачу куцање на вратима.

Врата се полако отворише и Љубица, на врховима прстију, као што је увек код ње улазила да је случајно не пробуди ако је придремала, крочи у собу.

– Да нешто вечерамо?

– Хвала, не могу!

– Кандило гори!

– Гори!

– Лаку ноћ, онда – рече Љубица, па се полако, придржавајући се десном руком за кваку и затварајући врата, стаде враћати назад.

– Још гори наше кандило! – изусте – Не дој се ’ћери!

+ + +

Мила се саже, па узе нови лист из ковчега. Драги је писао:

„Прилози за библиографију ђенерала Милана Ђ. Недића

1. Српска војска на албанској Голготи, Београд, Штампарска радионица Министарства војске и морнарице, година 1937, стр. 310.
2. Српска војска и Солунска офанзива, Београд, Издавачка књижарница „Напредак”, 1932, стр. 141.
3. Историја ратне вештине. Предавања ђенералштабног пуковника Милана Ђ. Недића 1923/24. године, Београд, Прва година Више школе Војне академије. Аутографија, 1924, стр. 207.

4. Краљ Александар II Ујединитељ као војсковођа, Београд, Штампарија „Привредник”, године 1935, стр. 16 (Посебан отисак из календара „Вардар”).
5. Моја реч Србима. Говори Милана Ђ. Недића одржани у 1941–1944. години, Београд, Штампарија „Луча”, 1944, стр. 206.

Др Мирослав Спалајковић: Предговор другом издању говора: Спасилац Србије у XX веку, стр. 5. Беседништво ђенерала Недића.

Садржај: Декларација Владе народног спаса. Посланица српској омладини. Опомена српском народу. Позив сељацима. Порука српском народу. Друга порука сељацима. Порука радницима. Пролећна посланица српском народу. Речи заробљеницима. Нова Србија. Не напуштајте село и градове. Реч српским радницима. Посланица нашим бегунцима у туђини. Позив српском народу да буде племенит и родољубив. Рудничанима и Качерцима. Битка за насушни хлеб. Обвезницима националне службе рада. Годишњица Владе народног спаса. Српски пут. Обрачун са заблудама. Говор о двогодишњици Симовићевог пуча. Реч задругарима. Шумадинцима. Говор председника владе на изложби Привредног подмлатка. Поводом бомбардовања Ниша. Поводом завере против Српства и Србије. Поводом терористичког бомбардовања Београда. Поводом спреге Черчил – Тито.”

Мила пружи руку, па боље намести лампу на столу. Драги је писао, даље:

„Изговорио ђенерал Милан Недић”

Били су то цитати, са уредно наведеним извором, кад и где су објављени или ухваћени на Драгијеву новинарску оловку, као риба на удицу, на некој конференцију за штампу, отварању Дечанског града... Мила их, на прескок, крену да чита.

„Ми, који смо једном изгубили отаџбину, јели горак изгнанички хлеб”, застаде, није могла да верује да баш на овај цитат прво наиђе, па се прекрсти од чуда.

– Промисао! – прошапута, па настави даље:

„И окусили сву раскошну свирепост судбине”.

– Боже, благи! Раскошна свирепост, и опет, и опет, судбине! Као у Књизи постања, по изласку из раја! Сарајевску јабуку скупо смо платили бежанијом, па сад тек има да доплатимо.

„Знамо да се љубав према отаџбини не може ни степеновати ни замењивати!”, заврши реченицу.

– Степеновање! – понови – човек је био и остао разуман и под окупацијом, иако изгуби и породицу на почетку рата у смедеревској експлозији! Математичар! Знао је за кореновање као инверзну функцију степеновању! Одакле му снага!

„Српски народ има рђаву особину: наиван је и лаковеран!”, прочита Мила нову реченицу.

– Нисам знала да је и ово он изјавио! – помисли, па се врати ситнијим словима испод цитата – Драги је овде тако бележио изворе.

„Крушевац, 29. новембра 1943, у Дечанском граду (мушки део), Обилићево, 10:30 ч, у приватном разговору”.

„Може га лагати свако до миле воље!”, наставила је другу реченицу, изговорену на истом месту.

„На питање једног новинара, који има брата у партизанима, али се са њим никако не мирише, шта мисли Тешерал о комунистима, уследио је овакав одговор:

– Лажу бестидно, бесрамно и јуче и данас и сутра и једнако.”

– Опет математички израз, једнако! – сину Мили нова помисао, док је читао.

– Лажу и ви им верујете до изнемоглости! заврши нови цитат.

– Опет библијски исказ! – помисли – Јер писано је тамо, ко је лаже: сам ђаво!

Мила узме пенкало (увек је са њим писала) па отвори свој дневник и прибележи, да не заборави оно што јој дође на ум:

Математичар са библијским начелима.

– Кад будем о Недићу сажетак писала, ово ће бити наслов! – прошапутала, па затвори подебелу свеску већег формата, коју је још у Њујорку дала да се укоричи у кожни повез. На нитованом хрбату, златотиском је тада утиснуто ћирилицом (морала

је том старом књиговезцу са Пете авеније лепо да испише свако њему непознато слово) *Милин дневник*.

– Боже, благи! – сину јој нова помисао – Опет је то једно слово могло променити све! И то средње слово у имену! Човек је могао да се не зове Милан Ђ. Недић, већ Милан С. Недић. Онда би на миру писао све те своје уџбенике из алгебре, аритметике, геометрије, логаритамске таблице и понеки рад *Гласник професорској друштва* и нико га не би узнемиравао!

Мила настави да чита:

„Какав народ, такав и краљ”, опет Миланов рукопис. Било је то писмо које је, према штамбиљу, тајно послато у среду, 4. фебруара 1942. из Лондода.

– Како ли је стигло, Бога питај! – помисли.

Отвори пожутели коверат, па летимице пређе текст, али не уочи ко је писао.

– Значи, има и таквих, апсолутно невидљивих информаторки! – помисли.

„Краљ је дао председнику Покрета за федералну унију”, стаде да чита писмо.

– А, то су ови што се залажу за Европску унију! Тамо је лако наћи информаторку! Зато од тог посла неће бити ништа! – помисли.

„Изјаву”, настави да чита: „која је публикована у овдашњој јутарњој штампи”

– Као, и Енглези су за то! Само се питам докле ће их држати?

„У којој је, између осталог, рекао: *Ако желимо да се у будућности очува мир, онда мора доћи до федерације чланице Европе.*”

– Сироти наш народ! Јадан, гладан, бедан и разоружан, а краљ планира европски поредак!

„Немачки народ, када се од њега одузме оно што је злим путем прибавио, мора бити укључен”

– Млади краљ и на Немце мисли! Као да јесенас није ни било Крагујевца, Краљева... и сто наших грађана, под окупацијом, за једног њиховог војника, а педесет за рањеног!

„Ако се не жели да Немци и даље представљају опасност за своје суседе.”

– Заврши краљ изјаву, па остаде жив! Па, Швабе ће тек видети своју прилику ако буде Европске уније! Опасност њихова за суседе, па и све друге, биће никад већа. Србија му ту дође као планктон, микроскопски ситна биљка, има нешто и животиња. Лебди у малим водама, ношена струјом и кретањем водене масе. И некако преживљава и опстаје. Планктони су највидљивији у стајаћим водама, по нашим барама и језерима. А краљ хоће да нас поплави водом из мора, ма Швабе су економски океан за нас! Има ли кога да каже том младићу шта нас тек онда чека! Неће то бити ове немачке штуче, што на ситно плуцају из ваздуха по нашој земљи са барама. Китови – и плави, и ајкула, и перајар, здружени, споразумно, унијски, појели би нас ко салату!

„Зар кад Немци убијају Србе, кад су нам раскомадали земљу, да наш краљ сада већ говори о некој будућој сарадњи са тим дивљацима?”

– Ко је да је – изусту Мила – аутор писма, паметан јесте!

„Зар кад Русија, Велика Британија и Америка које треба да извојују победу, још не дају никакву изјаву о односима са Немачком после рата, наш краљ чини први корак?”

– Први корак смо ми још од 1918! – помисли Мила – Па терамо даље, из бежаније!

„Зар кад толики краљеви и шефови држава који су по годинама старији и по искуству богатији ћуте, најмлађи међу њима, наш краљ, даје изјаве о увођењу Немачке у европску федерацију?”

– Мало му Јасеновац, као трајни споменик уније југословенске, па проповеда веће логоре! Чукундеда му се, са све неспреченом, у гробу преврће! Ту му ни кум, британски краљ Џорџ VI, не може помоћи! Уосталом, и Карађорђе је кум напунио кувачу памуком и сламом!

Мила окрете нову страницу. Била је то још једна Драгијева белешка, спајалицом у горњем левом углу прикључена претходним.

„Строго поверљиво, Београд, 21. априла 1941. Данас сам био у немачком посланству. У бомбардовању 6, 7. и 8. априла зграда њихове амбасаде је срушена (Трећи Рајх се издаје за лидера Новог европског поредка, а прецизан је тако да је и своју зграду авионским бомбама погодио, па сад користи чехословачко посланство. На разговор ме је позвао др Јосиф Хридовшек, барем се тако звао пре рата кад је био атеше за штампу у немачком посланству у Београду, међутим, сада ми се представио као др Берге, понемчени Словенац је променио име (то отприлике одговара – хриб, Хридовшек – Берге). Он жели да што пре изађе један српски дневни лист!

Пре него што сам дошао до њега прошао сам кроз чекаоницу, где је већ седео један већи број новинара комуниста! Мој школски друг Влада Миленковић, новинар *Полиџике*, устаде па приђе да се поздравимо. Никада ми није било јасно шта он тражи код црвених!

– Јеси ли видео, Драги, шта урадише?

Рекох: Да, стварно!

(Одавно сам уочио ту њихову ману – они вазда кривицу сваљују на све друге, јер је у себи не желе да виде. Сви морају бити лоши, кад устреба, само су они увек поносни и чисти!).

Крај њега је на клупи седео Влада Рибникар, директор *Полиџике*. Он ми само климну главом и настави свој разговор са Јосифом Фламом, чланом уредништва дневних мађарских новина *Најло*. Он ми се и не јави, иако смо једно време планирали фељтон са знаменитим Јеврејима у нашој земљи, који би он писао, а *Време* објављивало!

– Дошло је и ваших пет минута! – рекох им, јер су они имали споразум са Трећим Рајхом, који су Молотов и Рибентроп потписали у Москви, још ролетос!

Утом су ме позвали да уђем у канцеларију код Хридовшека. Устао је, смешкао се љубазно, као и увек, а ја сам му одмах као уводну реч казао:

– Честитам на овим вашим новим савезницима. И ми смо се са њима у дили, па ћете и ви!

Осетио је иронију, мало се смејући, није му било пријатно. Слежући раменима казао је да је то виша политика којом се, он лично, не бави!

Е, моја мила Србијо, коме си ти пала у руке! Савез нациста и комуниста, сад мораш да преживиш! А колико ће он трајати, то само Бог свети зна!”

– Судбина! – прошапута.

+ + +

Мила сад узме подебљу фасциклу са документацијом *Команде Српске државне страже*, како је Драги написао на корици. Почео да прелистава сву ту хартију, па застаде, нешто јој се учини занимљивим, лепо пише:

„Добровољци из окружја Крушевачког прешли су 30. септембра 1943. године у срез Темњици у општину Бошњанску и наредили мобилизацију тридесет младића. Њиховим самовољним радом народ се поплашио и беогао у шуму, и младо и старо”.

– Мобилизација?! Ко је само измисли? Љуто оружје! Сад га неовлашћено кабахидије носе, где год крену! Јадни народ, шта ће друго него да се да у бежанију, па где стигне! Што не пређу тамо, преко реке, па нек мобилишу по НДХ, реквизирају превозна средства, коње, јагањце и све што им падне напамет! И тамо живе војни обвезници Краљевине, под окупацијом!

Настави да листа и чита

„Два непозната наоружана лица пресрела су на путу Деспотовац–Ђуприја Ратка Стефановића, земљорадника из Вирине, среза раваничког, и одузела му један џак брашна, које је терао из воденице. Истрага се води. О овоме је поднет извештај 15. 4. т. г. под бр. 9226.”

– Какав црни извештај! Пера, полковник, се сад у гробу преврће, кол’ко су неспособни!

„Српска државна безбедности, Команди јавне безбедности”, прочита наслов следећег досијеа

– Јадна наша и држава и безбедност! Да су нешто знали, сем плате да примају и чинове нижу, не бисмо ни били ту где јесмо!

„Ноћу између 15. и 16. априла т. г.”

– Да видим која је то т. г. – прошапута, па окрете документ у рукама:

– А, 1943!

„Један одметник из одреда капетана Банковића дошао је у село Роанду, среза ресавског и уз’о два коња. О овоме је поднет извештај 19. 4. бр. 9505.”

– Лепо богоми!

„17. априла т. г. Управа општине Велики Поповић, среза деспотовачког, добила је наређење из *Слободне њланине* у коме се наређује да се спреме животне намирнице. О овоме је поднет извештај 20. 4. под пов. бр. 543.”

– Ни један Шваба није луд да живи на планини, ето их по варошицама и градовима! Планине су, у сваком случају, слободне од њих!

„Војислав Алексић, служитељ основне школе у Јагодини украо је један котур бодљикаве жице из школског дворишта, који је својина немачке војне силе.”

– Трећи рајх да оштетиш за жицу, па она им највише и треба! Колику државну границу имају, сваки котур за ограду им је преко потребан, може само да им зафали жице!

„24. априла тројка наоружаних људи дошла је у Тропоње, среза ресавског, и питала шта је са реквирираним кукурузом.”

– Што би ор’о и коп’о, и чекао да Велике силе реше рат међ’ собом!

„Расположење народа и његова стремљења”

– Да видим како то Државна безбедност опсервира! – помисли Мила, па узе чашу са водом која јој увек стоји на столу и отпи гутљај.

„Из поступања банди”

– Наравно, оштро, у извештају!

„Нарочито комунистичких, народ јасно увиђа ко су ти људи”

– А шта Служба увиђа, кад се такви шеткају по окупираној Србији! Шта ће тек чинити кад Црвена армија бане!

„Пљачкање и убијање појединаца, напади на општине и општинске службенике са последицама одмазде, сечењем бандера телефонских, које народ плаћа великим новчаним средствима итд. Даје слику и довољно отвара очи...”

– Државна безбедност! Прати слике и отварање очију, па пискара Службене белешке! Па ко победи, победи! После рата, сваком ће требати Служба! Што би се они ту замерали!

„Ноћу између 10. и 11. маја непозната лица извршила су крађу веша Јакову Дошкићу, службенику Секције за одржавање пруге у Јагодини. О овоме је поднет извештај 14. маја т. г. под бр. 11320”

– Три дана им треба да попишу гаће, мајице, поткошуље и унтерцигере! Кад ће их онда тек наћи? Па се после чудимо што санкилоти долазе?! Ово више не могу ни да погледам, а камоли да читам!

+ + +

Мила се саже, па узме нови свежањ хартије из ковчега. Драги је писао:

„Од информатора из Лондона. Његово шифровано име је Коста”

– Боже драги! – помисли Мила – Опет Коста! А можда му је право име и Крста! Па са прикривеним једним словом у властитом имену ради за Драгог?!

„Полиглота. Давно преведе са француског књигу *Европа и васкрс Србије*, али издавач није назначио име преводиоца. Судбина га таква прати и дан данас, да све ради, а нико не зна за њега. Дипломата!”

У свежњу је било најмање десетак Костиних писама. Мила стаде да их листа. Застаде код датума: „недеља 15. јун 1941”, па настави да чита: „Цела група је кренула јуче из Јерусалима возом, у два вагона друге класе, било је осамдесет особа, али некако смо стали. Министри, посланици, католички свештеник Алојзиј Кухар, главни државни благајник, потпредседник владе

са двоје деце, гувернер Народне банке са госпођом, ђенерал Петар Живковић, католички свештеник Франце Гавровшек, професор Љубљанског универзитета са госпођом и две кћери, писар, амбасадор, дневничар, госпођа министра Милана Гавриловића са три кћери, дописник за штампу и његов помоћник, протоколиста, госпођа Катарина пуковника Франца Стропника, трговински делегат и његов помоћник, старешина канцеларије, саветник, и седам официра...

У Јерусалиму су остали Боривоје Симовић, Берта Албахари и њена мајка и наша два послужитеља... Растанак са Симовићем, са Малим како смо га сви звали, био нам је тежак. Сви одлазимо, а он остаје сам, мајке нема, отац му је отишао у Лондон, маћеха креће за Америку!

У Ел-Кантара, на другој обали Суецког канала, воз за Каиро у коме су нам била резервисана два вагона, био је испуњен... Треба да прође један војни воз... У Каиро смо стигли испуњени у 6:30 изјутра."

– Бежанија к'о бежанија! – помисли.

Писмо одложи у страну, крај лампе, па узме ново. „Лондон, датум нечитак, Коста”,

– Да видимо, шта Крста још вели! – насмеја се Мила.

„Стигла су ми два писма од сестре. Забринут сам за њу. То што су Швабе реквизируале већи део наше куће ме не брине, само кад су оца пустили са Бањице. Био је њихов талац три дана. Бели је остало поткровље, које је одувек и волела. Знаш моју сестру, има ту свој ателе па може и две окупације да поднесе. Друкчије би било све да су нам целу кућу одузели! Овде ми пише да Иво Андрић, опет свраћа код ње! Ради нешто ново. Роман је у питању. Знаш, њега! Могу и бомбе да падају, али њему, као и мојој сестри, то не смета, све док има инспирацију да ваја своје ликове из Босне. Зато те молим да мало извидиш, о чему се ради?”

– Информатор тражи услугу! – насмеја се Мила – Кад са њима имаш посла, никад се не зна кад и ти можеш радити што и они. Обавештајну мрежу они тако и плету, вешто, да буде саме улећу у њу!

„Ти знаш да мој отац није хтео да чује за Андрића, јер Бела је млађа од њега четрнаест година, а и није њена прилика. Си-ромашак је, казао је сестри. Она се бранила, како је паметан. И тама¹ је све било легло и почело да пада у заборав, дође окупа-ција и ²дим њихово ново дружење. Ја сам Белу отворено пи-тао шта је сад међу њима. Морао сам, због оца. Мало му је Бањица, још му само Андрић фали! Она ме уверава да нема ништа са њим. Молим те да ово провериш! Има још нешто: сестра тврди да он у њен атеље долази због њене другарице, (Милица, Милица Бабић се зове). То ми тек испитај! Јер ако је тачно, опет је страшно. Она је удата жена и њен муж је гост наше куће. Знам Андрића добро још из Букурешта, радили смо и у Политичком одељењу Министарства, па ми све ово нимало не личи на њега. Зато и сумњам у Белу! Али знаш њу, Андрића је убедила да чак Дражи Михајловићу упуту писмо подршке?!”

– Бубо моја, дубице! – насмеја се Мила – Заврши ти у мрежи, не вреди да се праћкаш! – па настави да чита:

„Иначе, цела америчка штампа пише о Краљевој посети. Краљ је примљен врло свечано. Говори се да ³професор Јо-вановић отићи у Америку, да ће тамо пренети седиште Владе, а да ће овде остати само Владина мисија.”

+ + +

– Докле смо стигли? – јави се Драгица кад отвори очи.

– До пола старе Војне крајине – рече Спалајковић.

– Карантиније! – додаде Драги, па се загледа кроз прозор, у равницу.

– Само ви причајте – каза Драгица – Волим да вас слушам. Мало дремам. – Намести главу боље, па затвори очи.

– А кад је Лењин дошао, како сте онда живели? – упита Драги.

– То су потресне слике из Петрограда!

– Која вам прва пада на памет?

– Пљачка винских подрума! Усред дана, разуздана пијана маса радника и војника шенлучи центром града! Видео сам човека који је ускочио у огромну бачву са вином, па се онако

пијан удавио. Његов леш су људи крај бачве, уз грохотан смех, избацили на улицу, па наставили да из ње пију!

– Страшно!

– Не знам зашто ми, баш ова слика, прва изрони из сећања. Можда због покојног оца! Он је нас, децу увек водио на причешће. А ми, били смо мали, прилазимо Светој чаши, док нам отац држи руке прекрштене на грудима и казује како се зовемо, да нас свештеник у рој крагујевачкој цркви, на кашичицу, причести.

– Која је друга слика?

– У седишту те њихове револуционарне власти, (у згради Смољни института, у коме је била висока девојачка школа за учење страних језика и лепих дворских манира) владала је нечистоћа и неред. Прљави људи под оружјем, међу њима и вашарски коцкари, жене које не држе личну хигијену, већином Јевреји, били су сад тамо!

– Руља!

– На челу са неколико хуља!

– То се римује! – јави се Драгица, држећи и даље затворене очи.

– Кога би издвојио?

– Лењина и Троцког!

– Ко су, заправо, они?

– Моје уверење је било да су немачки агенти, па сам тако и јавио Пашићу.

– Страшно!

– Троцки је Јеврејин. И то сам писао. Пашић је тражио да шаљем сваког дана по неколико телегра што опширнијих.

– Јеврејин?

– Право име му је Бронштајн!

– Нисам то знао. Био је дописник московске *Правде* из Србије у Балканском рату – рече Драгица. Мој колега, новинар!

– Становао је у хотелу *Москва*, а и социјалисти су га, чак и српски језик учили.

– Наша да му је, на крају, ускратила гостопримство, па је морао да усти Србију!

– Како и не би! Требало је одмах да га најуре! Он је нашу Косовску битку видео као освајачки, а не ослободилачки рат!

– Нажалост, тако су писали и неки Срби, социјалисти.

– Туцовић и Новаковић!

– Шта им то значи?

– Увек, исто! Великосрпска буржоазија их жуља. Она поробљава све, па и Албанце на Косову! Једино решење, по њима, јесте да се сви удруже, па и Албанци, против нас! Тако би социјалисти имали власт, а наравно, њих нико не би ништа ни питао, јер би Троцки и Новаковић и ини вршили власт!

– Дакле, кост у грлу су успешни Срби! – каза Драги.

– Или они који не дају рити предњак!

– Како су успели да дођу на власт у Петрограду?

– Заузели су главне тачке у граду, укључујући Зимски дворца!

– И?

– Бесомучно лагали! И повлађивали најнижим поривима! Оно што је нас највише погодило, било је њихово обећање народу да ће са Немцима закључити мир!

– Усред рата!

– Био је то делиријум тременс, прави! Први акт им је био повреда савезничког уговора, односно закључење мира!

– Нечувено! – рече Драги.

– На тренутак замисли да Лењин и Троцки имају рошчиће над тим њиховим високим челима, и боље им погледај у очи, на било којој фотографији из тог периода, и све ће ти бити јасно!

– Да, стварно, и те њихове јареће браде!

– Плус толике лажи из њихових уста!

– Боже, сам Отац лажи их посла!

– Демонски делиријум, сад куца и на врата! – каза Спалајковић.

Мили се опет учини да неко куца на улазним вратима. Куцање се понови. Она врати хартије у ковчег, па устаде од стола. Љубица је већ била пред вратима.

– Ко је сад, у недоба? – рече.

Мила слегну раменима, па приђе и отвори врата.

– Ти си, Миливоје! – изусту са олакшањем, па пусти брата у стан.

– Добро вече – јави се он, па уђе.

– Хоћете ли кафу? – упита Љубица.

– Касно је, хвала – одговори Миливоје, па хитро прође кроз салон и уђе у сестрину собу.

Кућа је била пространа и лепа, по бечком плану. Из салона, који је био и славска соба, (Љубица је Никољдан наследила од оца), улазило се у више соба са високим плафонима. Милина је имала тај лепог поглед на реку, па је за њу то била најлепша соба у граду. Косанчићев венац и под окупацијом је остао најстарије сачувано градско ткиво на коме у континуитету живе Срби, са Саборном црквом, Митрополијом, (Патријаршија је планирана, а била је ту некад и стара богословија), Народном библиотеком, иако у пепелу, Конаком кнегиње Љубице и кућом баба Љубице, коју је Мила, у шали звала, Кнегиња.

Мила уђе за њим у собу па затвори врата.

– Шта је, причај, где гори?

– Кол’ко ја видим гори код тебе! – рече Миливоје, па руком показује у кандило.

– Немој тако, црни Миливоје!

– Шта немој, ја сам с’ тим давно раскрстио! Неће мене попови вући за нос!

– Али, брате!

– Теби нема помоћи!

– Боже! – прекрсти се Мила – Помози!

– Он ти неће сигурно помоћи – рече Миливоје, па стаде крај прозора и загледа се у реку. Зато сам, овако касно и дош’о, ја ћу ти помоћи. Сестра си ми!

– Имаш децу!

– Нисам могао да те избавим, док се овај твој, господин, не спакова и оде. У Беч, да... Боље да ћутим!

– Шта ти је?

– Још питаш?

– Казуј сестри! Да ниси полудео!

– Идем са партијског састанка.

– Црни Миливоје, окупација још траје! Убиће те!

– Брини ти боље за себе! Ја сам те, вечерас, скинуо са Списка!

 – Каквог Списка?

– Директор је таква! Прави се Списак, детаљни, свих који имају сместа бити побијени, чим Црна армија ступи у град!

– Ви нисте нормални!

– Ћути! Ништа те нисам питао! Једва сам те ишчупао! Лепо сам рек’о да те Стојадиновић, млађи, дебело искористио, па оставио на цедилу! Нек’ јуре њега и оног његовог шунтавог брата!

– Миливоје!

– Ћут’ нећу реч више да чујем! – окрете се од прозора, па приђе вратима и нагло их отвори.

– Добро је! Ова матора буржујка не слуша пред вратима. Зна она и то да ради!

– Брате! – Мила приђе кандилу, па се прекрсти.

– Само се ти крсти! Списак ће и *Полиџика*, по завршеном послу, објавити. Ридникар је то предложио!

– Ђубре једно!

– Ћут’, реко сам – подвикну Миливоје, па приђе сестри и замахну руком.

– Брате!

– Али ову твоју собу нисам могао никако да ти спасим!

– Како?!

– Други Списак је то! Ту ти није било помоћи!

– Зашто.

– Неки Црногорац је већ безецовао целу кућу!

– Безецовао!

– Буржоазија има да лети напоље! Њему се много свидела. Зна се добро са Старим! Ту ти нема помоћи! Да л’ га овај

обрежак сећа на родно село или је због Калемегдана тако решио. Веле да је у планини рођен, па му годе стара стабла из парка, да може човек да прошета. Мало се нећк'о због звона са Саборне, ал' и то ће он са поповима да реши. Има јутрење у подне да буде!

– Шта причаш?

– То што чујеш! Не знам где ћу сад са тобом. После толико година, морам стан да ти нађем. Код мене, знаш добро, нема места! А и Душан тако мисли!

– Не верујем за њега! То ти не верујем!

– Он је одређен од партије да расели и тебе и бабу!

– Сатана! К'о он да уђе у тебе, Миливоје!

– Ја одо'! А ти види шта ћеш. Живот сам ти спасио, али памет не могу!

– А Љубица? Шта ћете са њом?

– Још није решено! Црногорац, кад је чуо колико је побожна, дао је предлог да иде у неки манастир!

– Који?

– Ајд' здраво!

– Стани! А Драги?

– Он је на Списку, и то повисоко! За Августу, још већају!

– Значи, по партији ја ћу бити удовица?

– Ако не ревидираш став, па оставиш ту будалу на време! Учлани се у партију, спаси брата и Душана, да се не друкамо више пред друговима!

– Никад! – цикну Мила.

– И то ми је хвала! – подвикну Миливоје, па подиже руку и приђе кандилу. Дланом обухвати чашу са уљем по коме је пловио, као сплавић у мору, пловак од плуте и носио упаљени фитиљ, па дуну из све снаге и угаси кандило.

– Угаси га?!

– Угаси! – каза љутито, па у три корака изађе из собе и залупи врата.

Мила заплака, као данас на колодвору, па кад се мало смири, приђе столу и узе шибицу, те упали кандило.

Саже се под сто да врати хартије у ковчег. Кад подиже његов поклопац са нитнама по кожи да га отвори, на под испаде један папир. Узе да види шта је. Драги је писао:

Из *Српској јеванђеља*, по Матији (Ненадовићу)

„У Бранковини стара кућа проте Матије сасвим се срушила, а садашњи газда тог имања из пијетета према покојнику још чува *оїњишиѣ*, и неће да га преоре, мада стоји усред стрмног жита” (Сима Тројановић, *Вайра у живоју и обичаји-ма српској народа*).

О вечној променљивости суднине:

„Бурна времена новије српске прошлости била су тесно скопчана са мојим животом; и као што су она променљива била, тако је и мој живот био променљив. Ја сам служио и господарио, поповао и војводовао, путовао по народном послу далеке путеве и код куће мирно седео и у мојој башти воће ка-ламио; војевао сам опасне ратове и уживао благодет општер мира; с царевима говорио сам слободно, а каткад збунио ме је говор простог кмета; гонио сам непријатеље и бежао од њи’; живио у сваком благу и изобиљу и опет долазио до сиротиње; имао сам лепе куће и гледао и’ из шуме спаљене и срушене; пред мојим шатором вриштали су у сребро окићени арапски хатови и возио сам се у својим неокованим таљигама; војводе ишчекивали су заповести из моји’ уста и опет судба ме доводила да пред онима што су били моји пандури на ноге устајем. То је, децо, вечна променљивост судбине!”

Црвеном оловком била је подвучена реч судба и последња реченица. Онда је начинио повећи размак у тексту, па наста-вио са писањем:

’Ерменевтика:

Карађорђева снаја, мајка краља Петра II, прабаба краља Петра II, била је кнегиња Персида. Она је роди кнегиње: Полексију, Клеопатру, Јелену, Јелисавету и кнезове: Алексија, Светозара, Андреја, Ђорђа и Арсена. Арсен са грофицом Аурором Демидов роди кнеза Павла.

Кнегиња Персида Карађорђевић, једина жена носилац турског Ордена падишаховог портрета, која је иницирала оснивање првог српског позоришта 1847, била је кћерка Јеврема, а унука Јакова Ненадовића – млађег брата Алексе Ненадовића, погубљеног у Сечи кнезова, који роди Матију Јеванђелиста.”

Овде је подвукао Сечу кнезова!

Мила окрете хартију са друге стране, и ту је нешто писало. Лампу још боље намести на столу, па настави да чита:

„Драга моја,

Кад будеш ово читала мој воз ће бити далеко, у Каранти-нији. Немој плакати! Стани на наш прозор, на Венцу, буди епска девојка иако знам твоју лирску душу. Судбина, са својом центрипеталном силом, ме одбаци овамо. Знај, ма како далеко био, центрифуга мога бића, заувек, остаје парче земље на коме стојиш, и ти Вољена!

Твој дежанац!”

Наједном јој се врати слика од данас, са колодвора.

Пред улазак у воз Драги је пољуби, као никад, чинило јој се, не марећи за све те људе крај њих. Онда је отворио очи, па изустио:

– Судбина!

Она га је још јаче загрлила и пустила сузе да теку. Давно није тако плакала. Сагнуо се да узме кофере, окренуо се од ње и кренуо, благо погурен, уз степенице вагона.

Устаде од стола па стаде крај прозора и подиже главу, не престајући да рида!

Белешка о писцу

Прота Драгић Илић, негдашњи катихета крушевачке Гимназије, рођен је 1969. године у Прокупљу, у свештеничкој кући. Завршио је Богословију Светога Саве и Богословски факултет Српске православне цркве у Београду. Служи при Саборној цркви Светога Ђорђа у Крушевцу.

Један је од оснивача часописа студената Богословског факултета *Лојос*, у коме је објавио своје прве радове. Редактор је *Енциклопедије Крушевца и околине* (2011).

Аутор је књига: *Трокрњије Послушања*, 1997, 2001, 2006, *Мојсињски меандри*, 2000, *Тојле сузе на њушу за Јерусалим*, 2002, *Пјице из Наиса*, 2005, *Маурианус*, 2005, *Јесење клуйко*, 2007, *Манастѝри с њоїледом на Крушевац*, 2007, *Заборавањено њушовање кир Среѝена Динића*, 2008, *Из исиѝорије Цркве Светѝої арханѝела у Великом Шиљеїовцу*, 2009, *Из исиѝорије Цркве Светѝе Петѝке у Мајдеву*, 2010, *Куцање*, 2013, *Лазарички њроѝоколи*, 2013, *Летѝ у Светѝу Земљу*, 2013, *Заборавањени њроѝа Милун Ј. Сѝојадиновић (1864–1941)*, 2014, *Добрица Ђосић и један свешѝеник из Великої Шиљеїовца*, 2014, *Победоносци*, 2016, *Земља с надимком*, 2016, *Тојле сузе на њушу за Јерусалим*; друго, допуњено издање, 2017, *На њола њуша*, 2018.

САДРЖАЈ

ЕРЖИКИН ДНЕВНИК.....	5
МИЛИН ДНЕВНИК	89
Белешка о писцу	173

Драгић Илић
КАРАНТИНИЈА 2

Прво издање
2020.

Уредник
Ненад Шапоња

Рецензент
Ненад Шапоња
Милета Аћимовић Ивков

Лектура и коректура
Драгана Типсаревић
Снежана Савкић

Припрема за штампу
Саша Пешић

Пласман
Интернет књижара АГОРА
064-648-22-88
prodaja@agoraknjige.rs

Издавачи
АГОРА
Зрењанин, Коче Коларова 12 А
Агора – издаваштво, Нови Сад, Илирска 16 А
e-mail: ns.agora@gmail.com; www.agoraknjige.rs

За издавача
Драгослава Живков Шапоња

Штампа

Нови Сад, Момчила Тапавице 2

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

821.163.41-31

ИЛИЋ, Драгић, 1969-

Карантинија 2 : породична хроника из земље које нема / Драгић Илић. – 1. изд. – Зрењанин ; Нови Сад : Агора 2020 (Нови Сад : Сајнос). – 176 стр. ; 21 cm. – (Библиотека „Календар”; књ. 94)

Тираж 1.000.

ISBN 978-86-6053-283-3

COBISS.SR-ID 333439239